

**Paweł Kozłowski
Krzysztof Stasiak**

OŚRODEK KURATORSKI

**Ujęcie prawne,
organizacyjne
i metodyczne**

RZECZNIK PRAW DZIECKA

Warszawa 2018

Ośrodek kuratorski
Ujęcie prawne, organizacyjne i metodyczne

Paweł Kozłowski
Krzysztof Stasiak

Warszawa 2018

Opracowanie:
Biuro Rzecznika Praw Dziecka

Recenzja wydawnicza:
prof. zw. dr hab. Marek Konopczyński
prof. zw. dr hab. Stanisław Leszek Stadniczeńko

Skład i korekta językowa: Grupa COGITO Sp. z o.o.

© Copyright by Rzecznik Praw Dziecka
Warszawa 2018

ISBN: 978-83-89658-82-1

Spis treści

Wstęp	5
Wprowadzenie	7
Rozdział I. Ośrodek kuratorski dawniej i dzisiaj	11
Rozdział II. Skierowanie nieletniego do ośrodka kuratorskiego	20
2.1. Skierowanie do ośrodka kuratorskiego jako środek wychowawczy	20
2.2. Zasady wykonywania środków wychowawczych	24
2.3. Obowiązki nieletniego skierowanego do ośrodka kuratorskiego	32
Rozdział III. Powołanie ośrodka kuratorskiego i zasady jego funkcjonowania	34
3.1. Powołanie i zniesienie ośrodka	34
3.2. Zasady finansowania działalności ośrodka	36
3.3. Ramy formalne działalności ośrodka	38
3.4. Nadzór nad działalnością ośrodka kuratorskiego	39
Rozdział IV. Kierownik i kadra ośrodka	44
4.1. Kierownik ośrodka	44
4.2. Zadania kierownika ośrodka	48
4.3. Kadra ośrodka	53
Rozdział V. Prawa nieletniego skierowanego do ośrodka kuratorskiego	61
Rozdział VI. Funkcje ośrodka kuratorskiego	67
6.1. Funkcja resocjalizacyjna	67
6.2. Funkcja wychowawcza	69
6.3. Funkcja opiekuńcza	70
6.4. Funkcja profilaktyczna	71
6.5. Funkcja terapeutyczna	72
6.6. Funkcja diagnostyczna	73
Rozdział VII. Początkowy etap pracy z nieletnim w ośrodku kuratorskim	75
7.1. Diagnoza wstępna	75
7.1.1. Rozmowa wstępna po skierowaniu nieletniego do ośrodka kuratorskiego	85

7.1.2. Wystandaryzowane narzędzia do określenia natężenia problemów dziecka na przykładzie <i>Child Behaviour Checklist, Teacher's Report Form, Youth Self Rreport</i>	87
7.2. Opracowanie indywidualnego planu pracy z nieletnim	88
Rozdział VIII. Metody pracy grupowej	92
8.1. Kształtowanie dyscypliny. Obszar działań behawioralnych	93
8.1.1. System ekonomii punktowej w ośrodku kuratorskim	97
8.2. Kognitywno-behawioralne metody pracy grupowej w ośrodku kuratorskim	100
8.2.1. Trening zastępowania agresji jako forma kognitywno-behawioralnych oddziaływań w ośrodku kuratorskim	102
8.3. Metody twórczej resocjalizacji	104
8.4. Socjoterapia	107
8.5. Mediacje jako przestrzeń działań w ośrodku kuratorskim	110
8.6. Edukacja prawna	112
8.7. Projekty resocjalizacyjne	113
8.8. Spotkania świąteczne i okolicznościowe w działalności ośrodka kuratorskiego	117
8.9. Cykliczne (lokalne i ogólnopolskie) wydarzenia i przedsięwzięcia ośrodków kuratorskich	119
Rozdział IX. Wybrane metody pracy indywidualnej	121
9.1. Kreowanie celów i planów życiowych	121
9.2. ABC trudnej sytuacji	124
9.3. Casework	125
9.4. Mentalizacja zachowań	129
Rozdział X. Współpraca z rodzicami/opiekunami nieletniego i instytucjami	133
10.1. Współpraca ze środowiskiem rodzinnym nieletniego	133
10.2. Współpraca z organizacjami i instytucjami wspierającymi proces resocjalizacyjny nieletniego	135
Rozdział XI. Zagadnienie pomiaru efektywności działań resocjalizacyjnych w ośrodku kuratorskim	139
Zakończenie	147
Bibliografia	150
Orzeczenia sądów	158
Źródła internetowe	159
Akty prawne	160
Załączniki	162
Wykaz skrótów	183

Wstęp

Od wielu lat trwa w Polsce dyskusja o transformacji systemu resocjalizacji nieletnich. Środek wychowawczy w postaci skierowania nieletniego do ośrodka kuratorskiego stanowi niewątpliwie istotny element pracy wychowawczej z dziećmi. Przez niektórych specjalistów środek ten jest traktowany jako swoista odmiana nadzoru kuratorskiego sprawowanego przez zespół kuratorów sądowych zatrudnionych w ośrodku kuratorskim i polegający na profesjonalnej organizacji czasu pozaszkolnego dzieci, poprzez działalność profilaktyczną, opiekuńczo-wychowawczą i resocjalizacyjno-terapeutyczną, zmierzającą do zmiany postaw uczestników zajęć ośrodka w kierunku społecznie pożądanym.

Skierowanie nieletniego do ośrodka kuratorskiego stosowane jest przez sądy najczęściej w sytuacji braku realizacji przez dziecko obowiązku szkolnego, jego zagrożenia demoralizacją, pochodzenia dziecka z rodziny tzw. niewydolnej wychowawczo, młodzieży ze środowisk szczególnie trudnych i zaniedbanych. Ma na celu wdrożenie dzieci do poprawnego funkcjonowania w relacjach społecznych i rolach życiowych, poprzez nauczenie umiejętności radzenia sobie z trudnościami, budowanie celów i planów życiowych, rozwijanie zainteresowań, w tym edukacyjnych, wyrabianie konstruktywnych sposobów spędzania czasu wolnego, kształtowanie umiejętności prospołecznych, poczucia odpowiedzialności, budowanie wzorca opiekuńczości w przyjaznych relacjach z dorosłym, eliminowanie zaniedbań wychowawczych i środowiskowych.

Dziecko otrzymuje w ośrodku kuratorskim między innymi pomoc w nauce oraz ma zapewnioną możliwość właściwego spędzenia czasu wolnego, a także dożywienie.

Bez wątpienia ośrodki kuratorskie są alternatywą dla izolacyjnych środków wychowawczych i środka poprawczego. Funkcjonowanie ośrodków kuratorskich w środowiskach lokalnych jest niezbędne dla dziecka, aby praca z nim prowadzona była bez oderwania od rodziny, zmiany szkoły, środowiska rówieśniczego, wśród osób bliskich dziecku.

Dziecko uczęszczając na zajęcia w ośrodku kuratorskim w naturalny sposób przechodzi proces wychowawczy. Socjalizacja w warunkach wolnościowych nie powoduje oporu dziecka i jego środowiska rodzinnego, wspomaga funkcję wychowawczą rodziny, stanowiąc równocześnie pracę resocjalizacyjną z rodziną. Oddziałuje także na rodzeństwo dziecka skierowanego do ośrodka kuratorskiego. Stanowi wsparcie dla rodzin przeżywających kryzys, trudności opiekuńczo-wychowawcze.

Skierowanie nieletniego do ośrodka kuratorskiego jest ważnym środkiem w katalogu środków wychowawczych zawartym w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich, choć w praktyce często niedocenianym i niewykorzystywanym przez sądy rodzinne. W mojej ocenie, ośrodki kuratorskie powinny stać się jednym z podstawowych składników systemu resocjalizacji nieletnich. Ośrodki powinny funkcjonować przy każdym sądzie rejonowym, tak aby praca wychowawcza prowadzona w ośrodku mogła być zaoferowana i dostępna dla każdego potrzebującego dziecka.

Chciałbym podkreślić, że praca z dziećmi prowadzona w ośrodkach kuratorskich przynosi nie tylko świetne efekty, ale jest najtańszą z form oddziaływania wychowawczego na dziecko. W ośrodkach pracują sądowi kuratorzy zawodowi, kuratorzy społeczni oraz inni specjaliści służący dzieciom swoją wiedzą i doświadczeniem, a więc osoby o odpowiednich, wysokich kwalifikacjach.

Oddaję w Państwa ręce publikację, która obejmuje kompleksowo kwestie prawne, organizacyjne i metodyczne funkcjonowania ośrodków kuratorskich. Pomoże ona we wzmocnieniu rozwoju i podniesieniu efektywności pracy prowadzonej z dziećmi, a także w doskonaleniu struktury i organizacji ośrodków. Składam podziękowanie panu dr Pawłowi Kozłowskiemu i panu dr Krzysztofowi Stasiakowi za opracowanie treści publikacji.

Częścią składową publikacji są także *Standardy pracy ośrodków kuratorskich*, będące efektem dyskusji, jakie toczyły się w ramach spotkań „Debata prawa nieletnich”, zorganizowanej przeze mnie w latach 2016–2017 oraz prac powołanego przy Rzeczniku Praw Dziecka Zespołu ds. Opracowania Standardów Pracy Ośrodków Kuratorskich, które prowadzone były w 2017 r. W Debacie udział brali teoretycy i praktycy zajmujący się tematyką prawa nieletnich, przedstawiciele świata nauki, sędziowie, kuratorzy, a także moi Społeczni Doradcy i pracownicy Biura Rzecznika Praw Dziecka. W pracach Zespołu uczestniczyli sądowi kuratorzy zawodowi, w tym kierownicy ośrodków kuratorskich, przedstawiciele świata nauki, moi Społeczni Doradcy i pracownicy Biura Rzecznika.

Standardy nie stanowią prawa. To źródło informacji i inspiracji w pracy z dziećmi. Standardy mają charakter wytycznych i wskazówek dla kierowników już funkcjonujących ośrodków kuratorskich oraz osób pracujących z dziećmi w ośrodkach, a także dla kadry, która chciałaby taki ośrodek prowadzić w przyszłości. Są instrumentem zwiększającym ochronę dobra dziecka. Powinny służyć podniesieniu jakości pracy merytorycznej, osiągnięciu wysokiego poziomu pracy wychowawczej prowadzonej w ośrodkach, ukierunkowanej na wszechstronny rozwój dzieci, przeciwdziałanie demoralizacji i zaniedbaniom opiekuńczo-wychowawczym oraz ujednoczeniu działalności organizacyjnej ośrodków kuratorskich. To także dobra lektura dla wszystkich zainteresowanych problematyką pracy z dziećmi.

Marek Michalak
Rzecznik Praw Dziecka

Wprowadzenie

W Polsce od momentu odzyskania niepodległości wśród elit intelektualnych i politycznych istniało silne przekonanie, iż nieletni, który dopuścił się czynu karalnego, wymaga innych oddziaływań i sposobu postępowania niż osoba dorosła. Dlatego już w 1919 roku w naszym państwie doszło do utworzenia sądów dla nieletnich, które miały pracować według odrębnych zasad, innych niż zasady dla sądów karnych. Wyrazem tej odrębności było też powołanie nowej instytucji – stałych opiekunów sądowych. W 1929 roku została ona przekształcona w instytucję kuratorów nieletnich¹.

System postępowania w sprawach, w których występował nieletni, ewaluował. Zmiany zachodzące w systemie były determinowane przez poszukiwanie najbardziej optymalnego modelu postępowania z nieletnimi. Oczekiwano bowiem, iż będzie on skutecznie ich zmieniał, dzięki czemu dokona się modyfikacji ich negatywnych zachowań na społecznie akceptowane. Ważne wydarzenia w kształtowaniu tego modelu to utworzenie sądów rodzinnych (1979 rok) oraz sukcesywny rozwój instytucji kuratora sądowego.

Natomiast mankamentem w rozwijaniu tego systemu był brak wyodrębnionych przepisów odnoszących się do nieletniego jako sprawcy czynu karalnego lub wykazującego inne negatywne zachowania. Nawet uchwalenie w 1969 roku nowych kodyfikacji karnych nie spowodowało uporządkowania przepisów dotyczących nieletnich, w konsekwencji wobec nich nadal był stosowany *Kodeks karny* z 1932 roku (art. 69–78) i *Kodeks postępowania karnego* z 1928 roku (art. 475–495 i inne przepisy tego *Kodeksu* dotyczące nieletnich)². Z założenia miała to być sytuacja przejściowa. Jednak okazało się, że trwała ona ponad 20 lat – do czasu wejścia w życie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (u.p.n.)³. Co prawda

¹ Dekret Naczelnika Państwa z 7 lutego 1919 roku w przedmiocie utworzenia sądów dla nieletnich (Dz. Praw nr 14, poz. 171) i Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 26 lipca 1919 roku w przedmiocie urzędzenia sądów dla nieletnich (Dz. Praw z 1919 nr 63, poz. 378). Szerzej na ten temat: K. Stasiak, *Ewolucja systemu kurateli sądowej w Polsce w latach 1919–2009 – kamienie milowe* [w:] *Dziewięćdziesięciolecie kurateli sądowej w Polsce. Historia-Teraźniejszość-Przyszłość*, red. K. Stasiak, Ł. Wirkus, P. Kozłowski, T. Jedynak, Kraków 2010, s. 46–49; R. Opora, *Rola sędziów i kuratorów w resocjalizacji nieletnich*, Gdańsk 2006, s. 14 – 16; K. Stasiak, *Ewolucja kurateli sądowej od początku do wejścia w życie rozporządzenia z 1986 roku* [w:] *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, red. K. Stasiak, Warszawa 2018, wyd. IV, s. 25–37.

² Ustawa z 22 grudnia 1969 roku o utrzymaniu w mocy na okres przejściowy niektórych dotychczasowych przepisów prawa karnego (Dz.U. nr 37, poz. 311).

³ Ustawa z 26 października 1982 roku o postępowaniu w sprawach nieletnich (tekst jedn. Dz.U. z 2016, poz. 1654 ze zm.).

już wówczas stosowana była – obowiązująca także dzisiaj – zasada, iż wobec nieletniego nie orzeka się kar, a jedynie środki wychowawcze lub środek poprawczy (umieszczenie w zakładzie poprawczym). Katalog środków wychowawczych, którym sąd wówczas dysponował, nie był zbyt obszerny, gdyż obejmował: upomnienie, oddanie pod dozór odpowiedzialny rodzicom lub dotychczasowym opiekunom, specjalnemu kuratorowi albo umieszczenie w zakładzie wychowawczym.

Na początku lat 70. ubiegłego wieku kuratorzy sądowi zaczęli tworzyć specjalne placówki, których celem było wspomaganie proces resocjalizacji i readaptacji społecznej nieletnich. Nazwano je kuratorskimi ośrodkami pracy z młodzieżą⁴. Placówki te, działając w środowisku, w którym nieletni funkcjonował, wspomagały stosowane wobec niego oddziaływania, aby w ten sposób zahamować proces jego demoralizacji oraz przyczynić się do jego reintegracji społecznej. Przez wiele lat działały one właśnie w takiej formule. Zatem skierowanie nieletniego do ośrodka nie było traktowane jako odrębny środek wychowawczy, ale uważano je za formę wsparcia zastosowanego wobec nieletniego nadzoru kuratora sądowego (wcześniej dozoru). Zasada ta uległa zmianie dopiero na skutek wejścia w życie u.p.n. W ustawie tej bardzo rozbudowano katalog możliwych do zastosowania przez sąd wobec nieletniego środków wychowawczych (art. 6). Do tego katalogu zaliczono też skierowanie do ośrodka kuratorskiego.

Ośrodki kuratorskie (taka nazwa obowiązuje od 2001 roku), mimo swojej bogatej tradycji, nigdy nie należały do placówek, które mają zapewnione stabilne funkcjonowanie. W dużym stopniu wynikało to z zasad ich organizacji, a przede wszystkim ze sposobu finansowania ich działalności. Do tej pory nie dysponowały one wydzielonym budżetem, który zapewniałby stabilizację w ich działalności.

Nie ulega jednak wątpliwości, że ośrodki kuratorskie mają wiele zalet, które przemawiają za ich wzmocnieniem organizacyjnym i finansowym. Do korzyści płynących z działalności ośrodków można zaliczyć chociażby to, że dają one: możliwość oddziaływania na nieletniego metodami pracy grupowej, czego nie można osiągnąć w przypadku nadzoru kuratora; są dobrym uzupełnieniem i wzmocnieniem oddziaływań na nieletniego podejmowanych w ramach nadzoru kuratora; „nie wrywają” nieletniego ze środowiska rodzinnego i rówieśniczego, dzięki czemu w pracy z nim można w szerokim zakresie korzystać z zasobów, które te środowiska posiadają; oddziaływania na nieletniego w ramach ośrodka kuratorskiego mogą być podjęte niezwłocznie (na miejsce w młodzieżowym ośrodku wychowawczym lub zakładzie poprawczym należy trochę poczekać); ośrodki są wielokrotnie tańsze niż placówki pobytu stacjonarnego.

⁴ Do czasu wejścia w życie u.p.n. funkcjonowanie tych placówek było określone przez *Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z 27 lipca 1971 roku w sprawie utworzenia kuratorskich ośrodków pracy z młodzieżą* (Dz.U. MS nr 6, poz. 39) i *Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z 6 lutego 1976 roku w sprawie kuratorskich ośrodków pracy z młodzieżą* (Dz.Ur. MS nr 2, poz. 9 ze zm.).

Obecnie w Polsce funkcjonuje 96 ośrodków kuratorskich⁵. Ponieważ sądów rejonowych jest 318⁶, więc statystycznie rzecz biorąc, jedynie przy niespełna co trzecim sądzie funkcjonuje ośrodek kuratorski. Jeżeli uwzględnimy jeszcze fakt, iż przy kilkunastu sądach jest więcej niż jeden ośrodek, to ten współczynnik będzie jeszcze gorszy (ośrodek posiada jeden sąd na cztery). Nie jest to sytuacja korzystna, gdyż oznacza, że większość sędziów rodzinnych, orzekając w sprawie nieletniego, nie ma możliwości zastosowania środka wychowawczego w postaci skierowania do ośrodka kuratorskiego.

Ośrodki kuratorskie, mimo blisko 50-letniej tradycji, do tej pory nie doczekały się opracowania, które w sposób kompleksowy przedstawiałoby zasady ich funkcjonowania. Z tego względu podjęliśmy się opracowania monografii ośrodków kuratorskich, której celem było omówienie różnych aspektów działalności tego rodzaju placówek. Nie było to zadanie łatwe, gdyż do tej pory ukazało się niewiele tekstów odnoszących się do działalności ośrodków. Poza tym te, które dotychczas się ukazały, na ogół przedstawiały działalność tych placówek w sposób ogólny lub też odnosiły się do wybranych aspektów jej funkcjonowania. Niestety do tej pory wiele zagadnień nie było poddawanych analizie, dlatego niniejsza książka jest pierwszą i – mamy nadzieję – udaną próbą jej przeprowadzenia.

Książka została podzielona na jedenaście rozdziałów. Pierwszy został poświęcony rozwojowi ośrodka kuratorskiego jako placówki resocjalizacyjnej w ujęciu historycznym. W drugim rozdziale omówiono skierowanie nieletniego do ośrodka kuratorskiego jako środka wychowawczy w kontekście zasad jego wykonywania. Rozdział trzeci i czwarty odnoszą się do procedury tworzenia, znoszenia ośrodka, zasad jego funkcjonowania oraz zatrudniania kadry i jej zadań. W rozdziale piątym przedstawiono uprawnienia nieletniego skierowanego do ośrodka. Rozdział szósty i kolejne zostały poświęcone metodycznym aspektom funkcjonowania ośrodków. Z tego względu funkcje ośrodków zostały omówione w rozdziale szóstym. Kolejny rozdział przedstawia początkowy etap pracy z nieletnim. Dwa następne rozdziały odnoszą się do metod pracy w ośrodku – oddziaływań grupowych, a następnie indywidualnych. Trzy kolejne dotyczą metod pracy w ośrodku: metoda pracy grupowej, metoda pracy indywidualnej oraz współpraca ze środowiskiem biologicznym i instytucjonalnym nieletniego. Współpraca ze środowiskiem rodzinnym i instytucjami wspierającymi proces resocjalizacyjny nieletniego jest opisana w rozdziale dziesiątym. Ostatni rozdział jest poświęcony temu, czy jest możliwe dokonanie oceny efektywności pracy w ośrodku, a jeżeli tak, to w jaki sposób można tego dokonać.

Ważną inspiracją do powstania tej książki był zorganizowany przez Rzecznika Praw Dziecka, Marka Michalaka, cykl debat na temat prawa nieletnich, w których mieliśmy

⁵ Na podstawie danych statystycznych zawartych w druku statystycznym MS-S40r za 2017 r.

⁶ Lista sądów powszechnych (dane za 2017 r.), <https://danepubliczne.gov.pl/dataset/lista-sadow-powszechnych/resource/9fb180e6-8bb9-44a3-83c7-128ea7ab4d8a> [dostęp: 17.03.2018 r.].

przyjemność uczestniczyć. Ich efektem było między innymi powołanie Zespołu Ekspertów ds. Opracowania Standardów Pracy Ośrodków Kuratorskich. Plon jego pracy, po zaakceptowaniu przez Rzecznika, został opublikowany i stanowi też załącznik do niniejszej książki. Chcielibyśmy także serdecznie podziękować sędzi Agnieszce Rękas, bez której ta pozycja nie powstałaby.

Ufamy, iż książka ta spełni oczekiwania Czytelników i pomoże w ulepszeniu pracy ośrodków kuratorskich, aby dzięki temu były one profesjonalnymi placówkami resocjalizacyjnymi, przyczyniającymi się do społecznej integracji nieletniego oraz przestrzegania przez niego norm prawnych i społecznych.

Rozdział I. Ośrodek kuratorski dawniej i dzisiaj

W literaturze do tej pory różnie traktowano ośrodki kuratorskie. K. Marzec-Holka napisała, że „kuratorskie ośrodki [...] można uznać za jedną z form doskonalących dotychczasowy system wychowawczy, podejmują bowiem działalność w kierunku planowej organizacji środowiska wychowawczego nieletnich, rodziny, grupy rówieśniczej, środowiska pozaszkolnego i miejsca zamieszkania – osiedla”⁷. V. Konarska-Wrzosek uważa, iż ośrodek kuratorski to rodzaj świetlicy, która prowadzi działalność profilaktyczną, opiekuńczo-wychowawczą i resocjalizacyjno-terapeutyczną⁸. Natomiast zdaniem T. Bojarskiego ośrodek kuratorski jest szczególnie wartościowym środkiem oddziaływania na nieletniego, ponieważ poza działaniami kontrolnymi są tam realizowane programy działań kulturalno-wychowawczych oraz działania zmierzające do udzielenia nieletniemu pomocy⁹.

Zatem można uogólnić, iż dostrzega się potrzebę istnienia ośrodków kuratorskich, gdyż z jednej strony mogą one stanowić narzędzie wzmacniające oddziaływania wychowawcze na nieletniego przebywającego w środowisku rodzinnym, w tym w szczególności w związku z zastosowaniem wobec niego nadzoru kuratora sądowego, z drugiej zaś nie powoduje negatywnych skutków typowych dla środków wychowawczych o charakterze izolacyjnym.

Ośrodki kuratorskie – początkowo nazywane kuratorskimi ośrodkami pracy z młodzieżą – w Polsce zaczęły powstawać od 1971 roku. Umożliwiło to zarządzenie ministra sprawiedliwości z dnia 27 lipca 1971 roku. Ośrodki zgodnie z intencją ministerstwa miały być tworzone dla nieletnich, wobec których orzeczono dozór kuratora jako środek samoistny albo dozór kuratora w okresie warunkowego zawieszenia umieszczenia w zakładzie poprawczym lub warunkowego zwolnienia z zakładu poprawczego¹⁰. Tak więc ośrodki miały stanowić formę wzmocnienia oddziaływań wychowawczych stosowanych przez kuratora sądowego w związku z wykonywanym dozorem (obecnie nadzorem). Zadaniem ośrodków było zapobieganie dalszej demoralizacji oraz „kształtowanie prawidłowej postawy

⁷ K. Marzec-Holka, *Działalność kuratorskich ośrodków pracy z młodzieżą*, „Studia Pedagogiczne” 1976, nr 2, s. 90.

⁸ V. Konarska-Wrzosek, *Komentarz do art. 6, teza 37* [w:] P. Górecki, V. Konarska-Wrzosek, *Postępowanie w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 2015.

⁹ T. Bojarski, *Postępowanie w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 2016, komentarz do art. 6, teza 7.

¹⁰ Zarządzenie ministerstwa sprawiedliwości z dnia 27 lipca 1971 roku – § 1.

społecznej nieletniego, w szczególności przez zapewnienie wzmożonej opieki wychowawczej nieletniemu pozostającemu bez należytego nadzoru i opieki w czasie wolnym od zajęć szkolnych lub pracy¹¹. Do ośrodka byli kierowani nieletni, którzy znajdowali się w bardzo trudnych warunkach wychowawczych i bytowych. Decyzję w tym zakresie każdorazowo podejmował sąd¹². Ośrodek zapewniał codzienne zajęcia w wymiarze ok. 5 godzin, które w szczególności polegały na odrabianiu lekcji i udzielaniu pomocy w nauce, wykonywaniu prac społecznie użytecznych, uczestniczeniu w zorganizowanych zajęciach rekreacyjnych¹³. Zatem na początku ośrodek pełnił bardziej funkcję placówki opiekuńczej z elementami zadań o charakterze wychowawczym niż placówki resocjalizacyjnej.

Jakie były powody utworzenia ośrodków? Obecnie możemy się jedynie ich domyślać. Jednak częściowo wynikają one z celów, które tym placówkom były stawiane – wykonywanie zadań o charakterze opiekuńczym. Wobec tego należy wnosić, iż występował problem w zabezpieczeniu nieletnim tego rodzaju potrzeb. Poza tym na początku lat 70. ubiegłego wieku istniał deficyt różnego rodzaju placówek wsparcia rodziny, w tym w szczególności w zakresie funkcji opiekuńczo-wychowawczej. Kuratorski ośrodek pracy z młodzieżą w pewnym stopniu tę lukę wypełniał. Nie bez znaczenia były także pewne niedomogi w pracy kuratorów sądowych z nieletnimi, na co zwracał uwagę Z. Tyszka¹⁴. Wynikało to przede wszystkim z dominującej roli kuratorów społecznych w wykonaniu dozorów (obecnie nadzorów) nad nieletnimi. Sytuacja ta ulegała poprawie w wyniku zatrudniania kuratorów zawodowych, którzy zaczęli wspomagać i nadzorować pracę kuratorów społecznych¹⁵. Nadto sami zaczęli przejmować część zadań (przejście z modelu kurateli społecznej na model kurateli społeczno-zawodowej). Wydaje się, iż jednym z narzędzi służących poprawie efektów pracy kuratorów sądowych było właśnie powołanie kuratorskich ośrodków pracy z młodzieżą.

Początkowo regulacje dotyczące funkcjonowania kuratorskiego ośrodka pracy z młodzieżą były dosyć skromne i wiele spraw nie zostało w nich unormowanych. Sytuacja uległa poprawie w 1976 roku, kiedy to minister sprawiedliwości wydał nowe zarządzenie dotyczące ośrodków kuratorskich. Zgodnie z tym zarządzeniem nastąpiła pewna zmiana charakteru placówki. Ośrodek nadal miał realizować wzmożoną opiekę wychowawczą, *zapewniającą możliwość skutecznego dozoru nad nieletnim lub nadzoru nad wykonywaniem władzy rodzicielskiej*¹⁶. Jednak uczestnikami ośrodka mogli zostać nieletni i małoletni, wobec których

¹¹ Ibidem, § 2.

¹² Ibidem, § 3.

¹³ Ibidem, § 8 ust. 2.

¹⁴ Z. Tyszka, *Współdziałanie kuratora sądowego dla nieletnich z instytucjami i organizacjami społecznymi*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, nr 4, 1961, s. 243–244, 251.

¹⁵ Ibidem, s. 244.

¹⁶ Zarządzenie ministra sprawiedliwości z dnia 6 lutego 1976 roku – § 1 ust. 2.

sądy dla nieletnich i sądy opiekuńcze wykonywały orzeczenia „w wypadku, gdy pozostawali oni bez należytego nadzoru i opieki w czasie wolnym od zajęć szkolnych lub pracy oraz gdy ze względu na cechy osobowości, warunki wychowawcze i sytuację życiową wymagali, w celu resocjalizacji, systematycznej kontroli i wsparcia”. Jednak uczestnikami mogli być także małoletni niepozostający pod nadzorem sądu, ale znajdujący się w takiej samej sytuacji jak wyżej opisana¹⁷. W obu przypadkach skierowanie nieletniego lub małoletniego do ośrodka następowało na mocy decyzji sądu. W tej drugiej sytuacji sąd decyzję podejmował na wniosek kuratora sądowego, dyrektora szkoły, organów Milicji Obywatelskiej bądź rodziców (opiekunów).

Jak wynika z powyższego kuratorski ośrodek pracy z młodzieżą zaczął także pełnić zadania o charakterze profilaktycznym. Rolą ośrodka było „wdrażanie uczestników do przestrzegania zasad współżycia społecznego, kształtowanie właściwego stosunku do nauki i pracy”¹⁸.

W zarządzeniu z 1976 roku minister sprawiedliwości określił organizację ośrodka oraz zasady jego pracy. W związku z tym zostały w nim uregulowane takie kwestie, jak: kto może korzystać z ośrodka, zadania placówki, tryb przyjmowania i zwalniania z niej, tryb wykonywania nadzoru nad jej pracą, formy i metody pracy, prowadzenie dokumentacji, rodzaj kadry i wymagania, które należy spełnić, aby w ośrodku pracować oraz zasady finansowania ośrodka.

Ważnym momentem w rozwoju ośrodków było uchwalenie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich. W jej wyniku doszło do znacznego poszerzenia katalogu środków wychowawczych, które sąd rodzinny mógł orzec wobec nieletniego. Jednym z takich nowych środków było skierowanie do kuratorskiego ośrodka pracy z młodzieżą. W ten sposób skierowanie to stało się samodzielnym środkiem wychowawczym, który mógł być orzekany w stosunku do nieletniego jako środek samoistny lub obok innego środka wychowawczego. W konsekwencji rolą ośrodka nie było, jak do tej pory, jedynie wspieranie stosowanego wobec nieletniego dozoru (obecnie nadzoru) kuratora, ale samodzielne wspieranie nieletniego i jego rodziny w przezwyciężeniu problemów, które w zachowaniu nieletniego występowały.

Powyższa reforma wymusiła wydanie nowego zarządzenia ministra sprawiedliwości w sprawie ośrodków¹⁹. Nie zmieniło ono w sposób istotny zasad działania kuratorskich ośrodków pracy w młodzieżą i poza niewielkimi modyfikacjami było ono bardzo podobne do zarządzenia z 1976 roku.

Taki stan prawny istniał do 2000 roku, kiedy to dokonano nowelizacji u.p.n.²⁰ W jej wyniku zmieniono nazwę „kuratorski ośrodek pracy z młodzieżą” na „ośrodek kuratorski”. Ustalono również, iż minister sprawiedliwości w drodze rozporządzenia określi tryb oraz

¹⁷ Ibidem, § 2 ust. 1 i 2.

¹⁸ Ibidem, § 3.

¹⁹ *Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 kwietnia 1983 roku w sprawie ustalenia trybu i zasad tworzenia kuratorskich ośrodków pracy w młodzieżą oraz określenia ich organizacji i zakresu działania* (Dz.Urz. MS nr 3, poz. 15 ze zm.).

²⁰ *Ustawa z dnia 15 września 2000 roku o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich* (Dz.U. nr 91, poz. 1010).

szczegółowe zasady tworzenia i znoszenia ośrodków kuratorskich, sposób wykonywania nadzoru nad ośrodkami, ich organizację i zakres działania²¹. Oznaczało to zmianę rodzaju aktu prawnego określającego tworzenie, zasady działania i znoszenie ośrodków kuratorskich (z zarządzenia na rozporządzenie, co było jak najbardziej właściwe). Jednak najważniejsze w tym wszystkim były zmiany merytoryczne, które w ośrodkach kuratorskich nastąpiły. Ponieważ wówczas ukształtowane zasady działania ośrodków kuratorskich obowiązują do chwili obecnej i w dalszej części książki będą one szczegółowo omówione, dlatego w tym miejscu należy poprzestać jedynie na zasygnalizowaniu wprowadzonych zmian. Natomiast więcej uwagi należy poświęcić motywom tej reformy.

Jak podaje K. Gromek, zmiany te były elementem szerszej reformy kurateli sądowej w Polsce, która obejmowała 3 etapy działania:

- a) etatyzację, czyli zwiększenie liczby kuratorów zawodowych i zmniejszenie liczby kuratorów społecznych oraz „racjonalizację ich obciążenia celem profesjonalizacji pracy pedagogicznej”;
- b) legislację, czyli „zmianę obowiązujących przepisów adekwatnie do nowych zadań kuratorskich, z uwzględnieniem statusu kuratora sądowego, jego kwalifikacji zawodowych i zakresu obowiązków w warunkach reformy”;
- c) metodykę resocjalizacji, „czyli wprowadzenie właściwych metod pracy kuratorskiej celem zwiększenia efektywności oddziaływań wychowawczych w środowisku naturalnym podopiecznych oraz doskonalenie działań opiekuńczo-wychowawczych i profilaktyczno-resocjalizacyjnych w ośrodkach kuratorskich”²².

Celem reformy w zakresie ośrodków kuratorskich była zmiana ich sposobu działania. Miały one się stać placówkami, które poza działaniami opiekuńczymi, w szerszym zakresie będą podejmowały działania o charakterze profilaktyczno-resocjalizacyjnym²³. Jak dalej stwierdziła K. Gromek:

„Ośrodki kuratorskie są placówkami stwarzającymi możliwość resocjalizacji nieletnich w środowisku naturalnym oraz odgrywają ważną rolę w procesie zapobiegania demoralizacji małoletnich. Ich profesjonalna działalność powinna stanowić wzmocnienie nadzoru kuratorskiego w tych przypadkach, gdy samoistny nadzór kuratora jest niewystarczającym środkiem wychowawczym. W związku z tym wymaga zmian zarówno w zakresie struktury organizacyjnej, jak i działalności merytorycznej”²⁴.

Według stanu na koniec 1999 roku w Polsce było 240 ośrodków. Reforma zakładała, iż dodatkowo powstanie ich co najmniej 170, tak „aby przy każdym sądzie rejonowym dzia-

²¹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 października 2001 roku w sprawie ośrodków kuratorskich (Dz.U. nr 120, poz. 1294).

²² K. Gromek, *Komentarz do Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Warszawa 2001, s. 121.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

łał co najmniej jeden ośrodek²⁵. Zmodyfikowany ośrodek, zgodnie z założeniami reformy, miał być placówką dysponującą odpowiednią bazą lokalową, „której wyposażenie umożliwi prowadzenie przez profesjonalną kadre kuratorską działalności profilaktycznej, opiekuńczo-wychowawczej i resocjalizacyjno-terapeutycznej w środowisku podopiecznych sądu²⁶. Warto dodać, iż sędzia Krystyna Gromek, autorka cytowanego tutaj komentarza, pracowała wówczas w Ministerstwie Sprawiedliwości i miała istotny wpływ na kształt przeprowadzanych zmian.

Jak z perspektywy 2017 roku wyglądają wyniki reformy? Zdecydowanie negatywnie. Przygotowany przez Ministerstwo Sprawiedliwości akt prawny w postaci rozporządzenia o ośrodkach, który wszedł w życie w 2001 roku, nie rozwiązał problemów w ich funkcjonowaniu, a dodatkowo stworzył problemy nowe. W efekcie nie tylko nie powstało co najmniej 170 dodatkowych ośrodków, ale zostało zlikwidowanych ponad 140 ośrodków wcześniej istniejących. Według stanu na koniec 2017 roku do ośrodków kuratorskich było skierowanych 1450 nieletnich, co oznaczało, że przeciętnie w jednym ośrodku było ok. 15 nieletnich²⁷. Przy większości sądów rejonowych nie ma ośrodków kuratorskich, dlatego sędzia nie może zastosować tego środka wychowawczego.

Z tej perspektywy warto zastanowić się nad przyczynami efektów opisanej reformy. W końcu jej założenia były chwalebne i zasługiwały na pełną aprobatę. Lista zaproponowanych przyczyn ma charakter dosyć subiektywny, gdyż przedstawia poglądy autora niniejszego tekstu i pewnie nie obejmuje wszystkich, które należałoby uwzględnić, ale wydaje się, że są to te, które odegrały najistotniejszą rolę:

- 1) nie zapewniono wyodrębnionych w budżecie sądu środków na funkcjonowanie ośrodków kuratorskich. W konsekwencji, jeżeli w budżecie sądu środki te są ujęte w paragrafach, z których finansuje się także inne jego potrzeby, to w sytuacji, gdy nie są one wystarczające, co nie jest sytuacją rzadką, w pierwszej kolejności jest finansowana podstawowa funkcja sądu, czyli funkcja orzecznicza. Ciągłe borykanie się z problemami finansowymi, a co za tym idzie – brakiem środków na sfinansowanie podstawowych potrzeb ośrodka – często powoduje zniechęcenie i rezygnację z jego prowadzenia;
- 2) zmieniono zasady wynagradzania kadry pracującej w ośrodku. Do 2001 roku kurator, który w ośrodku prowadził zajęcia, otrzymywał ryczałt. Początkowo zasady jego ustalania nie zostały precyzyjnie określone, ale już w zarządzeniu z 1976 roku określono, iż kuratorowi przysługuje ten ryczałt w wysokości 500 zł (§ 19 ust. 1 – ryczałt w takiej samej wysokości dla kierownika ośrodka i kuratora pracującego w ośrodku). W kolej-

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Dane statystyczne na podstawie druku statystycznego MS-S40r za 2017 r.

nych aktach prawnych wysokość ryczałtu ulegała zmianie (w zarządzeniu z 1983 roku ustalono ryczałt dla kierownika ośrodka w wysokości 1000 zł, natomiast dla kuratora prowadzącego zajęcie w ośrodku w wysokości 800 zł – § 17 ust. 1). Zasada ta uległa zmianie dopiero w 2001 roku, kiedy to w rozporządzeniu w sprawie ośrodków kuratorskich nie określono zasad wynagradzania kuratorów zawodowych w nim pracujących, zaś w rozporządzeniu płacowym dotyczącym tej grupy zawodowej²⁸ określono, iż kuratorowi może być przyznany dodatek specjalny w wysokości do 40% wynagrodzenia zasadniczego powiększonego o przyznany dodatek funkcyjny, w szczególności za pracę w ośrodku kuratorskim. W konsekwencji nie tylko że wprowadzono fakultatywność przyznania takiego dodatku, to jeszcze została zróżnicowana jego wysokość, gdyż decyzję w tym zakresie podejmował prezes właściwego sądu, który mógł stosować własne kryteria ustalania wysokości tego dodatku. Nadto dodatek ten był i nadal jest wypłacany z funduszu płac przeznaczonego dla kuratorów zawodowych. Na skutek występujących od wielu lat perturbacji w zabezpieczeniu przez budżet państwa wystarczających środków na wynagrodzenia kuratorskie, ten aspekt czasami stanowi istotną przeszkodę w tworzeniu nowych ośrodków, a niekiedy nawet bywa zachętą do zlikwidowania działającego ośrodka, gdyż poczynione w ten sposób oszczędności na funduszu płac można przeznaczyć na inne cele, np. na awanse;

- 3) w 2001 roku zlikwidowano możliwość przyjmowania do ośrodków kuratorskich innych dzieci niż te, wobec których orzeczono środek wychowawczy w postaci skierowania do ośrodka. W rezultacie nawet w sytuacji stwierdzenia, iż w celu udzielenia pomocy dziecku zagrożonemu demoralizacją wskazanym byłoby uczestniczenie przez nie w zajęciach organizowanych w ośrodku kuratorskim, to od tego momentu nie istniała możliwość prawna przyjęcia tego dziecka do placówki. W konsekwencji bardzo ograniczono możliwości ośrodka w zakresie podejmowania działań o charakterze profilaktycznym, aby zapobiegać demoralizacji dzieci. Przed tymi zmianami sędzia mógł podjąć decyzję o wyrażeniu zgody na korzystanie z ośrodka małoletnich mających rodziców, wobec których orzeczono ograniczenie władzy rodzicielskiej. Zmiana ta spowodowała ograniczenie liczby uczestników ośrodków;
- 4) zmiany demograficzne, które w okresie tych kilkunastu lat w polskim społeczeństwie zaszły. Można tutaj zasygnalizować dwie stwierdzone tendencje: zmniejszanie się liczby dzieci oraz zmniejszanie się liczby nieletnich naruszających porządek prawny. Jeżeli chodzi o pierwszą tendencję, w okresie od 2000 do 2013 roku w Polsce zmniejszyła się liczba dzieci z 9,333 mln (24,4% populacji) do 7 mln (18,2% populacji)²⁹, zaś w 2016 roku dzieci było jeszcze mniej, bo zaledwie 6,895 mln (17,9%

²⁸ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 grudnia 2002 roku w sprawie wynagrodzeń kuratorów zawodowych i aplikantów kuratorskich (Dz.U. nr 239, poz. 2037 ze zm.).

²⁹ K. Stasiak, *Udział kuratora sądowego w wykonywaniu prawa do kontaktu z dzieckiem* [w:] I. Surina, A. Babicka-

populacji)³⁰. W rezultacie o ok. 25% zmniejszyła się potencjalna grupa osób, która mogłaby korzystać z ośrodka kuratorskiego. Natomiast druga wyraża się tym, iż w latach od 2003 do 2016 roku o ponad 10 tys. zmniejszyła się liczba nieletnich, wobec których sąd wydał prawomocne orzeczenie³¹. Przy czym zwraca uwagę fakt, iż o ile bardzo poważnie spadła liczba nieletnich dopuszczających się popełnienia czynów karalnych (z 25 tys. do 11 tys.), o tyle w przypadku zachowań świadczących o ich demoralizacji tego spadku nie tylko że nie było, lecz nawet zauważa się pewien wzrost (z 12 tys. do 15 tys.). Przyczyny takiego zjawiska są różne, ale można doszukiwać się ich między innymi w poprawie sytuacji ekonomicznej polskich rodzin (liczba przestępstw przeciwko mieniu zmniejszyła się z 17,4 tys. w 2003 roku do 5,6 tys. w 2016 roku)³² oraz zmianach zachowań dzieci i młodzieży wynikających z postępu technologicznego (smartfony, media społecznościowe itp.), co wpływa na sposób spędzania wolnego czasu. Bardziej szczegółowe dane zostały przedstawione w tabeli nr 1.

Tabela 1. Prawomocne orzeczenia wobec nieletnich w latach 2003–2016

Rok	Liczba nieletnich, wobec których sąd wydał prawomocne orzeczenie		
	ogółem	z powodu demoralizacji	z powodu czynu karalnego
2003	37 727	12 206	25 521
2004	43 535	15 193	28 342
2005	41 682	15 454	26 228
2006	44 397	16 978	27 419
2007	47 293	19 503	27 790
2008	47 046	20 089	26 957
2009	43 174	18 221	24 953
2010	38 876	16 118	22 758
2011	38 477	15 670	22 807
2012	36 227	15 247	20 980
2013	34 319	15 184	19 135
2014	31 912	15 524	16 388
2015	26 836	14 599	12 237
2016	26 544	15 189	11 355

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Sprawiedliwości.

-Wirkus, *Prawa dziecka w przestrzeni edukacyjno-społecznej*, Kraków 2016, s. 185.

³⁰ Ludność według płci, wieku, województw i powiatów (2016 r.), <http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/Tables.aspx> [dostęp: 25.03.2018 r.].

³¹ Nieletni – prawomocne orzeczenia w latach 2003–2016, <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/> [dostęp: 22.03.2017 r.]; także P. Kozłowski, *Wartości, cele i plany życiowe młodzieży nieprzystosowanej społecznie*, Kraków 2016, s. 27–38.

³² Ibidem.

W tym kontekście powstaje pytanie: Czy z uwagi na występujące zmiany demograficzne ośrodki kuratorskie mają rację bytu i są jeszcze potrzebne? Na to pytanie należy odpowiedzieć twierdząco, gdyż ośrodek jest specjalistyczną placówką o charakterze resocjalizacyjnym funkcjonującym w środowisku lokalnym i nie ma innych placówek o podobnym charakterze. Przy czym z wyżej przedstawionych danych wynika, że zmienił się rodzaj problemów, które w zachowaniu nieletnich najczęściej występują (więcej przejawów świadczących o demoralizacji), dlatego zasygnalizowane zmiany należałoby uwzględnić w działalności ośrodków. Nasilenie tego rodzaju problemów w dużym stopniu wynika z kryzysu polskiej rodziny. Wyraża się on między innymi tym, iż mimo spadku ogólnej liczby osób małoletnich, coraz więcej z nich jest objętych różnego rodzaju opieką ze strony sądu (opieka, kuratela, nadzór). Dobrze ilustrują to dane zamieszczone w tabeli nr 2.

Tabela 2. Liczba małoletnich objętych na podstawie prawomocnego orzeczenia sądu opieką, kuratelą lub nadzorem wynikającym z ograniczenia władzy rodzicielskiej³³

Rok	Liczba małoletnich pod opieką		
	ogółem	z powodu pozbawienia władzy rodzicielskiej	z ograniczenia władzy rodzicielskiej
2003	163 231	15 546	137 959
2004	173 784	16 054	148 158
2005	182 182	16 603	156 245
2006	189 234	16 965	163 775
2007	201 257	17 492	175 425
2008	201 663	18 103	175 765
2009	210 350	19 239	183 389
2010	210 515	20 198	182 846
2011	211 653	20 783	184 055
2012	208 319	21 522	180 417
2013	210 474	23 063	181 497
2014	208 325	23 705	179 024
2015	214 521	24 989	184 358
2016	200 198	24 295	171 904

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Sprawiedliwości.

³³ Umieszczenie małoletnich w rodzinie zastępczej – stan kart Opm w latach 1989 – I półrocze 2017 roku, <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/> [dostęp: 17.03.2018 r.]. Liczba małoletnich pod opieką ogółem nie jest sumą liczby małoletnich znajdujących się pod opieką z powodu ograniczenia władzy rodzicielskiej i pozbawienia władzy rodzicielskiej.

W konsekwencji, o ile w 2003 roku 1,81% małoletnich było pod różnego rodzaju formą opieki ze strony sądu, o tyle w 2016 roku ta liczba wzrosła do 2,75% małoletnich³⁴. Jeszcze bardziej interesujące są dane dotyczące liczby spraw w sądach rodzinnych, które zakończyły się pozbawieniem władzy rodzicielskiej: w 2003 roku wydano 5 051 tego rodzaju orzeczeń, natomiast w 2016 roku już 10 138³⁵. W związku z tym należy wyciągnąć wniosek, iż obecnie istniejący system wsparcia rodziny jest niewystarczający, dlatego ośrodek kuratorski mógłby być ważnym uzupełnieniem tego systemu. Warunkiem jest jednak wzmocnienie organizacyjne i finansowe tej placówki. Koncepcja takich działań została wypracowana przez zespół powołany przez Rzecznika Praw Dziecka Marka Michalaka. Rzecznik w piśmie z dnia 6 listopada 2017 roku skierowanym do ministra sprawiedliwości przedstawił między innymi propozycje zmian w zakresie stosowania wobec nieletniego środków wychowawczych zawartych w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich (w tym w szczególności skierowania nieletniego do ośrodka kuratorskiego)³⁶. W przedłożonej propozycji przewidziano włączenie ośrodków kuratorskich do pracy z rodziną, która przeżywa trudności opiekuńczo-wychowawcze. Zatem zakłada ona wzmocnienie funkcji profilaktycznej tej placówki, co jest osiąganym poprzez stworzenie możliwości kierowania do ośrodka dzieci z rodzin, w których występują różnego rodzaju dysfunkcje i sąd był zmuszony ingerować w wykonywanie władzy rodzicielskiej. Należy wyrazić przekonanie, iż zaproponowane zmiany w funkcjonowaniu ośrodków kuratorskich są odpowiedzią na występujące problemy w funkcjonowaniu rodzin w Polsce.

Efektym zaangażowania Rzecznika Praw Dziecka w sprawy ośrodków kuratorskich było też opracowanie „Standardów pracy ośrodków kuratorskich”. Z założenia ich celem jest doprowadzenie do ujednoczenia zasad działania ośrodków kuratorskich w Polsce (standardy stanowią załącznik do niniejszego opracowania).

³⁴ W 2003 roku było w Polsce 9,008 mln osób do 18 roku życia, zaś w 2016 roku ich liczba się zmniejszyła do 7,286 mln, <https://danepubliczne.gov.pl/dataset/lista-sadow-powszechnych/resource/9fb180e6-8bb9-44a3-83c7-128ea7ab4d8a> [dostęp: 17.03.2018 r.].

³⁵ Władza rodzicielska – pozbawienie, zawieszenie, ograniczenie – w latach 2000 – I półrocze 2017 roku, <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/> [dostęp: 17.03.2018 r.].

³⁶ Pismo Rzecznika Praw Dziecka Marka Michalaka z dnia 6 listopada 2017 roku i z dnia 4 stycznia 2018 roku o numerze ZSR.422.22.2017.MK, <http://brpd.gov.pl/aktualnosci-wystapienia-generalne/standardy-pracy-osrodkow-kuratorskich> [dostęp: 25.03.2018 r.].

Rozdział II. Skierowanie nieletniego do ośrodka kuratorskiego

2.1. Skierowanie do ośrodka kuratorskiego jako środek wychowawczy

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich w art. 6 zawiera katalog środków, które sąd rodzinny może orzec wobec nieletniego dopuszczającego się popełnienia czynu karnego lub wykazującego zachowania świadczące o jego demoralizacji. Zostały tam ujęte środki wychowawcze oraz jeden środek poprawczy w postaci umieszczenia w zakładzie poprawczym. Z treści art. 6 wynika, iż umieszczony tam katalog środków został ułożony w pewnej kolejności, a kryterium dyferencjacji był stopień ich dokuczliwości. W konsekwencji na pierwszym miejscu jest wymienione upomnienie, zaś w punkcie 10 zostało wymienione umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym (punkt ostatni, 11, przewiduje możliwość zastosowania przez sąd innych niż wcześniej wymienione środków, których orzeczenie na podstawie u.p.n. należy do właściwości sądu rodzinnego). Skierowanie do ośrodka kuratorskiego zostało ujęte w punkcie 6, zaraz po zastosowaniu nadzoru kuratora (punkt 5), co przemawiałoby za tym, że jest ono bardziej dolegliwe niż nadzór.

Wymieniony w art. 6 katalog środków wielokrotnie ulegał zmianie³⁷. Niektóre z ujętych tam środków wychowawczych mają wieloletnią tradycję i możliwość ich stosowania była przewidziana już w 1919 roku (nadzór)³⁸. W przypadku skierowania nieletniego do ośrodka kuratorskiego (wcześniej do kuratorskiego ośrodka pracy z młodzieżą), jak to zostało już wyżej powiedziane, istnieje od 1971 roku.

Sąd rodzinny jak wynika z art. 3 u.p.n., rozpatrując sprawę nieletniego, jest zobowiązany kierować się przede wszystkim jego dobrem. W ten sposób została sformułowana dyrektywa ogólna, która ma zastosowanie do wszystkich spraw nieletnich na każdym etapie i w każdej kwestii (przy podejmowaniu decyzji zarówno procesowych, jak i merytorycznych)³⁹. Dyrektywa ta wyraża prymat dobra nieletniego, co oznacza, iż celem postępowania jest dążenie do osiągnięcia korzystnych zmian w osobowości i zachowaniu się nieletniego.

³⁷ Szerzej: T. Bojarski, *Postępowanie w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 2016, *Komentarz do art. 6, teza 1*.

³⁸ Art. 8 rozporządzenia ministra sprawiedliwości z 26 lipca 1919 roku.

³⁹ V. Konarska-Wrzošek, *Prawny system postępowania z nieletnim w Polsce*, Warszawa 2013, s. 70.

Jak zwrócił na to uwagę A. Strzembosz, osiągnięcie pożądaných zmian ma służyć przede wszystkim samemu nieletniemu⁴⁰. Jednak służą one też całemu społeczeństwu, gdyż dzięki temu niejednokrotnie zapobiega się dalszym negatywnym zachowaniom nieletniego, co wpływa na poczucie bezpieczeństwa.

Zatem celem postępowania z nieletnimi jest podejmowanie w stosunku do nich oraz z ich udziałem oddziaływań wychowawczo-poprawczych⁴¹. Natomiast takie aspekty, jak represja, społeczne poczucie sprawiedliwości, odpłata za doznaną krzywdę, schodzą na daleki plan i w tym postępowaniu nie powinny odgrywać większej roli.

Dyrektywa dobra nieletniego wyrażona w art. 3 u.p.n. wskazuje też na to, aby w miarę potrzeby doprowadzić do prawidłowego wypełniania przez rodziców lub opiekuna ich obowiązków wobec nieletniego, uwzględniając przy tym interes społeczny. Przy czym interesu tego nie należy łączyć z zadośćuczynieniem społecznemu poczuciu sprawiedliwości⁴². W związku z tym sąd rodzinny może zobowiązać rodziców lub opiekuna nieletniego do określonego postępowania (art. 7 § 1 pkt 1 u.p.n.) lub może zwrócić się do właściwych instytucji państwowych lub społecznych oraz jednostek samorządowych o udzielenie niezbędnej pomocy w poprawie warunków wychowawczych, bytowych lub zdrowotnych nieletniego (art. 7 § 2 u.p.n.). Sąd rodzinny obowiązki na rodziców lub opiekuna nieletniego może nałożyć w każdym stadium postępowania (art. 28 u.p.n.).

Zgodnie z u.p.n. w postępowaniu z nieletnim bierze się pod uwagę jego osobowość, w szczególności jego wiek, stan zdrowia, stopień rozwoju psychicznego i fizycznego, cechy charakteru, a także zachowanie się oraz przyczyny i stopień demoralizacji, charakter środowiska oraz warunki wychowania nieletniego (art. 3 § 2 u.p.n.). Z tego powodu jednym z podstawowych obowiązków sądu jest ustalenie, w toku prowadzonego postępowania, wyżej wymienionych informacji o nieletnim⁴³. W tym celu sąd zleca kuratorowi sądowemu, na postawie art. 24 u.p.n., przeprowadzenie wywiadu środowiskowego dotyczącego nieletniego i jego środowiska. W wywiadzie tym kurator jest zobligowany ustalić takie okoliczności, jak: zachowanie się i warunki wychowawcze nieletniego, sytuacja bytowa rodziny, przebieg nauki i sposób spędzania czasu wolnego, kontakty środowiskowe, stosunek rodziców albo opiekuna do nieletniego, podejmowane oddziaływania wychowawcze, stan zdrowia i znanych w środowisku uzależnień nieletniego. Wskazaniem jest, aby sprawozdanie z wywiadu zawierało na końcu wnioski, w tym ewentualną propozycję kuratora co do środków wychowawczych lub środka poprawczego, których zastosowanie poprawi sytuację nieletniego.

⁴⁰ A. Strzembosz, *System sądowych środków ochrony dzieci i młodzieży przed niedostosowaniem społecznym*, Lublin 1985, s. 113.

⁴¹ T. Bojarski, *Komentarz...*, komentarz do art. 3, teza 4.

⁴² *Ibidem*, teza 2.

⁴³ P. Górecki, V. Konarska-Wrzošek, *Komentarz...*, komentarz do art. 3, teza 7; *Postanowienie SN z 24 czerwca 1983 roku*, IIIKZ 87/83, OSNKW 1983, nr 12, poz. 97.

Warto dodać, iż zgodnie z art. 5 u.p.n. wobec nieletniego mogą być zastosowane środki wychowawcze (zatem więcej niż jeden) oraz środek poprawczy. Jednym z takich środków jest skierowanie do ośrodka kuratorskiego. Może być on orzeczony jako samoistny środek wychowawczy bądź kumulatywnie z innym lub innymi środkami, które co do zasady można łączyć (najczęściej skierowanie do ośrodka jest łączone z nadzorem kuratora lub ze zobowiązaniem nieletniego do określonego postępowania). Skierowanie do ośrodka kuratorskiego może być też zastosowane w związku z:

- a) warunkowym zawieszeniem umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym (art. 11 u.p.n. – sąd wówczas stosuje środki wychowawcze);
- b) warunkowym zwolnieniem z zakładu poprawczego (art. 86 i 87 u.p.n. – sąd także wówczas wobec nieletniego stosuje w okresie próby środki wychowawcze). Okres próby wynosi od roku do lat trzech;
- c) warunkowe odstępianie od wykonania orzeczenia o umieszczeniu nieletniego w zakładzie poprawczym (art. 88 u.p.n. – sąd w tym czasie stosuje wobec nieletniego środki wychowawcze).

Zgodnie z art. 79 § 1 u.p.n. sąd rodzinny może zmieniać lub uchylać środki wychowawcze, jeżeli względy wychowawcze za tym przemawiają. Zdaniem A. Gaberle, „zmiana środka wychowawczego może być dokonywana w każdym potrzebnym kierunku i polegać na zastąpieniu środków w wyższym stopniu ingerujących w życie nieletniego na środki mniej ingerujące, gdy w zachowaniu nieletniego nastąpiła zdecydowana poprawa, albo na zastąpieniu środków o mniejszym stopniu ingerencji w życie nieletniego na środki bardziej dyscyplinujące i kontrolujące, gdy postawa nieletniego i jego zachowanie nie uległy żadnej poprawie lub wręcz pogorszyły się. W toku postępowania wykonawczego, w zależności od pojawiających się potrzeb wychowawczych, sąd może zmieniać każdy środek wychowawczy na inny oraz poszerzać lub ograniczać ich liczbę. Zmiana środka może polegać także na określeniu innych warunków lub sposobów wykonywania danego środka.”⁴⁴

Natomiast uchylenie środka wychowawczego na ogół wynika z dokonanej przez sąd oceny, iż dalsze jego stosowanie jest niecelowe, gdyż zmiany, do których doszło w osobowości nieletniego, przemawiają za tym, iż cel orzeczonego środka został osiągnięty (art. 79 § 1 u.p.n. – jeżeli względy wychowawcze za tym przemawiają). Wydaje się, iż za „wzgląd wychowawczy” można też uznać sytuację, gdy wobec nieletniego zostały zastosowane, w innych sprawach, niektóre środki przewidziane przez *Kodeks karny*, np. orzeczono karę pozbawienia wolności albo karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania i oddano go pod dozór kuratora sądowego. Wówczas przesłanką do uchylenia orzeczonego

⁴⁴ A. Gaberle [w:] A. Gaberle, M. Korczyk-Wolska, *Komentarz do Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Gdańsk 2002, s. 242.

środka wychowawczego będzie podejmowanie wobec nieletniego oddziaływań przewidzianych przez prawo karne, które jest bardziej restrykcyjne niż u.p.n. W efekcie oddziaływania kuratora rodzinnego na ogół są mniej skuteczne, a w sytuacji oddania go pod dozór kuratora dla dorosłych, właściwszym i bardziej ekonomicznym jest objęcie go dozorem ze strony kuratora dla dorosłych niż dodatkowe wykonywanie środka wychowawczego.

Z uwagi na powyższe należy uznać, iż „względy wychowawcze”, o których mowa w art. 79 § 1 u.p.n. nie oznaczają jedynie osiągnięcie przez zastosowany środek wychowawczy celu, ale też każdą inną zmianę w jego sytuacji, z której będzie wynikało, iż dalsze stosowanie środka wychowawczego będzie nieefektywne lub niecelowe.

Sądy rodzinne najczęściej stosują środki wychowawcze wymienione w tabeli nr 3.

Tabela 3. Wybrane środki wychowawcze zastosowane wobec nieletnich w latach 2010–2016

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2016 do 2010 w %
	14 941	14 397	13 388	12 728	11 765	9 865	9 977	66,8
	5 007	4 530	4 122	3 735	3 002	2 182	2 167	43,3
	510	623	582	564	562	583	564	110,6
	1 227	1 232	1 511	1 457	1 367	1 337	1 314	107,1
	1 306	1 298	1 154	1 042	1 090	922	819	62,7
	3 603	3 435	3 462	3 377	2 564	2 145	2 243	62,3
	1 378	1 511	1 836	1 732	1 495	1 305	1 294	93,9
	11 742	12 020	11 230	10 381	10 258	8 482	8 221	70,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Sprawiedliwości.

Jak z powyższego wynika, przy spadku liczby nieletnich, w stosunku do których sąd rodzinny wydał orzeczenie, co zostało zilustrowane w tabeli nr 1 (spadek z 38 876 orzeczeń

w 2010 roku do 26 544 w 2016 roku, czyli o 31,7%), zmianie uległy też orzekane przez sąd środki wychowawcze. Jednak to, co jest szczególnie interesujące, a wynika z analizy tabeli nr 3, to fakt, iż nie wszystkie rodzaje orzekanych przez sąd środków wychowawczych zmniejszyły się proporcjonalnie do spadku liczby wydawanych przez sądy orzeczeń w sprawach nieletnich. Należy dostrzec, iż z poddanych analizie środków wychowawczych jedynie nadzór kuratora sądowego oraz upomnienie zmniejszyły się mniej więcej w sposób proporcjonalny, czyli o ok. 30%. Liczba dwóch środków wychowawczych nie tylko się nie zmniejszyła, ale nawet nieznacznie wzrosła: skierowanie do ośrodka kuratorskiego (o 10%) i umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym (o 7%). Natomiast największy spadek nastąpił w przypadku nadzoru odpowiedzialnego rodziców (spadek o ponad 56%), co stanowi kolejny dowód na potwierdzenie sformułowanej w rozdziale I tezy, iż rodziny w Polsce mają mniejsze kompetencje wychowawcze niż jeszcze kilka lat wcześniej. Z tego powodu sądy coraz rzadziej korzystają z ich zasobów, aby oddziaływać wychowawczo na nieletniego.

2.2. Zasady wykonywania środków wychowawczych

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich w zasadzie nie uregulowała trybu postępowania w przypadku wykonywania środka wychowawczego w postaci skierowania do ośrodka kuratorskiego. Jedynie w art. 73 § 1 zostało określone, iż środek ten z mocy prawa ustaje z chwilą ukończenia przez nieletniego lat 18.

Skierowanie do ośrodka kuratorskiego może być orzeczone jako środek wychowawczy jedynie w orzeczeniu kończącym postępowanie w sprawie nieletniego. Sąd rodzinny, zgodnie z art. 26 u.p.n., może wobec nieletniego tymczasowo zastosować pewne środki wychowawcze: nadzór organizacji młodzieżowej, nadzór innej organizacji społecznej, nadzór zakładu pracy, nadzór kuratora lub innej osoby godnej zaufania; a jeżeli byłoby to niewystarczające – umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym albo w rodzinie zastępczej zawodowej, która ukończyła szkolenie przygotowujące do sprawowania opieki nad nieletnim, lub zastosować środki leczniczo-wychowawcze, o których mowa w art. 12 u.p.n. (zatem jak z tego wynika w u.p.n. określono prymat środków tymczasowych o charakterze nieizolacyjnym⁴⁵). Jednak skierowanie do ośrodka kuratorskiego w tym wykazie nie zostało ujęte. Nie ulega wątpliwości, iż placówka ta posiada duże możliwości o charakterze wychowawczym i diagnostycznym, dlatego jako postulat *de lege ferenda* należy wyrazić pogląd o konieczności uzupełnienia art. 26 u.p.n. przez umożliwienie orzekania środka tymczasowego w postaci skierowania do ośrodka kuratorskiego.

W literaturze podkreśla się, iż celem stosowania wobec nieletniego środków tymczasowych jest zapobieżenie (w czasie trwania postępowania przed sądem) jego dalszej demo-

⁴⁵ V. Konarska-Wrzošek, *System...*, s. 197.

ralizacji czy też spowodowanie, iż nie będzie popełniał kolejnych czynów karalnych. Ich celem jest też rozpoczęcie wobec nieletniego oddziaływań wychowawczych w okresie, gdy w sądzie toczy się jeszcze sprawa⁴⁶. Jednak nie można też pominąć aspektu diagnostycznego stosowanych środków tymczasowych, gdyż dzięki temu sąd uzyskuje więcej informacji o nieletnim i jego osobowości oraz ustala jego podatność na stosowane oddziaływania wychowawcze oraz wydolność wychowawczą jego środowiska rodzinnego. Informacje te mogą mieć istotny wpływ na ostateczny kształt orzeczenia sądu kończącego sprawę nieletniego.

Jak wynika z treści art. 5 u.p.n., wobec nieletniego mogą być stosowane środki wychowawcze. To by sugerowało, iż sąd rodzinny może zastosować wobec nieletniego więcej niż jeden środek wychowawczy, jeżeli będzie to zgodne z jego dobrem⁴⁷. Oczywiście nie wszystkie środki wychowawcze wymienione w art. 6 u.p.n. stwarzają możliwość ich łączenia, jednak w przypadku wielu z nich sąd ma możliwość orzeczenia ich kumulatywnie, np. nadzór kuratora sądowego i różnego rodzaju zobowiązania. Z pewnością skierowanie do ośrodka kuratorskiego daje duże możliwości łączenia z innymi środkami wychowawczymi wykonywanymi bez konieczności izolowania nieletniego. Warto podkreślić, iż początkowo ośrodek kuratorski (wcześniej kuratorski ośrodek pracy z młodzieżą) był swoistą formą wzmocnienia oddziaływań wychowawczych podejmowanych w ramach nadzoru kuratora sądowego. Dlatego do ośrodka byli kierowani jedynie nieletni, wobec których sąd zastosował nadzór kuratora sądowego. Obecnie nie ma takiego wymogu prawnego, zatem skierowanie do ośrodka kuratorskiego może być też samoistnym środkiem wychowawczym.

Skierowanie do ośrodka kuratorskiego jest środkiem wychowawczym, który poza pracą z nieletnim powinien też oddziaływać na jego rodzinę, gdyż często występujące problemy w jego zachowaniu wynikają z sytuacji rodzinnej, w jakiej się on znajduje, lub z nieporadności wychowawczej jego rodziców albo opiekuna. Jednak przepisy odnoszące się do funkcjonowania ośrodka kuratorskiego nie przewidują możliwości obejmowania jego działalnością także rodziny nieletniego. Tak więc kadra ośrodka nie jest uprawniona do odwiedzania nieletniego w jego środowisku rodzinnym. Kontakt z jego rodzicami lub opiekunem jest oczywiście możliwy, a nawet wskazany, ale powinien się odbywać na terenie ośrodka (w rozporządzeniu o ośrodkach § 5 ust. 3 przewidziano, w celu zapewnienia prawidłowego rozwoju osobowości nieletniego, wymóg organizowania spotkań z rodzicami lub opiekunami uczestników, które mają na celu dokonanie analizy przebiegu procesu wychowania oraz ustalenia dalszych metod postępowania). Wyjściem z tej sytuacji jest połączenie skierowania nieletniego do ośrodka kuratorskiego z oddaniem go pod nadzór kuratora sądowego. Stwarza to możliwość wszechstronnego – przy wykorzystaniu różnych metod – oddziaływania na nieletniego i jego środowisko, w którym się wychowuje. W takim przypadku

⁴⁶ P. Górecki, V. Konarska-Wrzosek, *Komentarz..., komentarz do art. 26, teza 1.*

⁴⁷ T. Bojarski, *Postępowanie..., komentarz do art. 5, teza 5.*

koniecznym jest też współdziałanie kadry ośrodka z kuratorem sądowym, który sprawuje nad nim nadzór.

W związku z zastosowaniem wobec nieletniego środka wychowawczego postępowanie wykonawcze powinno być wszczęte bezzwłocznie, gdy orzeczenie stało się wykonalne. Oczywiście dotyczy to również skierowania nieletniego do ośrodka kuratorskiego. Wszczęcie postępowania polega przede wszystkim na przekazaniu właściwemu podmiotowi wykonalnego orzeczenia sądu celem podjęcia działań zmierzających do jego zrealizowania. W przypadku skierowania do ośrodka kuratorskiego z przepisów nie wynika, komu takie orzeczenie sąd przekazuje. Zgodnie z § 261 *Regulaminu urzędowania sądów powszechnych* (r.u.s.p.)⁴⁸ w sprawach, w których wykonanie orzeczenia sądu rodzinnego należy do kuratora sądowego, po wszczęciu postępowania wykonawczego, odpis orzeczenia przekazuje się do zespołu kuratorskiej służby sądowej w celu jego wykonania i wydaje stosowne zarządzenia. Natomiast zgodnie z § 6 ust. 1 rozporządzenia o ośrodkach kierownik tej placówki po otrzymaniu odpisu orzeczenia wzywa rodziców lub opiekuna nieletniego do spowodowania jego stawienia się w ośrodku w terminie oznaczonym w wezwaniu. Ta druga norma określa jedynie, iż kierownik ośrodka otrzymuje odpis orzeczenia, jednak nie precyzuje, czy otrzymuje go bezpośrednio z sądu czy też za pośrednictwem zespołu, w którym pracuje.

Za poglądem, iż sąd odpis orzeczenia powinien bezpośrednio przesłać do ośrodka kuratorskiego przemawia fakt, iż skierowanie do niego jest traktowane jako odrębny środek wychowawczy. Jednocześnie ośrodek nie posiada odrębnej obsługi biurowej, zaś jego kierownik pracuje w zespole kuratorskim, gdzie wykonuje zadania kuratora zawodowego rodzinnego. Z tego powodu, względy organizacyjne sugerowałyby, iż odpis orzeczenia powinien być przesłany do zespołu kuratorskiego, w którym pracuje kierownik ośrodka (personalnie na tego kierownika). W takim przypadku na ogół oznacza to przekazanie korespondencji do innego pokoju w budynku sądu, nie zaś przesłanie jej za pomocą poczty, co zawsze wydłuża jej obieg.

Z przepisów nie wynika, aby orzeczenie o skierowaniu do ośrodka kuratorskiego podlegało rejestracji w jakimś urzędzeniu ewidencjonującym w zespole kuratorskim, w którym kierownik ośrodka pracuje. Czy w związku z tym orzeczenia powinny być gdzieś ewidencjonowane? Z całą pewnością prowadzenie ewidencji nieletnich skierowanych do ośrodka porządkuje prowadzenie tego środka wychowawczego, ale z pewnością też nie ma takiego wymogu prawnego. Zgodnie ze wzorem dziennika zajęć prowadzonego w ośrodku (załącznik nr 3 do rozporządzenia o ośrodkach), część II stanowi listę uczestników ośrodka. Więc na tej podstawie można w sposób wiarygodny ustalić, kto i w jakim czasie do niego uczęszczał. Jednak teoretycznie jest możliwe wprowadzenie w zespole kuratorskim, w którym pra-

⁴⁸ *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 grudnia 2015 roku. Regulamin urzędowania sądów powszechnych* (Dz.U. z 2015 r., poz. 2316 ze zm.).

kuje kierownik ośrodka, odrębnego urzędu ewidencyjnego (§ 505 ust. 2 zarządzenia MS z dnia 12 grudnia 2003 roku⁴⁹ dopuszcza możliwość prowadzenia innych niż wymienione w tym zarządzeniu urzędów ewidencyjnych, jeżeli przemawiają za tym względy organizacyjne), ale wydaje się to zupełnie zbędne. Tym bardziej, że to by sugerowało, iż ośrodek podlega zespołowi kuratorskiemu, a tak nie jest, gdyż pod względem organizacyjnym jest to odrębny twór. Ta odrębność nie jest jednak konsekwentnie przestrzegana, ponieważ zgodnie z drukiem statystycznym, zresztą stosowanym już od wielu lat, a przeznaczonym dla zespołów kuratorskich (MS-S40r), informacje statystyczne o pracy ośrodka wykazywane są przez zespół kuratorski, w którym pracuje kierownik ośrodka (część II dział 4 druku statystycznego MS-S40r). Zastosowane rozwiązanie nie oznacza, iż ośrodek kuratorski podlega zespołowi, który wykazuje jego dane statystyczne. Najprawdopodobniej za użyciem takiej konstrukcji zadecydowały względy praktyczne, gdyż dzięki temu można było przedstawić statystyczny obraz pracy zespołu i ośrodka kuratorskiego w jednym druku statystycznym.

W ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich w art. 65 określono cele wykonywania orzeczonych wobec nieletniego środków wychowawczych, zatem także środka w postaci skierowania do ośrodka kuratorskiego. Zgodnie z jego treścią można wyodrębnić kilka kwestii:

- 1) wykonywanie środków wychowawczych ma na celu wychowanie nieletniego na świadomego i uczciwego obywatela,
- 2) wykonywanie środków wychowawczych odbywa się z uwzględnieniem wskazań nauki i doświadczeń pedagogicznych,
- 3) działalność wychowawcza powinna zmierzać przede wszystkim do wszechstronnego rozwoju osobowości i uzdolnień nieletniego oraz do kształtowania i utrwalania w nim społecznie pożądanego postawy i poczucia odpowiedzialności, tak by był on odpowiednio przygotowany do społecznie użytecznej pracy,
- 4) wykonywanie środków powinno także prowadzić do prawidłowego spełniania przez rodziców lub opiekuna ich obowiązków wobec nieletniego,
- 5) do wykonywania środków można włączyć również organizacje młodzieżowe i inne organizacje społeczne.

Celem każdego środka wychowawczego jest zatem oddziaływanie na nieletniego (wychowanie go), aby doprowadzić do tego, żeby był on świadomym i uczciwym obywatelem oraz aby był on odpowiednio przygotowany do pracy społecznie użytecznej. Proces wychowania (wykonywania środka wychowawczego) ma się odbywać z uwzględnieniem wskazań nauki i doświadczenia pedagogicznego. W proces ten powinni być także zaangażowani rodzice lub opiekun nieletniego, gdyż celem środka jest też doprowadzenie do spełniania

⁴⁹ Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 grudnia 2003 roku w sprawie organizacji i zakresu działania sekretariatów sądowych oraz innych działów administracji sądowej (Dz.Urz. MS nr 5, poz. 22 ze zm.).

przez nich swoich wobec niego obowiązków. Wreszcie w proces wychowania nieletniego mogą być zaangażowane inne podmioty (organizacje młodzieżowe, społeczne), jeżeli pomoże to w osiągnięciu zamierzonego celu.

Trzeba przyznać, iż tak sformułowany cel jest ambitny, zaś jego osiągnięcie w niektórych przypadkach – nierealistyczne. Jednak rolą przepisów jest określanie celów najdalej idących, gdyż dzięki temu wyznacza się najbardziej pożądane efekty podmiotów zajmujących się postępowaniem wykonawczym w sprawach nieletnich.

Na podkreślenie zasługuje to, iż art. 65 u.p.n. nakłada na osoby pracujące z nieletnim obowiązek stosowania istniejących w tym zakresie osiągnięć naukowych, to zaś determinuje obowiązek ciągłego doksztalcania się kadry ośrodka kuratorskiego. Zalecenie takie wynika również z art. 10 u.k.s. (kurator zawodowy jest zobowiązany stale podnosić kwalifikacje zawodowe).

W u.p.n. nie określono w sposób wyraźny zakresu działania kuratora sądowego w związku z wykonywaniem wobec nieletniego środka wychowawczego w postaci skierowania do ośrodka kuratorskiego. Inaczej wygląda sprawa w przypadku nadzoru kuratora sądowego nad nieletnim, gdyż od 2012 roku obowiązuje art. 70a u.p.n., w którym nie tylko sformułowano cel, który należy osiągnąć, wykonując ten środek, ale też określono zakres działania kuratora sądowego w związku z realizacją nadzoru nad nieletnim. Spektrum zadań kuratora zostało ustalone na tyle szeroko, że śmiało można postawić tezę, iż kurator, wzorem art. 2 *Kodeksu karnego wykonawczego*, stał się organem postępowania wykonawczego w sprawach nieletnich. Oczywiście nie należy zapominać, iż w u.p.n. nie stosuje się terminu „organ postępowania wykonawczego”, dlatego powyższe porównanie ma jedynie charakter umowny, nie zaś oparty na przepisach prawa.

Jeżeli przyjrzymy się art. 70a u.p.n., to zwraca uwagę fakt, iż co do zasady odnosi się on do wykonywania nadzoru kuratora sądowego, jednak w § 2 wymieniono zakres działania kuratora mający szerszy zakres, który ma też zastosowanie do innych środków wychowawczych, w których wykonywaniu kurator sądowy uczestniczy. W literaturze został wyrażony pogląd, że dotyczy to zadań wymienionych od 9 do 16 punktu⁵⁰. Stanowisko to jest jednak błędne, gdyż niektóre wcześniej wymienione zadania odnoszą się też do innych środków zastosowanych wobec nieletniego niż nadzór nad nim, a realizowanych przez kuratora sądowego. Aby lepiej to zobrazować, należy wymienić zakres działania kuratora sądowego określony w art. 70a § 2 u.p.n.:

- 1) kontrolowanie zachowania nieletniego w okresie wykonywania nadzoru,
- 2) **odwiedzanie osób, których dotyczy postępowanie w miejscu ich zamieszkania lub pobytu oraz kontaktowanie się z ich rodziną i szkołą lub miejscem nauki zawodu,**
- 3) **żądanie niezbędnych informacji i wyjaśnień od nieletniego lub innych osób objętych kontrolą lub na które nałożono obowiązki,**

⁵⁰ P. Górecki, V. Konarska-Wrzosek, *Postępowanie..., komentarz do art. 70a, teza 4.*

- 4) **współdziałanie z właściwymi stowarzyszeniami, organizacjami i instytucjami w zakresie poprawy warunków wychowawczych, bytowych lub zdrowotnych nieletniego,**
- 5) **przeglądanie akt sądowych i sporządzanie z nich odpisów w związku z wykonywaniem czynności zleconych przez sąd,**
- 6) przeprowadzanie wywiadów środowiskowych i gromadzenie niezbędnych informacji uzyskanych od organów administracji rządowej, jednostek samorządu terytorialnego, zakładów pracy, stowarzyszeń, organizacji i instytucji,
- 7) **podejmowanie innych czynności niezbędnych dla prawidłowego wykonywania środków wychowawczych,**
- 8) **udzielanie nieletniemu innej stosownej pomocy,**
- 9) **składanie wniosków o zmianę lub uchylenie orzeczonego wobec nieletniego środka wychowawczego,**
- 10) **składanie wniosków o zmianę lub uchylenie środka wychowawczego zastosowanego w okresie próby w związku z warunkowym zwolnieniem z zakładu poprawczego oraz o odwołanie warunkowego zwolnienia z zakładu poprawczego,**
- 11) składanie wniosków o zarządzenie wykonania środka poprawczego,
- 12) składanie wniosków o zmianę lub uchylenie zastosowanego względem nieletniego środka tymczasowego,
- 13) **składanie wniosków o odroczenie wykonywania środka wychowawczego lub przerwę w jego wykonywaniu, o przedłużenie odroczenia lub przerwy oraz o odwołanie odroczenia lub przerwy w jego wykonywaniu,**
- 14) **składanie wniosków o nałożenie, zmianę lub uchylenie obowiązków, o których mowa w art. 7 § 1, wobec rodziców lub opiekuna nieletniego,**
- 15) udział w posiedzeniach sądu dotyczących nieletniego, wobec którego zastosowano nadzór kuratora,
- 16) **kontrolowanie (na zarządzenie sędziego rodzinnego) wykonywania innych środków wychowawczych zastosowanych wobec nieletniego.**

Jak z powyższego wynika, znaczna część zakresu działania kuratora sądowego określonego w art. 70a § 2 u.p.n. ma zastosowanie także do innych środków wychowawczych lub środka poprawczego, w których realizacji kurator sądowy uczestniczy. Dotyczy to działań wymienionych w pkt 2–5, 7–10 i 13, 14, 16. Natomiast które z nich mają zastosowanie do skierowania do ośrodka kuratorskiego? Odpowiedź będzie obarczona pewnym subiektywizmem, gdyż autorzy komentarzy do u.p.n. dokonali jedynie powierzchownej analizy art. 70a tej ustawy. Jednak spróbujemy, uwzględniając specyfikę tego środka wychowawczego, ocenić, które z wymienionych punktów będą miały zastosowanie do kuratorów pracujących w tej placówce.

W punkcie 2 jest mowa o odwiedaniu osób, których postępowanie dotyczy, w ich miejscu zamieszkania lub pobytu oraz kontaktowania się z ich rodziną, szkołą lub miejscem

nauki. Ponieważ w rozporządzeniu o ośrodkach nie przewidziano możliwości kontaktowania się kadry ośrodka z nieletnimi w ich miejscu zamieszkania, dlatego należy uznać, iż zadanie to, w podanym zakresie, do omawianego środka wychowawczego nie ma zastosowania. Natomiast osoby pracujące w ośrodku kuratorskim są zobowiązane współpracować z rodziną lub opiekunem nieletniego (§ 5 ust. 3 rozporządzenia o ośrodkach). Z tego względu część tego punktu, która odnosi się do kontaktowania z rodziną, ma zastosowanie do pracy z nieletnim w ośrodku kuratorskim. Również dotyczy to kontaktu z jego szkołą lub miejscem nauki (zgodnie z § 5 ust. 2 rozporządzenia o ośrodkach ośrodek inicjuje współpracę z instytucjami państwowymi, społecznymi i jednostkami samorządowymi, zaś placówki oświatowe z pewnością do tej kategorii podmiotów należą).

W punkcie 3 sformułowano uprawnienie kuratora do żądania niezbędnych informacji i wyjaśnień od nieletniego lub innych osób objętych kontrolą lub na które nałożono obowiązki. Wydaje się, iż przepis ten należy czytać w taki sposób, iż takich informacji i wyjaśnień można żądać od każdego nieletniego objętego postępowaniem wykonawczym oraz od każdej innej osoby objętej kontrolą lub na którą nałożono obowiązki (zatem chodzi tutaj o inne osoby niż nieletni, np. jego rodziców, których sąd na podstawie art. 7 u.p.n. może zobowiązać do określonego działania). Wówczas ma ona zastosowanie także do nieletniego skierowanego do ośrodka kuratorskiego. Taka interpretacja jest zgodna z dyrektywą wyrażoną w u.p.n., iż w postępowaniu z nieletnim należy kierować się przede wszystkim jego dobrem, gdyż przekazywanie przez nieletniego informacji i wyjaśnień, które go dotyczą, jest niezbędne do prowadzenia z nim pracy adekwatnej do jego potrzeb.

W przypadku punktu 4, w którym jest mowa o współdziałaniu ze stowarzyszeniami, organizacjami i instytucjami, jego stosowanie do pracy z nieletnim w ośrodku kuratorskim jest oczywiste (takie zadanie wynika też z § 5 ust. 2 rozporządzenia o ośrodkach).

W punkcie 5 sformułowano uprawnienie kuratora do przeglądania akt sądowych i sporządzania z nich odpisów. Jest to powtórzenie ogólnej normy zawartej w art. 9 pkt 4 ustawy o kuratorach sądowych, toteż ma ona zastosowanie do wszystkich zadań powierzonych do wykonania kuratorowi sądowemu, w tym skierowania do ośrodka kuratorskiego.

Artykuł 70a § 2 pkt 7 i 8 zobowiązują kuratora sądowego do podejmowania innych czynności niezbędnych dla prawidłowego wykonywania środków wychowawczych i udzielania nieletniemu innej stosownej pomocy. Ich stosowanie do nieletniego skierowanego do ośrodka kuratorskiego jest oczywiste, dlatego nie wymaga szerszego omówienia.

Zgodnie z punktem 9, do zakresu działania kuratora sądowego należy składanie wniosków o zmianę lub uchylenie orzeczonego wobec nieletniego środka wychowawczego. Nie ulega wątpliwości, iż odnosi się on też do skierowania nieletniego do ośrodka kuratorskiego. Analogicznie należy odnieść się do wniosków, o których mowa w punkcie 10 (skierowanie do ośrodka, jak zostało to wyżej powiedziane, może być też zastosowane w okresie próby), 13 i 14.

Natomiast do zakresu działania kuratora wykonującego zadania w związku z realizacją skierowania nieletniego do ośrodka kuratorskiego nie stosujemy punktu 16.

Reasumując, część zakresu działania kuratora sądowego, o którym mowa w art. 70a § 2 u.p.n., odnosi się także do środka wychowawczego w postaci skierowania nieletniego do ośrodka kuratorskiego. W związku z tym powstaje pytanie, czy zadania te jest zobowiązany realizować każdy kurator, który w ośrodku pracuje, czy może tylko kierownik ośrodka, którym może być jedynie kurator zawodowy? Zgodnie z § 11 pkt 14 i § 13 pkt 4 rozporządzenia o ośrodkach zarówno kierownik, jak i kurator zawodowy rodzinny, któremu powierzono obowiązki w ośrodku, wykonują też inne czynności wynikające z działalności ośrodka, do których można między innymi zaliczyć składanie do sądu odpowiednich wniosków. Natomiast uprawnienia kuratorów społecznych w tym zakresie są bardzo ograniczone, gdyż zgodnie z § 8 rozporządzenia o ośrodkach ich obowiązkiem jest jedynie prowadzenie zajęć z uczestnikami – czyli nie mogą np. składać do sądu wniosków dotyczących uczestników ośrodka.

W pracy z uczestnikiem w ośrodku może też wystąpić sytuacja, gdy będzie podejrzenie, iż nieletni znajduje się pod wpływem alkoholu lub innych środków psychoaktywnych. Zgodnie z art. 70b u.p.n., jeżeli zachowanie nieletniego wskazuje, że jest on w stanie po użyciu alkoholu lub podobnie działającego środka, kurator sądowy może zobowiązać go do poddania się badaniu przy użyciu metod niewymagających badania laboratoryjnego, w celu ustalenia w organizmie nieletniego obecności wymienionych środków (czyli badanie alkoholem lub narkotestem). Szczegółową procedurę wykonywania takiego badania określono w rozporządzeniu ministra sprawiedliwości z 10 kwietnia 2012 roku.⁵¹

Z uwagi na powyższe powstaje pytanie, czy tego rodzaju badaniu można poddać nieletniego skierowanego do ośrodka kuratorskiego? Jeżeli tak, to czy można je wykonać na terenie ośrodka? Na pierwsze pytanie odpowiedź twierdząca będzie uzależniona od tego, czy uczestnik ośrodka ma także orzeczonego nadzór kuratora sądowego, gdyż jak wynika z art. 70b § 2 u.p.n. badaniu można poddać jedynie nieletniego oddanego pod nadzór kuratora sądowego. Jeżeli natomiast nieletni, poza skierowaniem do ośrodka kuratorskiego, nie ma kumulatywnie orzeczonego nadzoru kuratora sądowego, to wówczas nie ma podstawy prawnej do zastosowania wobec niego wyżej opisanej procedury.

W przepisach o tych badaniach nie określono miejsca, gdzie powinny być one wykonywane. Z tego względu, jeżeli nieletni ma orzeczonego nadzór kuratora sądowego i jest uczestnikiem ośrodka kuratorskiego, to na terenie tej placówki można poddać go badaniu w celu ustalenia, czy jest on w stanie po użyciu alkoholu lub podobnie działającego środka.

⁵¹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 10 kwietnia 2012 roku w sprawie warunków i sposobu przeprowadzania badań na obecność alkoholu lub innego środka użytego w celu wprowadzenia się w stan odurzenia w organizmie nieletniego (Dz.U. z 2012 r., poz. 468).

Jednak nie wydaje się właściwym, aby takie badania zostały przeprowadzone w obecności innych uczestników, dlatego w tym celu nieletni powinien zostać poproszony o przejście do odrębnego pomieszczenia, gdzie badania mogłyby zostać wykonane, zgodnie z trybem określonym przez rozporządzenie z dnia 10 kwietnia 2012 roku.

2.3. Obowiązki nieletniego skierowanego do ośrodka kuratorskiego

Obowiązki nieletniego, wobec którego zastosowano środki wychowawcze lub środek poprawczy, wynikają przede wszystkim z art. 65a u.p.n. Z jego treści można wyodrębnić dwa obowiązki:

- 1) nakaz podporządkowania się wydanemu w stosunku do niego orzeczeniu,
- 2) stosowanie się przez niego do poleceń podmiotu biorącego udział w wykonaniu orzeczenia.

Art. 65a został dodany do u.p.n. z dniem 29 stycznia 2001 roku. W literaturze pojawił się pogląd, iż jest on zbędny⁵². Jednak z perspektywy osoby wykonującej zastosowany wobec nieletniego środek wychowawczy lub poprawczy taki przepis porządkuje relacje między osobami biorącymi udział w realizacji orzeczenia i dlatego jest potrzebny. T. Bojarski zwrócił też uwagę, iż „przepis ten dopełnia rzeczowo i logicznie deklarację programową działań wychowawczych wobec nieletniego, sformułowanych w art. 65 u.p.n. – w tym sensie, że działaniom wychowawczym na rzecz nieletniego musi towarzyszyć podporządkowanie się z jego strony formom tych działań”⁵³.

Z ogólnie sformułowanych w art. 65a u.p.n. obowiązków, w kontekście skierowania do ośrodka kuratorskiego, wynikają bardziej szczegółowe powinności nieletniego w związku z realizacją tego środka wychowawczego. Śmiało można uznać, iż w związku z koniecznością podporządkowania się nieletniego do orzeczenia oraz wykonywaniem przez niego poleceń osób biorących udział w wykonaniu orzeczenia, jest on w szczególności zobowiązany do:

- a) zgłoszenia się do ośrodka celem podjęcia realizacji orzeczonego środka,
- b) systematycznego uczęszczania na zajęcia organizowane przez ośrodek kuratorski,
- c) otwartości na podejmowane oddziaływania realizowane w ośrodku,
- d) przestrzegania zasad funkcjonowania ośrodka kuratorskiego,
- e) wykonywania poleceń pracowników ośrodka kuratorskiego, których celem jest prawidłowe wykonywanie środka wychowawczego.

⁵² E. Bieńkowska, A. Walczak-Żochowska, *Postępowanie w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 2003, s. 170.

⁵³ T. Bojarski, *Postępowanie..., komentarz do art. 65a*.

Natomiast zgodnie z art. 70a § 2 pkt 3 u.p.n. nieletni jest zobowiązany do udzielenia kuratorowi niezbędnych informacji i wyjaśnień, które są istotne do prawidłowego wykonywania orzeczonego wobec niego środka wychowawczego. Realizacja tego obowiązku ma duże znaczenie na każdym etapie postępowania wykonawczego. Jeżeli jest to etap początkowy, to pomagają one w dokonaniu diagnozy nieletniego i określeniu problemów, nad którymi w ośrodku będzie można pracować. Gdy postępowanie wykonawcze jest już w toku, to umożliwiają one, w konfrontacji z informacjami uzyskanymi z innych źródeł, ocenę postępu w pracy z nieletnim. Natomiast jeżeli jest to etap końcowy postępowania wykonawczego (gdy nieletni zbliża się do 18 roku życia lub gdy kurator zawodowy zamierza wystąpić do sądu na podstawie art. 79 u.p.n. z wnioskiem o uchylenie środka wychowawczego), to dzięki nim można ocenić efektywność podjętych wobec nieletniego oddziaływań wychowawczych.

Należy także dodać, iż do zakresu działania kuratora należy podejmowanie innych czynności niezbędnych dla prawidłowego wykonywania środków wychowawczych. Z tego tytułu mogą też wynikać obowiązki, które nieletni będzie zobowiązany realizować.

Rozdział III. Powołanie ośrodka kuratorskiego i zasady jego funkcjonowania

3.1. Powołanie i zniesienie ośrodka

Jak wynika z rozporządzenia w sprawie ośrodków kuratorskich ośrodki tworzy się przy sądzie rejonowym w ilości zależnej od potrzeb lokalnych. Przy czym przez użycie przyimka *przy* autorzy rozporządzenia określili, iż ośrodek nie jest integralną częścią sądu rejonowego i nie wchodzi w jego strukturę, lecz funkcjonuje przy nim jako odrębna jednostka. Jednocześnie temu sądowi podlega pod względem organizacyjnym, finansowym oraz częściowo w zakresie nadzoru nad jego działalnością. Z tej normy należy także wyciągnąć wniosek, iż ośrodki, co do zasady, nie powinny funkcjonować w budynku, w którym znajduje się sąd rejonowy. Taka sytuacja nie byłaby korzystna z punktu widzenia pracy z nieletnim, gdyż budynek sądu jest miejscem publicznym, do którego może wejść każdy codziennie, w godzinach jego pracy. Taka sytuacja nie buduje dobrej atmosfery do pracy z nieletnim.

Kiedy dochodzi do powołania ośrodka kuratorskiego? Z doświadczenia wynika, iż do powołania ośrodka stosunkowo rzadko dochodzi z inicjatywy prezesa sądu rejonowego. Najczęściej tego rodzaju decyzja jest poprzedzona inicjatywą zespołu kuratorskiego (grupy kuratorów, konkretnego kuratora), który w sądzie rejonowym funkcjonuje. Jednak sama inicjatywa jest niewystarczająca, gdyż aby zakończyła się ona powodzeniem, niezbędne jest zapewnienie ośrodkowi odpowiedniego lokalu, w którym będzie funkcjonował, oraz zabezpieczenie środków finansowych w budżecie sądu rejonowego na pokrycie wydatków związanych z jego działalnością. Nadto należy mieć gwarancję zatrudnienia w ośrodku kompetentnej kadry, która będzie w nim pracowała. Wreszcie najważniejsze w tym wszystkim jest zbadanie, czy liczba nieletnich, wobec których w sądzie jest prowadzone postępowanie wykonawcze, uzasadnia powołanie i funkcjonowanie tego rodzaju placówki. Istotną trudnością w działalności ośrodka może być duży obszar, z którego nieletni są do niego kierowani. Może to powodować trudności z dojazdem dzieci na zajęcia i z powrotem do domu. Dlatego przy wyborze miejsca, w którym ośrodek będzie funkcjonował, warto wziąć pod uwagę również ten aspekt i wybrać taką lokalizację, do której duża część nieletnich będzie miała stosunkowo łatwy dojazd.

Procedura tworzenia (ale także znoszenia) ośrodka wygląda w ten sposób, iż konieczne jest złożenie przez prezesa sądu rejonowego do prezesa właściwego sądu okręgowego wniosku o utworzenie ośrodka (lub ewentualnie zniesienie) – art. 84 § 4 u.p.n. i § 4 ust. 1 rozporządzenia o ośrodkach. Prezes sądu okręgowego podejmuje decyzję po zasięgnięciu opinii kuratora okręgowego (§ 4 rozporządzenia o ośrodkach). Przy czym nie ma wymogu, aby opinia ta była pozytywna. Wystarczającym jest, aby była ona wyrażona.

Rozporządzenie o ośrodkach nie wprowadziło ograniczeń co do ich liczby, które mogą przy danym sądzie rejonowym funkcjonować. W konsekwencji może być ich więcej niż jeden. Nie są to jednak sytuacje bardzo częste, gdyż jedynie przy ok. 20 sądach rejonowych w Polsce funkcjonuje więcej niż jeden ośrodek kuratorski, np. przy Sądzie Rejonowym w Słupsku – 3 ośrodki. Natomiast z założenia ośrodek kuratorski powinien funkcjonować przy każdym sądzie rejonowym, gdyż skierowanie do niego jest zamieszczone w katalogu środków wychowawczych, z tego względu każdy sędzia orzekający w sprawie nieletniego powinien mieć możliwość zastosowania tego środka.

Zasadę tworzenia ośrodków przy każdym sądzie rejonowym można też wywnioskować z § 3 ust. 1 rozporządzenia o ośrodkach, w którym użyto sformułowania „ośrodki tworzy się przy sądach rejonowych”. Nie jest ono jednak na tyle jednoznaczne, aby nie dawało pola do interpretacji. Z pewnością gdyby użyto zaimka *każdym* (*przy każdym sądzie rejonowym*), to w sposób jednoznaczny zostałby określony obowiązek powołania przynajmniej jednego ośrodka przy każdym z funkcjonujących w Polsce sądów rejonowych.

Przy tworzeniu ośrodka, poza liczbą nieletnich, o czym była mowa wyżej, należy też wziąć pod uwagę stopień ich demoralizacji. W rozporządzeniu o ośrodkach nie określono (§ 3 ust. 1), czy argumentem za jego utworzeniem powinna być duża liczba nieletnich wysoce zdemoralizowanych, czy też odwrotnie. Należy jedynie przypuszczać, że chodzi o pierwszą ewentualność, gdyż przy dużej liczbie nieletnich o niskim stopniu demoralizacji sąd będzie stosował mniej dolegliwe środki wychowawcze, np. upomnienie.

Należy natomiast wyrazić wątpliwość co do zasadności wprowadzenia do przepisów parametru stopnia demoralizacji nieletnich jako czynnika wpływającego na decyzję o utworzeniu ośrodka. Wątpliwość ta wynika z trzech powodów. Po pierwsze, termin „demoralizacja” nie jest prawnie zdefiniowany i nie ma też powszechnie przyjętej definicji w literaturze przedmiotu. Zdecydowanie częściej używa się określenia „niedostosowanie” lub „nieprzystosowanie” społeczne⁵⁴. W ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich termin ten został dookreślony jedynie przez wymienienie przy-

⁵⁴ L. Pytka, *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne i metodyczne*, Warszawa 1995, s. 44–57; R. Opora, *Ewolucja niedostosowania społecznego jako rezultat zmian w zakresie odporności psychicznej i zniekształceń poznawczych*, Gdańsk 2009, s. 15–22.

kładów, które zdaniem twórców ustawy świadczą o demoralizacji nieletniego (art. 4 § 1 u.p.n.). W konsekwencji trudno ocenić nasilenie jakiegoś zjawiska, które nie jest w sposób jednoznaczny określone.

Po drugie, rozporządzenie o ośrodkach wymaga, aby dokonać diagnozy „stopnia” demoralizacji nieletnich. Trudno jednak to zrealizować, gdyż brak jest kryteriów za pomocą których można to zrobić. W związku z tym nie wiadomo, kiedy stopień demoralizacji nieletniego jest niski, a kiedy wysoki. Sąd, wydając orzeczenie o zastosowaniu środka wychowawczego lub poprawczego, często takiej oceny nie dokonuje. W konsekwencji, nawet gdybyśmy jej dokonali na potrzeby procesu tworzenia ośrodka kuratorskiego, to będzie ona miała charakter subiektywny, gdyż nie będzie się opierała na zdefiniowanych przesłankach.

Po trzecie, występowanie zachowań świadczących o demoralizacji nieletnich, używając nomenklatury stosowanej w u.p.n., a w szczególności stopień jego nasilenia, nie jest czymś stałym. W konsekwencji mogą występować okresy, kiedy w określonym sądzie rejonowym liczba nieletnich bardziej zdemoralizowanych będzie umiarkowana oraz okresy, kiedy ta liczba będzie zmniejszać się lub wzrastać. Czy w związku z tym po każdej takiej zmianie należy oceniać zasadność funkcjonowania ośrodka kuratorskiego? Na to pytanie należy odpowiedzieć przecząco, gdyż istotnym czynnikiem wpływającym na skuteczność działania danej placówki jest stabilność jej funkcjonowania. Z tego względu również w tym przypadku ta stabilność powinna być zapewniona.

Jeżeli przy sądzie rejonowym powołano więcej niż jeden ośrodek, to możliwe jest ich sprofilowanie. W rozporządzeniu o ośrodkach jako kryterium określające profil danej placówki wskazano stopień demoralizacji uczestników. W kontekście wyżej przedstawionych uwag kryterium jest nieprecyzyjne i trudne do zastosowania.

3.2. Zasady finansowania działalności ośrodka

Istotną trudnością wpływającą na powołanie ośrodka, a następnie na jego funkcjonowanie, są zasady finansowania jego działalności. Jak wynika z rozporządzenia o ośrodkach (§ 3 ust. 4) działalność ośrodka jest finansowana ze środków budżetu sądu rejonowego. Jednocześnie brak jest innych wytycznych określających zasady planowania oraz gospodarowania środkami przeznaczonymi na działalność ośrodków. W rezultacie do tej pory nie doszło do wyodrębnienia części budżetu sądu rejonowego, która byłaby w całości przeznaczona na finansowanie działalności ośrodków. Natomiast środki na działalność ośrodków są planowane w poszczególnych częściach budżetu (planu finansowego) sądu rejonowego, w których znajdują się też środki na funkcjonowanie całego sądu. Takie rozwiązanie ma swoje zalety i wady. Zaletą jest to, iż łatwiej gospodaruje się większą kwotą pieniędzy, zatem jeżeli w określonej części planu znajdują się środki na określoną sferę działalności ośrodka

i sądu rejonowego, to w przypadku występowania oszczędności w jednej kategorii wydatków więcej środków można przeznaczyć na inną kategorię. Natomiast minusem jest to, iż z punktu widzenia dyrektora sądu rejonowego priorytetem jest zapewnienie sprawnego działania sądu. Dlatego środki znajdujące się w budżecie w pierwszej kolejności są przeznaczane na ten cel. Jeżeli plan finansowy sądu rejonowego na dany rok będzie niewystarczający w stosunku do potrzeb, co jest często spotykaną sytuacją, to na ogół wpływa to na zakres finansowania ośrodka, gdyż otrzymuje on fundusze jedynie na minimalnym poziomie. Nadto fakt, iż potrzeby finansowe ośrodka muszą być zaplanowane w poszczególnych częściach planu finansowego sądu rejonowego powoduje, iż niekiedy trudno w nim ująć specyfikę placówki o charakterze resocjalizacyjnym. Taka placówka powinna posiadać środki na pracę wychowawczą, która może być realizowana w różny sposób. Zatem potrzebne byłyby środki na różnego rodzaju materiały, ubezpieczenie uczestnika ośrodka, opłacenie kosztów zorganizowania wyjazdów do kina, teatru, wyjazdów na biwaki, wycieczki itp.

Reasumując, najlepszym rozwiązaniem byłoby ujmowanie kosztów działalności ośrodka kuratorskiego w odrębnej części planu finansowego sądu rejonowego, która dodatkowo powinna uwzględniać specyfikę tej placówki. Nadto, dzięki takiemu planowaniu, kierownik ośrodka posiadałby informację o wysokości przyznanego planu na działanie placówki, co zapewniłoby stabilizację i pozwoliłoby mu racjonalnie tym planem gospodarować. Obecnie środki na ośrodek nie są wydzielone w odrębnym paragrafie, dlatego czasami kierownik ma problem z ustaleniem, jakim budżetem dysponuje w danym roku.

Zasady i tryb opracowywania planów finansowych sądów oraz zasady gospodarowania przyznanymi środkami zostały określone przez ministra sprawiedliwości w rozporządzeniu z 19 grudnia 2012 roku.⁵⁵

W rozporządzeniu o ośrodkach niewiele miejsca poświęcono zasadom ich finansowania – jest tylko mowa o tym, iż podczas zajęć uczestnikom przysługuje dożywianie. Z tego powodu w planie finansowym sądu rejonowego powinny być zabezpieczone środki na ten cel. Decyzję w zakresie wysokości stawki dziennej na dożywianie uczestnika podejmuje prezes sądu rejonowego. Może ją ustalić w przedziale od 2 do 4 promili kwoty bazowej. Ponieważ, zgodnie z ustawą budżetową na 2018 rok, kwota bazowa została ustalona w wysokości 1873,84 zł⁵⁶, dlatego stawka dzienna na dożywianie może być określona w przedziale od 3,75 zł do 7,49 zł. Warto dodać, iż kwota bazowa nie zmieniła się od blisko 10 lat (kwota w tej wysokości została ustalona w 2009 roku), co oznacza przy uwzględnieniu inflacji, realnie dzienna kwota na dożywianie zmniejszyła się o 16,44%⁵⁷. Przedstawiona sytuacja prze-

⁵⁵ *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 19 grudnia 2012 roku w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia gospodarki finansowej i działalności inwestycyjnej sądów powszechnych* (Dz.U. z 2012 r., poz. 1476 ze zm.).

⁵⁶ Art. 14 *Ustawy budżetowej na rok 2018 z dnia 11 stycznia 2018 roku* (Dz.U. z 2018 r., poz. 291).

⁵⁷ Na podstawie kalkulatora inflacji zamieszczonego na stronie internetowej: <https://www.finanse.mf.gov.pl/budzet-panstwa/kalkulator-inflacji> [dostęp: 7.04.2018 r.].

mawia za potrzebą dokonania zmian w zakresie kwoty, od której liczona jest dzienna stawka dożywiania uczestnika ośrodka, gdyż przy ustalaniu jej wysokości powinno się uwzględnić realne potrzeby, w tym również inflację. Obecnie, nawet jeżeli stawka dzienna wyżywienia została ustalona w maksymalnej wysokości, to trudno uznać ją za wygórowaną.

3.3. Ramy formalne działalności ośrodka

Ośrodek kuratorski co do zasady jest czynny przez cały rok kalendarzowy. Działa on w dniach i godzinach dostosowanych do rzeczywistych potrzeb uczestników, jednak w czasie nie krótszym niż 20 godzin zegarowych tygodniowo. Zatem jeżeli potrzeby uczestników będą to uzasadniały, to czas pracy ośrodka może przekraczać 20 godzin tygodniowo. Nie ma też formalnych przeszkód do tego, aby ośrodek mógł funkcjonować sześć czy nawet siedem dni w tygodniu. Jednak na ogół ośrodki w Polsce funkcjonują przez cztery lub pięć dni w tygodniu, od poniedziałku do piątku, przez pięć godzin lub cztery godziny dziennie.

Wyjątkiem od zasady całorocznego funkcjonowania ośrodka jest § 9 ust. 2 rozporządzenia o ośrodkach, zgodnie z którym prezes sądu okręgowego może zawiesić prowadzenie zajęć w ośrodku na okres nieprzekraczający łącznie trzech miesięcy w roku kalendarzowym, w szczególności w okresie przerw w nauce szkolnej. Decyzja taka może być podjęta na uzasadniony wniosek prezesa sądu rejonowego, jeżeli w okresie zawieszenia uczestnicy zostaną skierowani do innego ośrodka, położonego w obszarze właściwości sądu rejonowego, przy którym ośrodek działa. W praktyce te warunki formalne spełnia niewiele ośrodków w Polsce, gdyż najczęściej jest tylko jedna tego rodzaju placówka przy danym sądzie rejonowym.

W rozporządzeniu o ośrodkach nie określono, ilu maksymalnie może być uczestników w placówce⁵⁸. Oznacza to, iż ich liczba powinna być dostosowana do możliwości lokalowych i kadrowych ośrodka. Z uwagi na zmniejszenie się liczby nieletnich, o czym była mowa wyżej, obecnie niewiele jest ośrodków, które mają ponad 20 nieletnich. W Polsce średnio do jednego ośrodka jest skierowanych 15 nieletnich⁵⁹.

Z rozporządzenia o ośrodkach nie wynika, ile w ośrodku powinno pracować osób. Natomiast została określona liczba uczestników wchodzących w skład grupy, z którą może pracować jedna osoba prowadząca zajęcia w ośrodku – maksymalnie 10 osób. Przy czym chodzi o osoby, które fizycznie uczestniczą w zajęciach, nie zaś o osoby, które są skierowane do ośrodka, jednak z różnych względów w zajęciach określonego dnia nie uczestniczą. Norma ta powoduje też konieczność podziału uczestników na grupy w sytuacji, gdy jest ich więcej niż 10. Jednak wydaje się także dopuszczalne, aby z grupą liczącą więcej niż

⁵⁸ Wcześniejsze akty prawne odnoszące się do ośrodków tę kwestię określały i np. w zarządzeniu ministra sprawiedliwości z dnia 26 kwietnia 1983 roku ustalono, iż liczba uczestników ośrodka nie powinna przekraczać 20.

⁵⁹ Dane statystyczne za 2017 r. – MS-S40r.

10 uczestników pracowały jednocześnie dwie osoby (także w *Standardach pracy ośrodków kuratorskich* zaproponowanych przez Rzecznika Praw Dziecka zostało określone, iż zasadą powinno być prowadzenie zajęć przez jedną osobę, jeżeli grupa uczestników zajęć liczy nie więcej niż 10 osób).

Zajęcia z nieletnimi, co do zasady, powinny odbywać się w siedzibie ośrodka. Przestrzeganie tej normy jest ważne, gdyż w ten sposób zarówno dzieci skierowane do ośrodka, jak też osoby prowadzące zajęcia, identyfikują się z placówką. Jednak, jeżeli przemawiają za tym względy organizacyjne lub wychowawcze, to zajęcia mogą odbywać się poza siedzibą ośrodka, np. na basenie, w sali gimnastycznej, w muzeum itp. W planie pracy ośrodka mogą być przewidziane wycieczki, biwaki lub inne tego rodzaju przedsięwzięcia. Z całą pewnością warto z takich form pracy korzystać, o ile warunki i możliwości finansowe sądu na to pozwalają, gdyż przyczyniają się one do lepszego poznania dzieci, wzbogacają katalog form i metod oddziaływań wychowawczych na nieletnich stosowanych w ośrodku oraz przyczyniają się do ich lepszej integracji.

3.4. Nadzór nad działalnością ośrodka kuratorskiego

Nadzór nad ośrodkami kuratorskimi sprawuje minister sprawiedliwości (art. 84 § 1 u.p.n.) osobiście lub przez wyznaczone osoby. Osoby powołane do sprawowania nadzoru nad ośrodkami mają uprawnienie do wstępu na ich teren, przeglądania dokumentacji prowadzonej w ośrodku oraz żądania wyjaśnień. W rozporządzeniu o ośrodkach określono, iż sposób nadzoru nad ośrodkami polega w szczególności na:

- 1) kontroli sprawności działania ośrodków oraz przestrzegania praw i obowiązków uczestników,
- 2) dokonywaniu analiz dokumentacji prowadzonej w ośrodku,
- 3) przeprowadzaniu wizytacji obejmującej całokształt działalności ośrodka,
- 4) przeprowadzaniu lustracji obejmujących wybrane dziedziny działalności ośrodka,
- 5) badaniu zasadności skarg i wniosków dotyczących działalności ośrodka.

Jeżeli nadzór polegał na wykonywaniu czynności, o których mowa wyżej w punkcie 3 lub 4, to z ich przebiegu sporządza się, w terminie 14 dni od ich zakończenia, sprawozdanie. Powinno ono zawierać w szczególności dane dotyczące zakresu czynności, omówienie przebiegu czynności oraz zwięzłe ustalenie ich wyników wraz z zaleceniami pokontrolnymi, zmierzającymi do usunięcia stwierdzonych uchybień i zapobieżenia ich powstawaniu. Odpis sprawozdania przesyła się prezesowi sądu okręgowego i kuratorowi okręgowemu. Prezes sądu okręgowego lub kurator okręgowy może, w terminie 14 dni od dnia otrzymania sprawozdania, zgłosić zastrzeżenia, uwagi lub wnioski dotyczące ustaleń wyników kontroli

i zaleceń pokontrolnych. Minister sprawiedliwości, w terminie 30 dni od dnia otrzymania wymienionych zastrzeżeń, uwag lub wniosków, zawiadamia zgłaszającego o sposobie ich załatwienia i wyznacza termin do wykonania zaleceń pokontrolnych. Prezes sądu okręgowego lub kurator okręgowy, po upływie wyznaczonego terminu do wykonania zaleceń pokontrolnych, niezwłocznie przedstawia informację dotyczącą zakresu i sposobu ich wykonania (§ 15 rozporządzenia o ośrodkach). Natomiast jak to określono w przywołanym rozporządzeniu zakres i sposób wykonywania nadzoru nad ośrodkami przez prezesa sądu okręgowego i kuratora okręgowego regulują odrębne przepisy.

W przypadku kuratora okręgowego tym odrębnym przepisem jest art. 37 ust. 2 pkt 6 i 10 ustawy o kuratorach sądowych, zgodnie z którymi do zakresu jego działania należy udział w planowaniu i nadzór nad wydatkowaniem środków przeznaczonych dla ośrodków kuratorskich oraz nadzór merytoryczny nad tymi placówkami. Jak z powyższego wynika, nadzór ten obejmuje dwie sfery funkcjonowania ośrodków: finansową i merytoryczną. Trudno jednak w u.k.s. poszukiwać odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób te dwie formy nadzoru powinny być realizowane.

Mówiąc o nadzorze finansowym, należy zauważyć, iż od momentu wejścia w życie ustawy o kuratorach sądowych w sposób poważny zmieniły się zasady planowania i dysponowania środkami finansowymi w sądach powszechnych. Obecnie, zgodnie z art. 177 § 2 u.s.p., zadania i kompetencje dysponenta budżetu sądów na obszarze apelacji wykonuje dyrektor sądu apelacyjnego. Podlegają mu wszyscy dyrektorzy sądów okręgowych i rejonowych w ramach apelacji⁶⁰. Z tego względu w celu realizacji tej funkcji, kurator okręgowy powinien podjąć odpowiednie działania w porozumieniu z dyrektorami sądów rejonowych, przy których ośrodki kuratorskie funkcjonują, zmierzające do uzyskiwania okresowych informacji o środkach, które w budżecie sądu są zaplanowane na pokrycie kosztów funkcjonowania ośrodka kuratorskiego oraz nadzór nad sposobem ich wydatkowania.

W literaturze zauważono, iż nadzór merytoryczny kuratora okręgowego nad ośrodkiem kuratorskim „dotyczy statutowej działalności ośrodka, a więc będzie to nadzór nad prowadzoną w nich działalnością profilaktyczną, opiekuńczo-wychowawczą i resocjalizacyjno-terapeutyczną, zmierzającą do zmiany postaw wychowanków w kierunku społecznie pożądanym”⁶¹. Nadzór ten powinien być przede wszystkim realizowany poprzez przeprowadzanie lustracji, o czym stanowi art. 37 ust. 2 pkt 5 u.k.s. W sytuacji, gdyby zostało ustalone, iż praca merytoryczna ośrodka kuratorskiego jest realizowana w niezadawalający sposób lub nie przynosi spodziewanych efektów, to powinien kadry ośrodka udzielić od-

⁶⁰ A. Rzepniewski, *Organizacja kuratorskiej służby sądowej* [w:] K. Stasiak (red.), *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, Warszawa 2018, wyd. IV, s. 166–167.

⁶¹ T. Jedynak, K. Stasiak, *Ustawa o kuratorach ...*, s. 211.

powiedniego wsparcia merytorycznego, także przez organizowanie lub pomoc w organizowaniu szkoleń (art. 37 ust. 2 pkt 11 u.k.s. i § 11 pkt 7 rozporządzenia o ośrodkach).

Od nadzoru nad ośrodkami kuratorskimi należy odróżnić nadzór nad wykonaniem orzeczeń o skierowaniu nieletniego do ośrodka kuratorskiego (czyli nadzór nad realizacją konkretnych orzeczeń, a nie nad działalnością placówki jako pewnej całości). O tym nadzorze jest mowa w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich – art. 77 oraz w rozporządzeniu ministra sprawiedliwości z 16 czerwca 2009 roku.⁶² Zgodnie z ich treścią, nadzór ten wykonuje sędzia rodzinny wyznaczony przez prezesa sądu okręgowego, w którego okręgu znajduje się ośrodek.

Wykonywanie nadzoru polega na kontroli i ocenie:

- 1) legalności umieszczenia i pobytu nieletnich w placówce oraz zwalniania ich z placówki,
- 2) zgodności umieszczania nieletnich w placówce z orzeczeniami sądów,
- 3) przestrzegania praw i obowiązków nieletnich, zwłaszcza w zakresie, w jakim naruszenie tych praw i obowiązków może pociągać za sobą odpowiedzialność karną i dyscyplinarną,
- 4) zgodności udzielania przywilejów, nagród i stosowania kar z obowiązującymi w tym zakresie przepisami,
- 5) prawidłowości stosowanych w placówce metod i środków oddziaływania na nieletnich, zwłaszcza w zakresie ich zgodności z prawem i skuteczności,
- 6) prawidłowości dokumentacji dotyczącej nieletniego oraz dokonywania okresowych analiz i ocen skuteczności postępowania w sprawie nieletniego,
- 7) przestrzegania ustalonego porządku, dyscypliny i prawidłowości postępowania w przypadku ujawnienia popełnienia przestępstwa oraz w innych przypadkach zagrożenia bezpieczeństwa placówki,
- 8) zapewnienia nieletniemu warunków bytowych i sanitarnych, opieki zdrowotnej oraz możliwości udziału w zajęciach kulturalno-oświatowych i rekreacyjnych oraz rozwijania jego aktywności społecznej,
- 9) udzielania nieletnim opuszczającym placówkę odpowiedniej pomocy określonej w odrębnych przepisach,
- 10) prawidłowości i terminowości załatwiania próśb, skarg i wniosków nieletnich.

Należy zaznaczyć, iż określony wyżej zakres kontroli dotyczy wszystkich placówek, w których zostali umieszczeni nieletni, dlatego został on ujęty w sposób dosyć uniwersalny. W rezultacie nie wszystkie z nich będą miały zastosowanie do ośrodków kuratorskich (w szczególności dotyczy to punktu 9).

⁶² Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 16 czerwca 2009 roku w sprawie szczegółowego sposobu, zakresu i trybu sprawowania nadzoru nad wykonywaniem orzeczeń w sprawach nieletnich (Dz.U. nr 107, poz. 894).

W celu realizacji zadań, o których mowa wyżej, sędzia rodzinny:

- 1) ma w każdym czasie prawo wstępu na teren nadzorowanej placówki oraz pomieszczeń, w których przebywają nieletni,
- 2) ma prawo przeglądania dokumentów i żądania wyjaśnień od administracji placówki,
- 3) ma prawo przeprowadzania na osobności rozmów z nieletnimi oraz badania ich próśb i skarg,
- 4) prowadzenia okresowej, co najmniej raz w roku, lub doraźnej kontroli nadzorowanych placówek, w zakresie obejmującym całokształt spraw poddanych nadzorowi albo niektóre zagadnienia w tym zakresie,
- 5) może wydawać zalecenia pokontrolne oraz kontroluje prawidłowość i terminowość ich realizacji,
- 6) podejmuje w miarę potrzeby inne czynności i decyzje zmierzające do usunięcia uchybień i zapobieżenia ich powstawaniu.

W przypadku przystąpienia do czynności kontrolnych sędzia rodzinny niezwłocznie powiadamia o tym fakcie kierownika placówki i informuje go o ich zakresie. Z przeprowadzonej kontroli sędzia sporządza sprawozdanie, które powinno zawierać dane dotyczące zakresu kontroli, omówienie czynności kontrolnych oraz zwięzłe ustalenie wyników kontroli wraz z zaleceniami pokontrolnymi, zmierzającymi do usunięcia stwierdzonych uchybień i zapobieżenia ich powstawaniu.

Oryginał sprawozdania należy przechowywać w aktach właściwego sądu okręgowego przez 10 lat. Jego odpis prezes sądu okręgowego przesyła, w terminie 14 dni od dnia zakończenia kontroli, kierownikowi placówki oraz organowi prowadzącemu placówkę (wydaje się, iż w przypadku ośrodka kuratorskiego za organ prowadzący należy uznać sąd rejonowy). W przypadku stwierdzenia istotnych nieprawidłowości sędzia rodzinny przesyła odpis sprawozdania odpowiedniemu ministrowi sprawującemu nadzór nad danym typem placówki – w przypadku ośrodka kuratorskiego ministrowi sprawiedliwości.

Kierownik placówki lub organ ją prowadzący placówkę może, w terminie 14 dni od dnia otrzymania sprawozdania, zgłosić prezesowi sądu okręgowego zastrzeżenia, uwagi lub wnioski dotyczące ustaleń wyników kontroli i zaleceń pokontrolnych. W takim przypadku prezes sądu okręgowego, w terminie 30 dni od ich otrzymania, zawiadamia zgłaszającego o sposobie ich załatwienia. W celu omówienia wyników kontroli prezes sądu okręgowego może zorganizować naradę pokontrolną.

Kierownik placówki lub organ ją prowadzący po upływie wyznaczonego terminu do wykonania zaleceń pokontrolnych, niezwłocznie składa sędziemu rodzinnemu sprawującemu nadzór informację dotyczącą zakresu i sposobu ich wykonania. Natomiast sędzia rodzinny o niewykonaniu lub niewłaściwym wykonaniu zaleceń pokontrolnych zawiadamia organ prowadzący placówkę. Sędzia informuje też o tym właściwego ministra sprawującego nadzór nad placówką.

W celu zapewnienia prawidłowego sprawowania nadzoru oraz właściwego wykonywania zaleceń pokontrolnych prezes sądu okręgowego organizuje, przynajmniej raz w roku, narady z udziałem sędziów rodzinnych sprawujących nadzór, kierowników nadzorowanych placówek oraz przedstawicieli organów prowadzących te placówki.

Niezależnie od nadzoru wykonywanego przez wyżej określone podmioty, uprawnienia w zakresie kontroli posiadają także: Rzecznik Praw Obywatelskich oraz Rzecznik Praw Dziecka. Zgodnie z ustawą z dnia 15 lipca 1987 roku.⁶³ Rzecznik Praw Obywatelskich podejmuje czynności przewidziane w przywołanej ustawie, jeżeli poweźmie wiadomość wskazującą na naruszenie wolności i praw człowieka i obywatela, w tym zasady równego traktowania (art. 8). Rzecznik, podejmując sprawę, może samodzielnie prowadzić postępowanie wyjaśniające, zwrócić się o zbadanie sprawy lub jej części do właściwych organów lub zwrócić się do Sejmu o zlecenie Najwyższej Izbie Kontroli przeprowadzenia kontroli dla zbadania określonej sprawy lub jej części. Jeżeli Rzecznik podejmie decyzję o samodzielnym przeprowadzeniu postępowania wyjaśniającego, to ma prawo między innymi zbadać każdą sprawę na miejscu, nawet bez uprzedzenia, żądać złożenia wyjaśnień, żądać przedłożenia informacji o stanie sprawy prowadzonej przez sądy oraz żądać wglądu do akt sądowych w Biurze Rzecznika Praw Obywatelskich. Po zbadaniu sprawy Rzecznik może podjąć działania, których katalog zawiera art. 14 przywołanej wyżej ustawy.

Natomiast Rzecznik Praw Dziecka, zgodnie z ustawą z dnia 6 stycznia 2000 roku⁶⁴, między innymi może na miejscu zbadać każdą sprawę, nawet bez wcześniejszego uprzedzenia oraz żądać od organów władzy publicznej, organizacji lub instytucji złożenia wyjaśnień, udzielenia informacji lub udostępnienia akt i dokumentów, w tym zawierających dane osobowe, także do wglądu w Biurze Rzecznika Praw Dziecka (art. 10). Organ, organizacja lub instytucja, o których tutaj mowa, są obowiązane z nim współpracować i udzielać mu pomocy w szczególności polegającej na:

- 1) zapewnieniu dostępu do akt i dokumentów badanej sprawy,
- 2) udzieleniu Rzecznikowi żądanych przez niego informacji i wyjaśnień,
- 3) udzieleniu wyjaśnień dotyczących podstawy faktycznej i prawnej swoich rozstrzygnięć.

Rzecznik Praw Dziecka, na podstawie wykonanych czynności, przedstawia właściwym organom władzy publicznej, organizacjom i instytucjom oceny i wnioski zmierzające do zapewnienia skutecznej ochrony praw i dobra dziecka oraz usprawnienia trybu załatwiania spraw w tym zakresie.

⁶³ Ustawa z dnia 15 lipca 1987 roku o Rzeczniku Praw Obywatelskich (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 958 ze zm.).

⁶⁴ Ustawa z dnia 6 stycznia 2000 roku o Rzeczniku Praw Dziecka (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 922).

Rozdział IV. Kierownik i kadra ośrodka

4.1. Kierownik ośrodka

Ośrodkiem kuratorskim kieruje kierownik. Obowiązki kierownika prezes sądu rejonowego powierza rodzinnemu kuratorowi zawodowemu po zasięgnięciu opinii kuratora okręgowego. Zanim przejdziemy do omówienia zadań kierownika ośrodka, warto zwrócić uwagę na kilka kwestii. Przede wszystkim w rozporządzeniu o ośrodkach użyto sformułowania „powierzyć obowiązki”, co jest konstrukcją niestosowaną w służbie kuratorskiej w przypadku osób funkcyjnych (jest stosowany zwrot „powołać”, który dotyczy kuratora okręgowego, zastępcy kuratora okręgowego, kierownika zespołu kuratorskiej służby sądowej⁶⁵). Natomiast taki zwrot został użyty np. w u.s.p.⁶⁶ (dotyczy to przewodniczącego wydziału). Jednocześnie osoba, której powierzono obowiązki, jeżeli przemawiają za tym okoliczności, może zostać z nich „zwolniona”. Natomiast zgodnie z rozporządzeniem o ośrodkach kierownika tej placówki się „odwołuje”, nie zaś zwalnia z pełnienia obowiązków. Zwrot „odwołać” jest na ogół używany jako antonim do słowa „powołać”, zatem bardziej właściwym byłoby użycie w rozporządzeniu o ośrodkach w stosunku do kierownika ośrodka zwrotu „zwolnić”.

Prezes sądu rejonowego powierzyć obowiązki kierownika ośrodka może każdemu kuratorowi zawodowemu rodzinnemu. W rozporządzeniu o ośrodkach nie określono żadnych wymagań formalnych czy też merytorycznych, które kandydat powinien spełniać. Jest to konstrukcja różniąca się od trybu powoływania innych osób funkcyjnych w służbie kuratorskiej, gdyż wymagania formalne i merytoryczne dla kandydata na kuratora okręgowego, zastępcy kuratora okręgowego i kierownika zespołu w u.k.s. zostały określone (odnoszą się one do stażu pracy, stopnia służbowego oraz umiejętności w zakresie zarządzania i kierowania). Dlaczego w rozporządzeniu o ośrodkach tę kwestię pominięto? Obecnie trudno to stwierdzić, jednak można przypuszczać, iż wynikało to z dwóch powodów. Po pierwsze, także we wcześniejszych aktach prawnych odnoszących się do ośrodka nie ma zawartych wymagań

⁶⁵ T. Jedynak, K. Stasiak, *Ustawa o kuratorach sądowych. Komentarz*, Warszawa 2014, s. 196–201, 219–220; K. Gromek, *Kuratorzy sądowi. Komentarz do ustawy z 27 lipca 2001 roku*, Warszawa 2002, s. 203–209, 218–220.

⁶⁶ Art. 11 § 3 *Ustawy z dnia 27 lipca 2001 roku. Prawo o ustroju sądów powszechnych* (tekst jedn. Dz.U. z 2018, poz. 13 ze zm.).

formalnych wobec osoby, której uprawniona osoba do podjęcia tego rodzaju decyzji miała zamiar powierzyć obowiązki kierownika. Natomiast fakt, iż rozporządzenie zostało wydane w roku, w którym uchwalono też ustawę o kuratorach sądowych nie przyczynił się do ujednoczenia zasad powołania kierownika tej placówki z tymi, które zostały przez tę ustawę wprowadzone dla kierownika zespołu. Po drugie, być może intencją mogło być stworzenie możliwości powierzenia obowiązków kierownika osobie, która nie ma jeszcze dużego doświadczenia zawodowego, jednak ma zapał i predyspozycje do pełnienia takiej funkcji.

Kolejną kwestią, którą należy poruszyć, jest fakt stworzenia przez rozporządzenie o ośrodkach funkcji kierownika, bez zapewnienia jakiegokolwiek formy wynagrodzenia za wykonywanie związanych z tą funkcją zadań. Wcześniejsze akty prawne przewidywały dla kuratorów pracujących w ośrodku ryczałt „z tytułu zwrotu ponoszonych kosztów”. Kierownik ośrodka otrzymywał ryczałt w wyższej wysokości⁶⁷. Natomiast aktualnie obowiązujące rozporządzenie o ośrodkach milczy na temat sposobu wynagradzania kierownika i innych osób pracujących w ośrodku. Do kwestii sposobu wynagradzania kuratorów pracujących w ośrodku odnosi się natomiast rozporządzenie z 23 grudnia 2002 roku.⁶⁸ Zgodnie z § 5 za prowadzenie zajęć w ośrodku kuratorskim kuratorowi może być przyznany dodatek specjalny. Jednak już wysokość tego dodatku nie została określona (jak wynika z art. 14 ust. 4 ustawy o kuratorach sądowych dodatek taki maksymalnie może wynosić 40% wynagrodzenia zasadniczego powiększonego o kwotę przyznanego dodatku funkcyjnego)⁶⁹. Nie wprowadzono też rozróżnienia między kierownikiem ośrodka a kuratorem zawodowym, który w ośrodku pracuje. Taka sytuacja spowodowała duże dysproporcje między ośrodkami kuratorskimi funkcjonującymi przy różnych sądach rejonowych w zakresie wysokości wynagrodzeń za pracę w nich. Dysproporcje te, poza brakiem precyzji w zakresie regulacji prawnych, są też konsekwencją braku wystarczających środków w funduszu płac dla kuratorów zawodowych. Z pewnością jest to sytuacja niekorzystna, która negatywnie wpływa na funkcjonowanie ośrodków kuratorskich.

Kierownika ośrodka prezes sądu rejonowego odwołuje z dwóch powodów – na jego prośbę albo z własnej inicjatywy. W tym drugim przypadku konieczne jest zasięgnięcie opinii kuratora okręgowego, która dla prezesa sądu rejonowego nie jest jednak wiążąca.

W rozporządzeniu o ośrodkach nie przewidziano żadnej możliwości odwołania się od decyzji prezesa o odwołaniu kierownika ośrodka. Jeżeli odwołanie nastąpiło na wniosek kuratora, który taką funkcję pełnił, to wydaje się oczywistym, iż możliwość odwołania wydaje się zbędna. W końcu prezes jedynie uwzględnił wniosek kuratora. Natomiast gdy powodem

⁶⁷ Zgodnie z zarządzeniem ministra sprawiedliwości z dnia 26 kwietnia 1983 roku (§ 17), kierownik otrzymywał miesięczny ryczałt w wysokości 1000 zł, zaś kuratorzy pracujący w ośrodku w wysokości 800 zł.

⁶⁸ *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 grudnia 2002 roku w sprawie wynagrodzeń...*

⁶⁹ *Ustawa z dnia 27 lipca 2001 roku o kuratorach sądowych* (tekst jedn. Dz.U. z 2014 r., poz. 795 ze zm.).

odwołania były inne okoliczności, to w przepisach nie została określona procedura, zgodnie z którą w takim przypadku należałoby postąpić. Po głębszej analizie zagadnienia należy wymienić kilka kwestii.

Pierwsza dotyczy formy decyzji prezesa sądu rejonowego. Z całą pewnością powinna mieć ona formę pisemną, gdyż jest to decyzja o charakterze personalnym, zatem poza dołączeniem kuratorowi zawodowemu powinna być też dołączona do jego akt osobowych. Oprócz tego również wywołuje ona określone skutki finansowe (dodatek specjalny wypłacany kierownikowi w związku z pracą w ośrodku), co też uzasadnia konieczność sporządzenia jej na piśmie.

Czy decyzja prezesa powinna posiadać uzasadnienie? Wydaje się, iż takie uzasadnienie powinna jednak zawierać, chociaż nie wynika to wprost z przepisów. Jako argument za takim poglądem należy wskazać, iż w rozporządzeniu o ośrodkach nie zawarto katalogu okoliczności, z powodu których prezes sądu rejonowego może podjąć decyzję o odwołaniu kierownika ośrodka z pełnionej funkcji. Dlatego to właśnie uzasadnienie jest miejscem, gdzie takie powody powinny zostać podane. Takie zachowanie prezesa sądu rejonowego jest szczególnie ważne w relacjach pracowniczych, gdyż pracodawca jest zobowiązany do przestrzegania wielu norm dotyczących równego i sprawiedliwego traktowania pracowników (art. 11³ k.p.)⁷⁰.

Kolejną kwestią jest pytanie, czy w związku z taką decyzją kurator może się od niej odwołać? Z całą pewnością jest decyzją z zakresu prawa pracy, gdyż wiąże się z wykonywaniem stosunku pracy przez kuratora zawodowego. Ponieważ zgodnie z art. 154 § 2 u.s.p. zasady organizacji służby kuratorskiej i wykonywania obowiązków przez kuratorów sądowych oraz status kuratorów sądowych określa odrębna ustawa, którą jest ustawa o kuratorach sądowych, dlatego właśnie w niej należałoby poszukiwać odpowiedzi na pytanie co do możliwości i trybu odwołania się od tego rodzaju decyzji. Zgodnie z art. 30 ust. 1 u.k.s. kuratorowi zawodowemu przysługuje prawo odwołania do ministra sprawiedliwości od decyzji w sprawie wypowiedzenia lub rozwiązania stosunku pracy oraz przeniesienia na inne stanowisko bądź zawieszenia w pełnieniu obowiązków. Ponieważ decyzja o odwołaniu kuratora z funkcji kierownika ośrodka nie jest żadną z nich, nie ma możliwości odwołania się od niej do ministra sprawiedliwości. Natomiast zgodnie z art. 30 ust. 3 u.k.s., w sprawach o roszczenia ze stosunku pracy stosuje się przepisy *Kodeksu pracy*. Zatem, jak z tego wynika, kuratorowi odwołanemu z funkcji kierownika ośrodka kuratorskiego przysługuje prawo zaskarżenia jej do sądu pracy. Jak podkreśla się w literaturze przedmiotu, „przez sprawy o roszczenia ze stosunku pracy należy rozumieć takie sprawy, w których roszczenia powoda (pracownika lub pracodawcy) ma swoje materialne źródło w treści stosunku pracy, bez względu na to,

⁷⁰ Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 roku. *Kodeks pracy* (tekst jedn. Dz.U. z 2018 r., poz. 108 ze zm.).

na jakiej podstawie stosunek ten został nawiązany⁷¹. Podstawą powództwa będzie wówczas niewykonanie lub nienależyte wykonanie obowiązków jednej ze stron. W przypadku omawianej decyzji kurator może się domagać jej uchylecia przez sąd pracy.

Ponieważ w rozporządzeniu o ośrodkach znajduje się tylko jedno kryterium, którego spełnienie jest niezbędnym wymogiem do powierzenia kuratorowi zawodowemu obowiązków kierownika ośrodka kuratorskiego – zajmowanie stanowiska kuratora zawodowego rodzinnego – w momencie ustania stosunku pracy kuratora zawodowego prezes sądu rejonowego jest zobowiązany podjąć decyzję o odwołaniu go z funkcji kierownika ośrodka. Inne przypadki uzasadniające taką decyzję nie zostały wymienione. Nie ulega jednak wątpliwości, iż należy do nich zaliczyć nieprawidłowe wypełnianie przez kuratora obowiązków kierownika ośrodka.

Analizując status kierownika ośrodka powstaje też pytanie, czy powinien on mieć określony zakres obowiązków. Z przepisów nie wynika, aby taka powinność na kimś spoczywała. Kierownik ośrodka jest też kuratorem zawodowym rodzinnym, dlatego, zgodnie z art. 41 ust. 1 pkt 5 u.k.s., zakres jego obowiązków określa kierownik zespołu, w którym pracuje. Nie ma jednak uzasadnienia prawnego, aby zakres ten obejmował też zadania wynikające z pełnienia funkcji kierownika ośrodka. Co prawda, kierownik zespołu, w którym kurator będący kierownikiem ośrodka pracuje, określa zakres jego obowiązków, ale powinien on obejmować jedynie zadania, które jest zobowiązany wykonywać jako kurator zawodowy, nie zaś jako kierownik ośrodka. Z czego to wynika? Przepisy nie przewidziały jakiegokolwiek roli kierownika zespołu w funkcjonowaniu ośrodka, dlatego byłoby dziwnym, gdyby miał on określać zakres obowiązków jego kierownika, mimo że nie ma wpływu na jego działanie. Poza tym, w art. 41 ust. 1 pkt 5 u.k.s. ustalono, iż kierownik zespołu określa zakres zadań kuratorowi zawodowemu, nie zaś kierownikowi ośrodka. Praca w ośrodku dla kuratora zawodowego należy do jego dodatkowych zadań, poza wykonywaniem standardowych czynności przewidzianych dla kuratora zawodowego rodzinnego.

Poza kierownikiem zespołu kompetencje do ustalania zakresu obowiązków w służbie kuratorskiej ma jeszcze kurator okręgowy. Jak wynika z art. 37 ust. 2 pkt 13 u.k.s., do zakresu jego działania należy określanie szczegółowego zakresu obowiązków zastępcy kuratora okręgowego i kierowników zespołów oraz przedstawianie ich do zatwierdzenia prezesowi sądu okręgowego. Z przepisu tego nie można jednak wywnioskować jego uprawnienia do określania zakresu obowiązków kierownika ośrodka. Reasumując, wydaje się, iż nie ma podstawy prawnej do ustalania kierownikowi ośrodka kuratorskiego zakresu obowiązków, dlatego należy uznać, iż zakres ten bezpośrednio wynika z treści rozporządzenia o ośrodkach.

Wyżej zasygnalizowano kolejne zagadnienie, do którego należały się odnieść, czyli obciążenia kierownika ośrodka zadaniami kuratora rodzinnego wykonywanymi w zespole.

⁷¹ A. Rycak, *Rozwiązywanie sporów i przedawnienie roszczeń ze stosunku pracy* [w:] J. Stelina (red.), *Prawo pracy*, Warszawa 2016, s. 639.

Zgodnie z art. 13 ust. 3 u.k.s. minister sprawiedliwości w drodze rozporządzenia określa standardy obciążenia pracą kuratora zawodowego, uwzględniając wielkość indywidualnego obciążenia kuratora pracą w stopniu zapewniającym szybkie i prawidłowe wykonywanie orzeczeń sądu. Na podstawie tej delegacji minister sprawiedliwości dnia 9 czerwca 2003 roku wydał rozporządzenie⁷², w którym takie standardy określił. Nie przewidziano w nim możliwości zmniejszenia kuratorowi liczby wykonywanych zadań z tego powodu, iż powierzono mu obowiązki kierownika ośrodka kuratorskiego. Z tej przyczyny zadania, które są związane z pełnieniem funkcji kierownika ośrodka, jest on zobowiązany wykonywać obok swoich obowiązków kuratora zawodowego rodzinnego. Oznacza to, iż praca w ośrodku kuratorskim, zarówno dla jego kierownika, jak i dla pozostałych kuratorów zawodowych, którym powierzono obowiązki w ośrodku, stanowi dodatkowe obciążenie, nie zaliczające się do standardów obciążenia.

4.2. Zadania kierownika ośrodka

Zakres obowiązków kierownika ośrodka jest obszerny. Szczegółowy jego katalog został zawarty w rozporządzeniu o ośrodkach⁷³ i obejmuje on:

- 1) organizowanie i koordynowanie pracy ośrodka,
- 2) sporządzanie i przedstawianie prezesowi sądu rejonowego do zatwierdzenia: rocznego planu pracy, sprawozdań z rocznej działalności ośrodka, rocznego planu finansowego w zakresie działalności ośrodka,
- 3) przekazywanie do właściwego sądu rodzinnego pisemnych sprawozdań o każdym uczestniku w terminach określonych przez sąd, nie rzadziej jednak niż raz na sześć miesięcy,
- 4) opracowanie harmonogramu prowadzenia zajęć w ośrodku,
- 5) opiniowanie kandydatów do pracy w ośrodku,
- 6) dokonywanie i dołączanie do akt osobowych rocznych ocen pracy kuratorów prowadzących zajęcia z uczestnikami,
- 7) współdziałanie z kuratorem okręgowym w organizowaniu szkoleń doskonalących metody pracy w ośrodku,
- 8) współpraca z instytucjami państwowymi, społecznymi, jednostkami samorządowymi oraz osobami godnymi zaufania w zakresie działalności profilaktycznej, opiekuńczo-wychowawczej i resocjalizacyjno-terapeutycznej,
- 9) zapewnienie uczestnikom bezpiecznych warunków pobytu w ośrodku,

⁷² Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 9 czerwca 2003 roku w sprawie standardów obciążenia pracą kuratora zawodowego (Dz.U. nr 116, poz. 1100).

⁷³ § 11 rozporządzenia o ośrodkach.

- 10) prowadzenie w porozumieniu z głównym księgowym sądu rejonowego bieżących rozliczeń środków wydatkowanych na działalność ośrodka,
- 11) prowadzenie zajęć z uczestnikami w wymiarze sześciu godzin tygodniowo,
- 12) niezwłoczne zawiadamianie właściwego sądu rejonowego o podejrzeniu popełnienia przez uczestnika czynu zabronionego,
- 13) prowadzenie pełnej dokumentacji ośrodka,
- 14) wykonywanie innych czynności wynikających z działalności ośrodka.

Jak wynika z powyższego, kierownik ośrodka odpowiada za prawidłowe jego funkcjonowanie we wszystkich możliwych aspektach i w zasadzie niewiele jest zadań, które może delegować do wykonania innym pracownikom zarządzanej przez siebie placówki. Zadania te można podzielić na: organizacyjne związane z funkcjonowaniem ośrodka (punkt 2, 4, 8, 9, 10, 13); organizacyjne związane z wykonywaniem orzeczenia sądu (punkt 3); wychowawcze, nakierowane na nieletnich skierowanych do ośrodka (punkt 11); administracyjne związane z doбором i zarządzaniem kadry pracującej w ośrodku (punkt 5 i 6).

Odnosząc się do wyżej wymienionego katalogu, pierwsze zadanie, polegające na koordynowaniu i organizowaniu pracy ośrodka, jest najbardziej ogólne i pojemne. W zasadzie dotyczy wszystkich działań, wymienionych bądź niewymienionych w rozporządzeniu o ośrodkach, które wpływają na prawidłowe funkcjonowanie placówki.

Kierownik ośrodka sporządza i przedstawia do zatwierdzenia prezesowi sądu rejonowego **roczny plan pracy**. Jest on sporządzany w rozbiciu na poszczególne miesiące według wzoru stanowiącego załącznik nr 4 do rozporządzenia o ośrodkach. Z przepisów nie wynika, w jakim terminie taki plan powinien być sporządzony. Termin ten może być określony przez prezesa. Jeżeli prezes go nie ustalił, to z logiki wynika, iż taki plan powinien być sporządzony i zatwierdzony przed rozpoczęciem roku. Może też powstać wątpliwość, czy jest tutaj mowa o roku kalendarzowym, czy też o roku szkolnym. Wydaje się, że twórcy rozporządzenia mieli na myśli rok kalendarzowy, gdyż ośrodek nie jest placówką oświatową, dlatego nie powinien posługiwać się zasadami dla tych placówek przewidzianymi. Poza tym nawet w placówkach oświatowych rok szkolny jest typowy dla tych z nich, w których są przewidziane ferie letnie (wakacje). Pozostałe placówki pracują z dziećmi i młodzieżą przez cały rok.

Kierownik ośrodka sporządza i przedstawia do zatwierdzenia **roczne sprawozdanie z działalności** zarządzanej placówki. W przeciwieństwie do rocznego planu pracy, nie ma wzoru takiego sprawozdania. Jednak wydaje się, iż w jego treści powinno się przede wszystkim zawierać odniesienie do rocznego planu pracy ośrodka – czy ten plan został zrealizowany. Jeżeli nie został zrealizowany, to dlaczego. Poza tym roczne sprawozdanie z działalności ośrodka powinno też zawierać informacje na temat funkcjonowania placówki i zmian, które w niej nastąpiły w okresie ostatniego roku (liczba nieletnich, efekty pracy, kadra itp.).

Kierownik jest też zobowiązany sporządzić i przedstawić do zatwierdzenia **roczny plan finansowy w zakresie działalności ośrodka**. Plan też jest konieczny do tego, aby ująć potrzeby finansowe ośrodka w planach finansowych sądu na kolejny rok. Planowanie budżetu odbywa się według określanego co roku harmonogramu. Na ogół sądy rejonowe są zobowiązane przedstawić swoje plany finansowe na kolejny rok na przełomie maja i czerwca. Z tego względu kierownik ośrodka plan finansowy zarządzanej placówki powinien przedstawić w terminie umożliwiającym jego weryfikację i ujęcie w planie finansowym sądu. Termin do przedłożenia rocznego planu finansowego ośrodka kuratorskiego może być określony przez prezesa sądu rejonowego – wówczas kierownik jest zobowiązany tego terminu dotrzymać.

Kierownik ośrodka jest odpowiedzialny za **wykonywanie środka wychowawczego** w postaci skierowania nieletniego do ośrodka kuratorskiego. Podstawą przyjęcia nieletniego do ośrodka jest orzeczenie sądu. Kierownik, po otrzymaniu orzeczenia, powinien się zapoznać z jego treścią. Nadto wskazanym jest, aby pozyskał inne dokumenty dotyczące nieletniego, które będą pomocne w zapoznaniu się z jego sytuacją i określeniu problemów, które u niego występują, co będzie pomocne do dokonania diagnozy i określenia planu pracy z nim. W tym celu może zwrócić się do sądu o dołączenie orzeczenia opinii psychologiczno-pedagogicznej o uczestniku, jeżeli została sporządzona (6 ust. 2 rozporządzenia o ośrodkach). Jeżeli byłoby to niewystarczające, to kierownik ośrodka może, na podstawie art. 9 pkt 4 u.k.s., zapoznać się z aktami sądowymi dotyczącymi nieletniego i sporządzić z nich odpisy. Ma też prawo dostępu do innej dokumentacji dotyczącej podopiecznego. Wydaje się, iż szczególnie cennym źródłem informacji o nieletnim i jego sytuacji może być wywiad środowiskowy przeprowadzany przez kuratora sądowego w sprawach nieletnich na podstawie art. 24 u.p.n. Dlatego też warto ze sprawozdaniem z tego wywiadu się zapoznać.

Pierwszą czynnością kierownika ośrodka ukierunkowaną bezpośrednio na nieletniego jest **wezwanie jego rodziców lub opiekuna** do spowodowania jego stawienia się w ośrodku w terminie oznaczonym w wezwaniu. Następnie, po zgłoszeniu się nieletniego do ośrodka, prowadzona jest z nim, w zależności od jego potrzeb i możliwości ośrodka, praca o charakterze profilaktycznym, opiekuńczo-wychowawczym i resocjalizacyjno-terapeutycznym. Z podejmowanych działań w stosunku do nieletniego i ich efektach oraz o funkcjonowaniu nieletniego w ośrodku, kierownik **sporządza okresowe sprawozdania**, które składa sądowi. Częstotliwość ich składania powinien określić sąd, jednak nie powinny one być składane rzadziej niż co 6 miesięcy. Wydaje się, iż ten 6-miesięczny termin dotyczy sytuacji, gdy sąd nie określił terminu składania sprawozdań lub też ustalił go na okres dłuższy niż 6 miesięcy. Sprawozdanie takie powinno być odrębnie sporządzone o każdym z uczestników.

Do zadań kierownika ośrodka należy też **opracowywanie harmonogramu prowadzonych zajęć**. Jego wzór jest określony w załączniku nr 3 do rozporządzenia o ośrodkach. Zgodnie z nim wpisuje się do niego dni tygodnia, godziny prowadzenia zajęć w poszcze-

gólnych dniach oraz osoby, które te zajęcia realizowały. Zatem taki harmonogram powinien być sporządzany odrębnie na każdy tydzień.

Pewne wątpliwości wzbudza obowiązek kierownika polegający na **opiniowaniu kandydata do pracy**. Wątpliwość ta wynika z faktu, iż jednocześnie w § 12 ust. 1 rozporządzenia o ośrodkach określono, iż prezes sądu rejonowego powierza obowiązki w ośrodku rodzinnemu kuratorowi zawodowemu na wniosek kierownika ośrodka. Jeżeli więc kierownik ośrodka składa wniosek w tej sprawie, to w jakim momencie sporządza opinię o kandydacie do pracy w ośrodku? Wszystko wskazuje na to, że normę tę należałoby odczytać w ten sposób, iż kierownik ośrodka składa do prezesa sądu rejonowego wniosek o powierzenie obowiązków w ośrodku kuratorowi zawodowemu i jednocześnie z tym wnioskiem przedkłada opinię o tym kuratorze.

Rolą kierownika ośrodka jest też sporządzanie **rocznych ocen pracy kuratorów prowadzących zajęcia z uczestnikami i dołączanie tych ocen do akt osobowych kuratorów**. Obowiązek kierownika obejmuje zarówno kuratorów zawodowych, jak i kuratorów społecznych. Każdy z nich w sądzie posiada akta, które nazywamy (kurator zawodowy) lub możemy nazwać (kurator społeczny) aktami osobowymi, gdyż zawierają dane odnoszące się do konkretnego kuratora, w tym również jego dane osobowe. W związku z tym wymieniona roczna ocena do tego rodzaju teczek powinna być dołączana.

Do zadań kierownika ośrodka należy **współdziałanie z kuratorem okręgowym w organizowaniu szkoleń doskonalących metody pracy w ośrodku**. Problem z realizacją tego zadania polega na tym, iż nie jest wskazane, kto tego rodzaju szkolenia będzie finansował (sąd rejonowy czy sąd okręgowy). Nie została też wyraźnie określona osoba odpowiedzialna za organizowanie tych szkoleń. Sformułowanie „współdziałanie z kuratorem okręgowym” oznacza, iż kurator okręgowy i kierownik ośrodka odgrywają w tym zakresie jednakowe role. Jednak inicjatorem szkoleń powinien być raczej kierownik ośrodka, gdyż to on posiada najlepsze rozeznanie w zakresie potrzeb kadry pracującej w ośrodku w zakresie zwiększenia kompetencji do pracy z nieletnimi.

Ośrodek kuratorski jako całość oraz jego kierownik i kadra w nim pracująca powinni **współpracować z różnego rodzaju instytucjami, organizacjami i osobami** godnymi zaufania, jeżeli jest to pomocne w realizacji zadań ośrodka. W szczególności należy tutaj wskazać konieczność współpracy ze szkołami, do których nieletni uczęszczają, ośrodkami pomocy społecznej; władzami samorządowymi, organizacjami społecznymi niosącymi pomoc dzieciom i rodzinom. Współpraca ta powinna także obejmować zakłady pracy, w których nieletni uczą się zawodu. Dzięki temu uzyskuje się informacje o funkcjonowaniu nieletniego w trakcie nauki zawodu, ale też możliwe jest współdziałanie z tymi podmiotami w udzielaniu pomocy nieletnim w rozwiązywaniu ich problemów oraz w podejmowaniu w stosunku do nich skoordynowanych oddziaływań wychowawczych.

Kierownik ośrodka jest też zobowiązany do zapewnienia uczestnikom **bezpiecznych warunków pobytu** w ośrodku. Zadanie to obejmuje działania zmierzające do spełniania norm bhp przez pomieszczenia, z których ośrodek korzysta. Problem polega jednak na tym,

iż zarówno w rozporządzeniu o ośrodkach, jak i w innych aktach prawnych nie ma przepisów, które określałyby normy w zakresie bhp, które ośrodek kuratorski jest zobligowany spełniać. Wyjściem z tej sytuacji jest odwołanie się do przepisów *Kodeksu pracy*⁷⁴, które określają zasady bhp w relacjach między pracodawcą a pracownikiem, a także w relacjach pracodawca a studenci i uczniowie, którzy nie są jego pracownikami, ale uczestniczą w zajęciach na terenie zakładu pracy (art. 304 § 2 i 3 k.p.). Drugim rozwiązaniem jest skorzystanie z przepisów odnoszących się do szkół i innych placówek, które podlegają pod system oświaty⁷⁵ (*argumentum a simili*). W związku z tym miałyby zastosowanie rozporządzenie z 31 grudnia 2002 roku.⁷⁶

Rozstrzygnięcie zasygnalizowanego problemu nie jest proste, gdyż w rozporządzeniu o ośrodkach poza ogólnym sformułowaniem, iż kierownik zapewnia uczestnikom bezpieczne warunki pobytu, nie sprecyzowano, na czym ma to polegać. Należy jednak zauważyć, iż co prawda ośrodki kuratorskie nie są częścią systemu oświaty, gdyż nie zostały wymienione w art. 2 *Prawa oświatowego*⁷⁷, jednak zostały w nim ujęte placówki, które w zakresie swojego działania są trochę zbliżone do ośrodków kuratorskich: młodzieżowe ośrodki wychowawcze i młodzieżowe ośrodki socjoterapii. Przemawia to za tym, aby odnośnie zasad bhp stosować odpowiednio normy odnoszące się do placówek oświatowych. Jest to tym bardziej uzasadnione, iż wiele z tych norm ma charakter uniwersalny, np. konieczność umieszczenia w widocznym miejscu planu ewakuacji placówki, oznaczenie w sposób wyraźny i trwałe dróg ewakuacji, właściwe oświetlenie, zapewnienie dostępu do zimnej i ciepłej wody, zakaz prowadzenia jakichkolwiek zajęć bez nadzoru upoważnionej do tego osoby itp.

Rolą kierownika ośrodka jest też prowadzenie **bieżących rozliczeń środków wydatkowanych na działalność ośrodka**. Oznacza to, iż kierownik, w ramach przyznanych przez dyrektora sądu rejonowego limitów, dokonuje wydatków środków na cele związane z działalnością placówki. Na ogół będą one obejmowały wydatki związane z dożywianiem nieletnich oraz z pracą wychowawczą ośrodka, np. zakup materiałów niezbędnych do prowadzenia zajęć z uczestnikami. Nie oznacza to, iż kierownik ośrodka musi samodzielnie wydatkować przyznane środki, gdyż w każdym sądzie rejonowym są służby, które zajmują się zakupami różnych materiałów i usług na jego potrzeby. W związku z tym również kierownik ośrodka kuratorskiego powinien z tych służb korzystać. W Polsce nie ma jednolitego modelu realizacji tego zadania przez kierownika ośrodka. Wynika to przede wszystkim z braku przepisów, które precyzyjnie określiłyby sposób realizacji tego zadania przez kierownika.

⁷⁴ Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 roku – *Kodeks pracy* (tekst jedn. Dz.U. z 2018 r., poz. 108 ze zm.).

⁷⁵ E. Dereniowska-Gugała, *Komentarz do wybranych przepisów ustawy o systemie oświaty i ustawy – Karta Nauczyciela. Komentarz do art. 95(a) ustawy o systemie oświaty*, Warszawa 2011.

⁷⁶ *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 31 grudnia 2002 roku w sprawie bezpieczeństwa i higieny w publicznych i niepublicznych szkołach i placówkach* (Dz.U. z 2003 r. nr 6, poz. 69 ze zm.).

⁷⁷ Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 roku – *Prawo oświatowe* (Dz.U. z 2017 r., poz. 59 ze zm.).

Zadaniem kierownika ośrodka jest **prowadzenie zajęć z uczestnikami** w wymiarze 6 godzin zegarowych w tygodniu. Jest to o 2 godziny mniej niż w przypadku pozostałych kuratorów pracujących w ośrodku. Te dwie godziny mniej wynikają z faktu, iż kierownik jest zobowiązany do wykonywania, w związku z pracą w ośrodku, wielu innych zadań. Poza tym w ten sposób został jedynie określony czas prowadzenia przez kierownika ośrodka zajęć z nieletnimi. Pozostałe zadania kierownik powinien wykonywać poza czasem przewidzianym do pracy z dziećmi skierowanymi do ośrodka. Należałoby uznać, iż w tym przypadku ma też zastosowanie norma art. 13 ust. 1 u.k.s., zgodnie z którą czas pracy kuratora zawodowego określony jest wymiarem jego zadań, zatem kierownik ośrodka realizuje swoje obowiązki w ramach zadaniowego czasu pracy⁷⁸.

Kierownik ośrodka jest zobowiązany do niezwłocznego **zawiadomienia właściwego sądu** rejonowego o **podejrzeniu popełnienia** przez uczestnika **czynu zabronionego**. Jest to powtórzenie normy zawartej w art. 4 § 2 u.p.n., zgodnie z którą każdy kto dowie się o popełnieniu czynu karalnego przez nieletniego, ma społeczny obowiązek zawiadomić o tym sąd rodzinny lub policję. Norma ta nie obejmuje zachowań świadczących o demoralizacji. Różnica między nimi jest też taka, iż o ile niezastosowanie się do art. 4 § 2 u.p.n. nie powoduje żadnej sankcji, o tyle niewykonanie przez kierownika wyżej wymienionego obowiązku może skutkować pociągnięciem go do odpowiedzialności porządkowej lub dyscyplinarnej.

Rolą kierownika jest też **prowadzenie pełnej dokumentacji ośrodka**. Dokumentacja ta została wymieniona w § 14 rozporządzenia o ośrodkach. Tak sformułowany obowiązek sugeruje, iż to kierownik ośrodka jest zobowiązany do samodzielnego prowadzenia tej dokumentacji. Nie jest to jednak możliwe, gdyż poza nim zajęcia z uczestnikami prowadzą też inne osoby, które są np. zobowiązane do dokonywania „bieżących wpisów w dzienniku zajęć”. Tak więc zadanie to należy raczej rozumieć jako powinność dopilnowania, aby wymagane dokumenty związane z pracą ośrodka były stworzone i aby były one prowadzone na bieżąco, z należytą starannością.

Wreszcie kierownik ośrodka jest też zobowiązany do **wykonywania innych czynności** wynikających z jego działalności. Jakie mogą to być czynności? Jako przykład można wymienić reprezentowanie ośrodka na zewnątrz.

4.3. Kadra ośrodka

Zgodnie z rozporządzeniem o ośrodkach poza kierownikiem pracują w ośrodku rodzinni kuratorzy zawodowi i społeczni oraz inne osoby, jeżeli posiadają odpowiednie umiejętności.

Prezes sądu rejonowego powierza obowiązki w ośrodku **rodzinnemu kuratorowi zawodowemu** na wniosek kierownika ośrodka. Ponieważ, poza tak zdawkowym określeniem

⁷⁸ K. Stasiak, T. Jedynak, *Charakterystyka stosunku pracy kuratora sądowego i aplikanta kuratorskiego* [w:] K. Stasiak (red.), *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, Warszawa 2018, wyd. IV, s. 118–127.

procedury powierzenia kuratorowi zawodowemu zadań w ośrodku, brak jest innych w tym zakresie uregulowań, pojawiające się wątpliwości można rozstrzygnąć jedynie w drodze interpretacji.

Z rozporządzenia o ośrodkach wynika, iż prezes sądu nie może powierzyć obowiązków w ośrodku kuratorowi zawodowemu dla dorosłych. Zatem takie zadania może pełnić wyłącznie kurator rodzinny. Z przepisów nie wynika też, jaki powinien być zastosowany tryb doboru osób, którym chce się powierzyć obowiązki w ośrodku. Prezes sądu taką decyzję może podjąć jedynie na wniosek kierownika ośrodka, dlatego należy wyciągnąć z tego konkluzję, iż to kierownik ośrodka dokonuje doboru kuratorów zawodowych, którzy będą prowadzili w ośrodku zajęcia. Zasady tego doboru także zostały pozostawione kierownikowi ośrodka.

Najbardziej właściwą formą podejmowania decyzji w tej procedurze jest forma pisemna. W konsekwencji wniosek kierownika ośrodka oraz decyzja prezesa sądu rejonowego powinny być sporządzone na piśmie. Osoba, której powierzono obowiązki w ośrodku, powinna decyzję w tej sprawie otrzymać na piśmie, nadto decyzje te należy też zamieścić w aktach osobowych kuratora (podobnie jak to wyżej zostało przedstawione w przypadku kierownika ośrodka).

Z rozporządzenia o ośrodkach nie wynika, aby do podjęcia przez prezesa tej decyzji konieczna była zgoda kuratora, któremu zamierza on powierzyć obowiązki w ośrodku. Ponieważ prezes jest jednak zobowiązany odwołać kuratora na jego wniosek (§ 12 ust. 2 pkt 1 rozporządzenia o ośrodkach), z tej normy wynika konieczność uzyskania takiej zgody. W przeciwnym przypadku kurator niezwłocznie po powierzeniu mu obowiązków w ośrodku mógłby złożyć prośbę o odwołanie go i prezes tę prośbę byłby zobowiązany uwzględnić.

Prezes sądu rejonowego odwołuje kuratora, któremu powierzono obowiązki w ośrodku, na jego wniosek oraz z własnej inicjatywy, ale po zasięgnięciu opinii kierownika ośrodka. Trudno powiedzieć, dlaczego w tym przypadku mamy jedynie wymóg opinii kierownika ośrodka, nie zaś jego wniosek. Można jednak wyobrazić sobie sytuację, iż kurator zawodowy pracujący w ośrodku prawidłowo realizuje swoje zadania, które ma tam do wykonania, natomiast są zastrzeżenia do realizacji przez niego obowiązków jako kuratora rodzinnego. Prezes sądu rejonowego może więc dojść do przekonania, iż w celu polepszenia sytuacji należy odciążyć kuratora od pełnienia obowiązków w ośrodku kuratorskim. Kierownik ośrodka na ogół nie będzie posiadał szczegółowych informacji na temat pracy tego kuratora w zespole kuratorskim, gdyż nie jest jego przełożonym. Natomiast prezes sądu rejonowego, jako jego zwierzchnik, taką wiedzę będzie posiadał i na jej podstawie może podjąć odpowiednie decyzje kadrowe. Z tego względu zastosowana w rozporządzeniu o ośrodkach konstrukcja jest prawidłowa, chociaż właściwsza byłaby norma umożliwiająca prezesowi podjęcie takiej decyzji na wniosek lub po zasięgnięciu opinii kierownika ośrodka. W rozporządzeniu o ośrodkach nie przewidziano możliwości złożenia przez kierownika wniosku o odwołanie kuratora zawodowego rodzinnego z pracy w ośrodku, nie oznacza to jednak, iż kierownik takiego pisma złożyć nie może. Co prawda nie będzie ono traktowane jako formalny wnio-

sek, ale należy je uznać za formę zasygnalizowania potrzeby dokonania zmiany kadrowej w ośrodku kuratorskim.

W rozporządzeniu o ośrodkach nie określono, jakiego rodzaju sytuacje mogą spowodować inicjatywę prezesa skutkującą odwołaniem kuratora zawodowego rodzinnego z pracy w ośrodku. Brak takiej normy nie oznacza, iż prezes w tym zakresie ma zupełną dowolność, gdyż przy podejmowaniu tego rodzaju decyzji należy stosować podstawowe zasady prawa pracy gwarantujące pracownikowi zakaz stosowania wobec niego dyskryminacji z jakiegokolwiek powodu oraz nakaz równego traktowania (art. 11³ i art. 18^{3a} k.p. w związku z art. 105 u.k.s.).

Ponieważ powierzenie kuratorowi zawodowemu rodzinnemu obowiązków w ośrodku oraz odwołanie go z ich wykonywania należą do kategorii decyzji z zakresu prawa pracy, można je zaskarżyć do sądu pracy.

Zgodnie z § 13 rozporządzenia o ośrodkach do zadań kuratora zawodowego rodzinnego, któremu powierzono obowiązki w ośrodku, należy prowadzenie zajęć z uczestnikami w wymiarze co najmniej 8 godzin zegarowych tygodniowo, zgodnie z rocznym planem pracy ośrodka. Z tego wynika, iż to właśnie w tym planie powinna być zamieszczona informacja o tym, w jaki sposób te godziny powinny być podzielone między poszczególne dni tygodnia. Jednak jeśli spojrzeć na wzór tego planu zamieszczony w załączniku nr 4 do rozporządzenia o ośrodkach, trudno na jego podstawie stwierdzić, w którym miejscu ta informacja powinna być zamieszczona. Najbardziej odpowiednio wydają się dwie kolumny: miesiąc oraz osoba odpowiedzialna za realizację.

Roczny plan pracy ośrodka jest ustalany przez kierownika ośrodka, a następnie jest zatwierdzany przez prezesa sądu rejonowego, dlatego należy uznać, iż te dwie osoby mają decydujący wpływ na to, w jaki sposób godziny, w których kurator zawodowy rodzinny będzie prowadził zajęcia z uczestnikami, będą podzielone na poszczególne dni tygodnia. Na pewno warto też zasięgnąć opinii kuratora, którego to dotyczy. Najczęściej stosowaną praktyką jest prowadzenie zajęć przez kuratora dwa razy w tygodniu po 4 godziny.

Warto pokreślić, iż kurator zawodowy rodzinny, któremu powierzono obowiązki w ośrodku, poza prowadzeniem zajęć z uczestnikami jest też zobowiązany do wykonywania innych zadań. To powoduje, iż tygodniowy czas jego pracy w ośrodku jest dłuższy niż 8 godzin, przy czym jego wymiar nie został określony. Jakie inne zadania kurator zawodowy wykonuje? Należą do nich:

- 1) dokumentowanie przebiegu pracy z uczestnikami przez dokonywanie bieżących wpisów w dzienniku zajęć; dokonywanie systematycznych wpisów w arkuszach spostrzeżeń; sporządzanie na podstawie arkuszy spostrzeżeń, na polecenie kierownika ośrodka, sprawozdań o każdym uczestniku w terminach określonych przez sąd, nie rzadziej jednak niż raz na sześć miesięcy,
- 2) udział w szkoleniach,
- 3) wykonywanie innych czynności wynikających z działalności ośrodka.

W rozporządzeniu o ośrodkach nie określono, czy kurator zawodowy rodzinny obowiązki w ośrodku pełni w ramach etatu, na którym pracuje w sądzie, czy też są to dla niego dodatkowe zadania. Brak też informacji o sposobie wynagradzania kuratora zawodowego za prowadzenie zajęć z uczestnikami i wykonywanie innych obowiązków związanych z pracą w ośrodku. Nim jednak zajmiemy się kwestią wynagrodzenia kuratora, najpierw odpowiadzmy sobie na pytanie, czy czas pracy w ośrodku można zaliczyć do ogólnego wymiaru czasu pracy kuratora zawodowego.

Zgodnie z art. 13 u.k.s. czas pracy kuratora zawodowego określony jest wymiarem jego zadań. T. Jedynak słusznie uznał, że norma ta oznacza, iż kurator ma zadaniowy czas pracy⁷⁹. Co to oznacza? Trafnie ujął to A. Rycak, który stwierdził: „zadaniowy czas pracy jest szczególnym, elastycznym rodzajem czasu pracy. Pracodawcy zwolnieni są wówczas z obowiązku sprawowania bezpośredniej kontroli nad właściwym wykorzystaniem przez pracownika czasu pracy, nie muszą prowadzić jego ewidencji czasu pracy, a przy prawidłowym ustaleniu zadań – nie wypłacają wynagrodzenia za godziny nadliczbowe. Pracownik, mając większą swobodę w realizacji powierzonych mu zadań, sam ustala swój rozkład czasu pracy”⁸⁰.

W tym systemie czasu pracy dla pracodawcy najważniejszy jest rezultat pracy oraz to, aby była ona wykonana w sposób prawidłowy w wyznaczonym terminie. Natomiast pracownik zachowuje swobodę w organizacji swojego czasu pracy⁸¹.

Zadaniowy czas pracy kuratora zawodowego nie oznacza, iż brak jest norm określających sposób jego wykonywania. Normy te zostały określone w rozporządzeniu o standardach obciążenia pracą kuratora zawodowego. Zgodnie z jego treścią kurator zawodowy rodzinny w ramach czasu pracy jest zobowiązany wykonywać:

Tabela 4.

Lp.	Rodzaje spraw	Liczba spraw
	Nadzory własne	od 15 do 25
	Nadzory powierzone	od 20 do 40
	Inne sprawy	do 50
	Łącznie	do 100, w tym do 50 własnych

⁷⁹ T. Jedynak, K. Stasiak, *Ustawa...*, s. 110.

⁸⁰ A. Rycak, *Czas pracy* [w:] J. Stelina (red.), *Prawo pracy*, Warszawa 2016, s. 406.

⁸¹ B. Stanibuła, *Ewolucja zasad stosowania zadaniowego czasu pracy*, M.Pr. Pr. 2006, nr 12, s. 26; S. Dricziński, *Stosowane definicje czasu pracy w czasie pracy określonym wymiarem zadań*, PiZS 2001, nr 2, s. 18.

Nadto kurator jest też zobowiązany do przeprowadzania wywiadów środowiskowych oraz obecności przy kontaktach rodziców z dziećmi ustalonych przez sąd opiekuńczy, które to czynności w standardach zostały świadomie pominięte (§ 2). W rozporządzeniu nie ma natomiast ani słowa o wykonywaniu przez kuratora obowiązków w ośrodku kuratorskim. Zatem należy uznać, iż obowiązki te nie należą do zadań, które kurator zawodowy wykonuje w ramach swojego czasu pracy.

Skoro realizowanie przez kuratora zawodowego rodzinnych obowiązków w ośrodku kuratorskim jest jego dodatkowym zadaniem, które spełnia poza podstawowymi czynnościami, należy uznać, iż jest to dodatkowy argument przemawiający za tym, aby obowiązki te przez sądu rejonowego powierzal kuratorowi tylko za jego zgodą.

Kuratorowi zawodowemu z tytułu pełnienia obowiązków w ośrodku przysługuje wynagrodzenie. Niestety w rozporządzeniu o ośrodkach w żaden sposób nie odniesiono się do tej kwestii. Jedynie w rozporządzeniu o wynagradzaniu kuratorów zawodowych, jak to wyżej zostało wspomniane, przewidziano możliwość przyznania kuratorowi dodatku specjalnego za „prowadzenie zajęć w ośrodku kuratorskim”. Jednak nie określono żadnych zasad ustalania jego wysokości, pozostawiając to decyzji prezesa właściwego sądu. Dodatek ten jest przyznawany jedynie za prowadzenie zajęć w ośrodku (§ 5), więc wykonywanie przez kuratora innych czynności na rzecz ośrodka ma charakter nieodpłatny.

Warto zasygnalizować, iż regulacje dotyczące pracy kuratora zawodowego w ośrodku kuratorskim budzą pewne wątpliwości w kontekście przepisów *Kodeksu pracy* o godzinach nadliczbowych. W szczególności w zakresie ograniczenia co do liczby godzin nadliczbowych oraz sposobu wynagradzania za nie. Jak wynika z *Uchwały Sądu Najwyższego z 8 kwietnia 2009 roku*⁸² sędziowie (czas pracy kuratorów zawodowych został określony w sposób identyczny do czasu pracy sędziego – dop. K.S.) nie posiadają prawa do wynagrodzenia za pracę w wymiarze wykraczającym poza normy czasu pracy ustanowione w art. 129 § 1 k. p. (zadaniowy czas pracy). Uzasadniając to stwierdzenie, Sąd Najwyższy dokonał obszernej wykładni historycznej i systemowej, która objęła szeroko rozumianą państwową służbę publiczną, której częścią są sędziowie, ale także kuratorzy zawodowi. Na tej podstawie sąd doszedł do przekonania, iż „pracownicy państwowi, którzy bezpośrednio lub pośrednio uczestniczą w sprawowaniu władzy publicznej mają obowiązek, jeżeli wymagają tego potrzeby wykonania zadań państwowych (potrzeby urzędu) świadczenia pracy poza normalnymi godzinami pracy, w wyjątkowych przypadkach także w porze nocnej, w niedziele i święta, bez prawa do otrzymania z tego tytułu kompensaty w postaci dodatkowego wynagrodzenia lub w postaci czasu wolnego, chyba że przepis szczególnie stanowi inaczej. Szczególne obowiązki, niedogodności i ograniczenia, które wiążą się z pełnieniem służby

⁸² *Uchwała SN z dnia 8 kwietnia 2009 roku*, II PZP 2/09, http://www.sn.pl/orzecznictwo/SitePages/Baza_orzeczen.aspx?Sygnatura=II%20PZP%202/09, dostęp – 22.04.2018 r.

państwowej, są bowiem kompensowane szczególnymi uprawnieniami⁸³. Należałoby zatem przyjąć, iż również kuratorzy zawodowi nie posiadają prawa do otrzymania dodatkowego wynagrodzenia na zasadach wynikających z art. 151¹ k.p. (praca w godzinach nadliczbowych) w razie świadczenia pracy w rozmiarze wykraczającym poza normy czasu pracy ustanowione w art. 129 § 1 k.p.

Zasada ta dotyczy jednak wyłącznie zadań wykonywanych przez kuratora związanych z pracą w zespole kuratorskim. Natomiast pełnienie przez niego obowiązków w ośrodku kuratorskim, jak to wyżej zostało stwierdzone, do nich nie należy, gdyż nie zostały one ujęte w rozporządzeniu o standardach obciążenia pracą kuratora zawodowego.

Reasumując, należy stwierdzić, iż praca kuratora zawodowego rodzinnego w ośrodku kuratorskim wykracza poza zakres zadań przewidzianych dla niego do wykonania w ramach jego stosunku pracy, dlatego wynagradzanie za realizację tych dodatkowych zadań nie powinno być spełniane w formie dodatku specjalnego stanowiącego część wynagrodzenia kuratora zawodowego. Wydaje się, iż konstrukcja tego wynagrodzenia narusza przepisy o pracy w godzinach ponadwymiarowych⁸⁴. Z tego względu właściwszym rozwiązaniem byłoby zawieranie z kuratorami zawodowymi rodzinnymi pracującymi w ośrodku umów cywilnoprawnych. Jak wynika z orzecznictwa⁸⁵, możliwe jest zawieranie tego rodzaju umów między pracodawcą a pracownikiem, jeżeli obejmują one wykonywanie przez pracownika zadań, które nie należą do jego obowiązków w ramach stosunku pracy. Niewątpliwie do takich zadań należy praca w ośrodku kuratorskim.

Kurator rodzinny społeczny może prowadzić zajęcia z uczestnikami ośrodka, o czym stanowi § 8 rozporządzenia o ośrodkach. Prowadzenie zajęć może mieć charakter odpłatny lub nieodpłatny (na zasadzie wolontariatu). Rozporządzenie o ośrodkach milczy na temat trybu powierzania kuratorowi społecznemu rodzinnemu wykonywania obowiązków w ośrodku kuratorskim. Prezes sądu rejonowego taką decyzję może podjąć jedynie w stosunku do kuratora zawodowego rodzinnego. Wydaje się, że jedynym logicznym wyjściem z tej sytuacji jest uznanie, iż decyzja o powierzeniu kuratorowi społecznemu rodzinnemu obowiązków w ośrodku kuratorskim należy do kierownika ośrodka. Kierownik, zgodnie z § 11 pkt 1 organizuje i koordynuje pracę ośrodka. Niewątpliwie ustalenie, kto w ośrodku będzie pracował i w jakim wymiarze, należy uznać za wypełnianie przez kierownika tego obowiązku.

Zgodnie z art. 84 u.k.s. do pełnienia funkcji kuratora społecznego może zostać powołana osoba, która posiada obywatelstwo polskie i korzysta z pełni praw cywilnych i obywa-

⁸³ Uchwała SN z dnia 8 kwietnia 2009 roku...

⁸⁴ Zgodnie z art. 151¹ § 1 k.p. za pracę w godzinach ponadwymiarowych przysługuje normalne wynagrodzenie. Zaś zgodnie z art. 151 § 3 k.p. liczba godzin ponadwymiarowych w roku kalendarzowym nie może przekroczyć 150.

⁸⁵ Wyrok SN z 3 kwietnia 2014 roku, IIUK 399/13, LEX nr 1458679; wyrok SA w Białymstoku z 19 stycznia 2018 roku, IIIAUa 572/17, LEX nr 2449716.

telskich; jest nieskazitelny charakteru; jest zdolny ze względu na stan zdrowia do pełnienia obowiązków kuratora; posiada co najmniej wykształcenie średnie lub średnie branżowe i doświadczenie w prowadzeniu działalności resocjalizacyjnej, opiekuńczej lub wychowawczej; złożył informację z Krajowego Rejestru Karnego, która jego dotyczy⁸⁶. Jak z powyższego wynika, aby zostać kuratorem społecznym, trzeba spełniać liczne wymagania odnoszące się nie tylko do kwestii formalnych, ale też określające walory etyczne kandydata. Nadto kurator społeczny musi się wykazać posiadaniem doświadczenia w działalności resocjalizacyjnej, opiekuńczej lub wychowawczej, co przy rozpatrywaniu ewentualnej pracy kuratora społecznego rodzinnego w ośrodku kuratorskim ma duże znaczenie.

Jeżeli kurator społeczny będzie wykonywał zadania w ośrodku kuratorskim odpłatnie, to sąd rejonowy powinien z nim zawrzeć umowę cywilnoprawną. Natomiast gdy będzie je realizował nieodpłatnie, to ma wówczas zastosowanie dział III (art. 42 i nast.) ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie⁸⁷. Zgodnie z jego treścią świadczenie wolontariusza jest wykonywane w zakresie, w sposób i w czasie określonym w porozumieniu z korzystającym. Jeżeli świadczenie wolontariusza wykonywane jest przez okres dłuższy niż 30 dni, to porozumienie powinno być sporządzone na piśmie. Korzystający z wolontariatu ma obowiązek:

- 1) informować wolontariusza o ryzyku dla zdrowia i bezpieczeństwa związanym z wykonywanymi świadczeniami oraz o zasadach ochrony przed zagrożeniami,
- 2) zapewnić wolontariuszowi, na dotyczących pracowników zasadach określonych w odrębnych przepisach, bezpieczne i higieniczne warunki wykonywania przez niego świadczeń, w tym – w zależności od rodzaju świadczeń i zagrożeń związanych z ich wykonywaniem – odpowiednie środki ochrony indywidualnej,
- 3) pokrywać, na dotyczących pracowników zasadach określonych w odrębnych przepisach, koszty podróży służbowych i diet.

Jeżeli kurator społeczny zajęcia w ośrodku będzie prowadził odpłatnie, to powinien z tego tytułu otrzymywać wynagrodzenie. W obowiązujących przepisach brak jednak norm określających zasady jego ustalania. W związku z tym należy uznać, iż jest to kwestia będąca przedmiotem negocjacji między kuratorem społecznym a władzami sądu rejonowego, w które powinien być także włączony kierownik ośrodka jako osoba odpowiedzialna za organizowanie i koordynowanie pracy ośrodka.

W ośrodku kuratorskim mogą też pracować osoby posiadające uprawnienia do prowadzenia **terapii**. Podobnie jak w przypadku kuratora społecznego, mogą one prowadzić zajęcia odpłatnie albo nieodpłatnie jako wolontariusze (patrz uwagi wyżej zamieszczone).

⁸⁶ Szerzej: K. Stasiak, *Kuratorzy społeczni* [w:] K. Stasiak (red.), *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, Warszawa 2018, wyd. IV, s. 248–262.

⁸⁷ *Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 roku o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie* (tekst jedn. Dz.U. z 2018 r., poz. 450 ze zm.).

Jest wiele rodzajów terapii, np. terapie psychoanalityczne, psychodynamiczne, poznawcze, poznawczo-behawioralne, behawioralne, systemowe. Można też wyodrębnić różne kryteria podziału terapii. Nie wdając się w szczegóły, w kontekście funkcjonowania ośrodka kuratorskiego trzeba stwierdzić, iż w przypadku wielu nieletnich nie będzie potrzeby ich udziału w terapii. Natomiast ci nieletni, którzy udziału w terapii potrzebują, często mają w tym zakresie bardzo różne potrzeby i trudno byłoby dobrać taki rodzaj terapii, który byłby odpowiedni dla większości z nich. W konsekwencji zajęcia terapeutyczne w ośrodku kuratorskim należy organizować z dużą rozważą i decyzja o ich uruchomieniu powinna być poprzedzona wnikliwą analizą potrzeb nieletnich i możliwości ośrodka. Warto też w tym względzie korzystać z zasobów środowiska lokalnego, gdyż niektóre rodzaje terapii mogą być organizowane przez różne podmioty w miejscowości, gdzie ośrodek funkcjonuje i nieletni mogliby z tej oferty korzystać.

Jeżeli kierownik ośrodka dojdzie do przekonania, że prowadzenie określonej terapii w ośrodku jest potrzebne, to do realizowania tego zadania należy zaangażować fachowca, który posiada uprawnienia do jej prowadzenia. W zależności od rodzaju terapii te uprawnienia mogą być różnie określone. Rolą kierownika jest ustalenie tych wymagań i sprawdzenie, czy osoba, która taką terapię ma prowadzić, je spełnia. Dopiero wówczas można tej osobie powierzyć prowadzenie z nieletnimi terapii.

Zajęcia z nieletnimi w ośrodku polegające na organizowaniu czasu wolnego, nawiązywaniu współpracy ze środowiskiem oraz udzielaniu pomocy w usuwaniu zaniedbań wychowawczych i edukacyjnych, mogą prowadzić także **inne osoby**, poza wyżej wymienionymi, jeżeli posiadają odpowiednie umiejętności i uzyskały pisemną zgodę kierownika ośrodka. Trudno ocenić, dlaczego akurat w tym przypadku w rozporządzeniu o ośrodkach określono wymóg udzielenia pisemnej zgody. Być może było to spowodowane brakiem sprecyzowanych wymagań formalnych dla tych osób, w przeciwieństwie do kuratora społecznego czy też osoby, która prowadzi w ośrodku terapię. Jeżeli chodzi o te inne osoby, to wystarczające jest posiadanie przez nie umiejętności w wyżej wskazanym zakresie. Jakie mogą to być osoby? Można tutaj jako przykład wymienić korepetytorów, trenerów różnych dyscyplin sportu, animatorów kultury. Również te inne osoby mogą prowadzić zajęcia odpłatnie albo nieodpłatnie jako wolontariusze.

Z przepisów nie wynika, aby kuratorzy społeczni, osoby prowadzące terapię lub inne osoby pracujące w ośrodku kuratorskim wykonywali zadania inne niż prowadzenie zajęć z uczestnikami. W szczególności brak informacji, aby ciążył na nich obowiązek prowadzenia jakiegokolwiek dokumentacji, co wydaje się dziwne, gdyż jednocześnie taką powinność wyraźnie określono w stosunku do kuratora zawodowego, który prowadzi zajęcia z uczestnikami ośrodka (§ 13 ust. 2 rozporządzenia o ośrodkach). Naturalnym jest, iż osoba, która prowadzi zajęcia z uczestnikami, prowadzi dokumentację z nimi związaną (tak się dzieje np. w placówkach oświatowych). W przypadku ośrodków kuratorskich zasady tej nie wprowadzono. W konsekwencji dokumentację zobowiązany jest prowadzić kierownik ośrodka (§ 11 pkt 11 rozporządzenia o ośrodkach: „Prowadzenie pełnej dokumentacji ośrodka”) oraz kurator zawodowy, który prowadził zajęcia z uczestnikami.

Rozdział V. Prawa nieletniego skierowanego do ośrodka kuratorskiego

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich w przeciwieństwie do niektórych aktów prawnych odnoszących się do wykonywania orzeczeń sądu (np. *Kodeks karny wykonawczy*) nie zawiera zbyt wielu przepisów, na podstawie których można ustalić zakres uprawnień nieletniego, wobec którego zastosowano środek wychowawczy. Natomiast jeżeli byśmy poszukiwali uprawnień w sposób bezpośredni związanych ze skierowaniem tegoż nieletniego do ośrodka kuratorskiego, to nasz trud byłby daremny.

Prawa nieletniego sformułowane w u.p.n. przeważnie odnoszą się do jego uprawnień o charakterze procesowym. W zakresie postępowania wykonawczego prawa te wypływają też z zasad, na których ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich jest zbudowana. M. Andrzejewski zalicza do nich: profilaktykę, resocjalizację, przeciwdziałanie demoralizacji, stwarzanie warunków do powrotu do normalnego życia, dobro nieletniego⁸⁸. Natomiast M. Korcyl-Wolska wyodrębnia dwie dyrektywy przewodnie u.p.n.: dobro nieletniego i zasadę indywidualizacji⁸⁹, które również implikują pewne uprawnienia nieletniego, w stosunku do którego są wykonywane środki wychowawcze.

W postępowaniu w sprawach nieletnich, jak słusznie zwrócono na to uwagę w literaturze, dziecko posiada takie same gwarancje jak osoba dorosła, wobec której prowadzone jest postępowanie karne w związku z podejrzeniem popełnienia przestępstwa⁹⁰. Należy uznać, iż odnosi się to do każdego etapu postępowania, w tym także do postępowania wykonawczego. Nie można jednak zapomnieć, iż postępowanie wykonawcze w sprawach nieletnich jest postępowaniem szczególnym, gdyż podmioty wykonujące orzeczenie w swoich działaniach są zobowiązane uwzględnić fakt, że pracują z osobą jeszcze nie w pełni ukształtowaną, w związku z tym wymagającą innych metod oddziaływania niż osoba dorosła.

⁸⁸ M. Andrzejewski, *Prawna ochrona rodziny*, Warszawa 1999, s. 136.

⁸⁹ M. Korcyl-Wolska, *Postępowanie w sprawach nieletnich na tle standardów europejskich*, wydanie 3, Warszawa 2015, s. 60–61. Por. też: A. Strzembosz, *Postępowanie w sprawach nieletnich w prawie polskim*, Lublin 1984, s. 70; B. Czarnecka-Działuk, *Nieletni sprawcy czynów karalnych przed sądem rodzinnym. Zagadnienia procesowe*, Warszawa 1993, s. 30 i n.; P. Wierzbicki, *Indywidualizacja środków stosowanych w postępowaniu z nieletnimi*, „Nowe Prawo” 1984, nr 9, s. 73 i n.

⁹⁰ B. Czarnecka-Działuk, *Nieletni...*, s. 170.

M. Korcyl-Wolska wyróżniła następujące gwarancje praw i wolności nieletniego, które **wynikają z u.p.n.**⁹¹:

- 1) prawo do wolności – art. 27, art. 40 [został uchylony – dopisek K.S.], art. 18 § 2 pkt 1 lit e u.p.n.,
- 2) prawo do sądowej kontroli w trakcie zatrzymania (pozbawienia wolności) – art. 40 § 2 [został uchylony – dopisek K.S.], art. 29, art. 27 u.p.n.,
- 3) prawo do obrony materialnej – art. 36 § 2, art. 38, art. 54 u.p.n. [zostały uchylone – dopisek K.S.],
- 4) prawo do obrony formalnej – art. 36 § 1, art. 49, art. 44 u.p.n. [zostały uchylone – dopisek K.S.],
- 5) prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, mieszkania – art. 53 § 1, art. 45 § 1 u.p.n. [zostały uchylone – dopisek K.S.],
- 6) *nullum crimen sine lege* – art. 42 § 1 u.p.n. [został uchylony – dopisek K.S.],
- 7) prawo do zaskarżenia wyroku (decyzji kończącej postępowanie) – art. 58 u.p.n.,
- 8) ustanowienie odrębnych organów odnoszących się specjalnie do dzieci – art. 15 u.p.n.,
- 9) ustanowienie odrębnych praw i procedur dla dzieci – art. 20 u.p.n.,
- 10) ustanowienie minimalnej granicy wieku odpowiedzialności karnej dzieci (nieletnich) – art. 1 § 1 pkt 2 u.p.n.,
- 11) zasada kierowania się w postępowaniu przede wszystkim dobrem dziecka – art. 3 u.p.n.,
- 12) obecność rodziców w czasie dokonywania czynności – art. 39, art. 51 § 1 u.p.n. [zostały uchylone – dopisek K.S.],
- 13) stosowanie różnych środków wychowawczych – art. 6, art. 7 u.p.n.

Większość z wyżej wymienionych gwarancji nie będzie miała zastosowania w postępowaniu wykonawczym w związku z realizacją wobec nieletniego środka wychowawczego. Do tych, które w tym postępowaniu należy przestrzegać, trzeba zaliczyć:

- a) prawo do wolności – ingerencja w tę sferę jest możliwa jedynie na podstawie orzeczenia sądu,
- b) prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, mieszkania – każda ingerencja w te sfery funkcjonowania nieletniego musi opierać się na przepisach prawa i nie może przekraczać granic, które są określone przez cel, do realizacji którego ta ingerencja jest niezbędna,
- c) zasada kierowania się w postępowaniu przede wszystkim dobrem dziecka – kluczowa zasada postępowania z nieletnim, którą należy się kierować na każdym etapie postępowania z nim,

⁹¹ M. Korcyl-Wolska, *Postępowanie w sprawach...*, s. 205–207.

- d) stosowanie różnych środków wychowawczych – zasadę tę należy rozumieć jako prawo nieletniego do stosowania wobec niego środków wychowawczych adekwatnych do problemów, które u niego występują. Środek wychowawczy nie powinien mieć charakteru represyjnego, gdyż jego celem ma być wychowanie nieletniego, nie zaś ukaranie go.

Mimo iż wskazane przez M. Korcyl-Wolską przepisy u.p.n. będące podstawą sformułowania niektórych z wyżej przedstawionych gwarancji zostały uchylone z dniem 2 stycznia 2014 roku, to nie straciły na aktualności, gdyż można je też wywieść z innych aktów prawnych odnoszących się do praw człowieka. Należy tutaj wymienić: *Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych*⁹², *Europejską konwencję praw człowieka*, *Minimalne standardy Narodów Zjednoczonych* dotyczące zasad działania administracji sądownictwa dla nieletnich, *Konstytucję RP* i wreszcie mającą ogromne znaczenie *Konwencję o prawach dziecka*⁹³.

Dokumentem w sposób pełny odnoszącym się do praw nieletniego, wobec którego jest wykonywany środek wychowawczy, jest właśnie **Konwencja o prawach dziecka**. Na jej podstawie można wyodrębnić następujące prawa dziecka, których realizacja będzie miała miejsce w toku prowadzonego wobec nieletniego postępowania wykonawczego:

- 1) **ochrona i specjalne traktowanie nieletnich sprawców czynów karalnych** – prawo to wyraża się nie tylko zobowiązaniem do tego, aby państwa członkowskie stworzyły dla nieletnich specjalny system sprawiedliwości, ale też zasadą pracy z nim, która ma się opierać na społecznej reintegracji. Zwrócono też uwagę, iż „najlepszą gwarancją praw nieletnich są kwalifikacje osób zaangażowanych w procedurę postępowania z dziećmi naruszającymi przepisy prawa karnego” (sędziowie, adwokaci, policjanci, kuratorzy itp.) – art. 40 *Konwencji*⁹⁴. Wyrazem respektowania tych praw w polskim systemie prawnym jest też zapewnienie nieletniemu gwarancji procesowych. Zostały one przewidziane u.p.n. Na etapie postępowania wykonawczego mają zastosowanie chociażby przy zmianie orzeczonego wobec nieletniego środka wychowawczego (na przykład ze skierowania do ośrodka kuratorskiego na umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym);
- 2) **prawo dziecka do wychowania w rodzinie** – L.S. Stadniczeńko zwrócił uwagę na to, iż należy ono do podstawowych praw dziecka, co wynika z „wszystkich aktów prawnych regulujących prawną sytuację dziecka”⁹⁵. Z tego prawa wynika obowiązek zapew-

⁹² P. J. Jaros, M. Michalak, *Prawa dziecka. Dokumenty Organizacji Narodów Zjednoczonych*, Warszawa 2016, s. 142–163.

⁹³ M. Korcyl-Wolska, *Postępowanie w sprawach...*, s. 205–207.

⁹⁴ M. Prucnal, *Ochrona i specjalne traktowanie nieletnich sprawców czynów karalnych* [w:] S.L. Stadniczeńko (red.), *Konwencja o prawach dziecka*, Warszawa 2015, s. 311.

⁹⁵ S.L. Stadniczeńko, *Prawo dziecka do wychowania w rodzinie* [w:] S.L. Stadniczeńko (red.), *Konwencja o prawach dziecka*, Warszawa 2015, s. 85.

nienia dziecka przez każde państwo, aby nie zostało oddzielone od rodziców wbrew swojej woli. Wyjątkiem są przypadki, gdy tego rodzaju decyzja musi być podjęta przez uprawnione do tego organy z uwagi na najlepiej pojęty interes dziecka. Nadto decyzja taka musi podlegać nadzorowi sądowemu⁹⁶. Z prawa tego wynika obowiązek wspierania rodziny w prawidłowym wypełnianiu przez nią swoich funkcji (opiekuńczej, wychowawczej)⁹⁷. W kontekście dziecka skierowanego do ośrodka kuratorskiego placówka ta także powinna udzielać rodzinie takiego wsparcia, aby było można pomóc nieletniemu rozwiązać problemy tkwiące u źródeł jego negatywnych zachowań;

- 3) **prawo do ochrony życia prywatnego** – gwarantuje dziecku prawo do ochrony przed bezpodstawną (bezprawną) ingerencją w jego życie prywatne, rodzinne lub domowe. Konwencja w zakresie tego prawa obejmuje ochronę czterech obszarów funkcjonowania dziecka: życie prywatne *sensu stricte*, życie rodzinne, dom i korespondencję⁹⁸. Do tego prawa zostały też zaliczone honor i dobre imię dziecka. Przy realizacji prawa do ochrony życia prywatnego należy wziąć pod uwagę, iż dziecko ze względu na swoją niedojrzałość i niesamodzielność potrzebuje opieki i nadzoru. Z uwagi na te cechy nie jest też w stanie wziąć pełnej odpowiedzialności za swoje czyny⁹⁹. Z tego powodu, wykonywanie tego prawa odbywa się z poszanowaniem władzy rodzicielskiej. Dlatego warunkiem korzystania przez dziecko z tego prawa jest wzgląd na jego dobro¹⁰⁰. Realizacja tego prawa oznacza, iż nie można go naruszać, jeżeli konieczność ingerencji w tę sferę nie wynika z przepisów prawa lub nie jest działaniem zmierzającym do ochrony dobra dziecka;
- 4) **prawo dziecka do nauki** – z prawem dziecka do nauki utożsamia się nauczanie¹⁰¹. Przez nauczanie rozumie się „organizowanie uczenia i kierowanie uczeniem się uczniów”¹⁰². Natomiast według definicji UNESCO nauczanie obejmuje „cały proces społecznego realizowanego przy pomocy środków, którymi jednostki i grupy społeczne uczą się świadomie rozwijać – dla siebie i dla dobra wspólnoty narodowej i międzynarodowej – pełnię swoich osobistych możliwości, postaw i uzdolnień oraz wiedzy”¹⁰³. W przypadku ośrodka kuratorskiego prawo to jest przede wszystkim realizowane przez udzielanie wsparcia dziecku w przewyciężaniu trudności edukacyjnych;

⁹⁶ Ibidem, s. 85.

⁹⁷ Ibidem, s. 86.

⁹⁸ P. Zamelski, *Prawo do ochrony życia prywatnego* [w:] S.L. Stadniczeńko (red.), *Konwencja o prawach dziecka*, Warszawa 2015, s. 120–121.

⁹⁹ Ibidem, s. 121.

¹⁰⁰ A. Łopatką, *Dziecko – jego prawa człowieka*, Warszawa 2000, s. 83.

¹⁰¹ J. Stadniczeńko, *Prawo dziecka do nauki – prawa w oświacie* [w:] S.L. Stadniczeńko (red.), *Konwencja o prawach dziecka*, Warszawa 2015, s. 160.

¹⁰² Cz. Kupisiewicz, *Dydaktyka*, Kraków 2013, s. 35 i n.

¹⁰³ Za: J. Stadniczeńko, *Prawo dziecka...*, s. 160.

- 5) **prawo dziecka do wypoczynku i rozwoju kulturalnego**¹⁰⁴ – realizacja tego prawa jest związana z czasem wolnym, który każdy człowiek może przeznaczyć na dowolne aktywności, które na przykład sprawiają mu satysfakcję. Za czas wolny należy uznać, za W. Okoniem, „czas do dyspozycji jednostki po wykonaniu przez nią zadań obowiązkowych”¹⁰⁵. Czy w działalności ośrodka kuratorskiego mogą występować okresy, w których nieletni będzie dysponował czasem wolnym? Zdecydowanie tak, gdyż nauczanie nieletniego konstruktywnego spędzania czasu wolnego też należy uznać za jeden z celów prowadzonej z nim pracy resocjalizacyjnej. Podobnie wygląda sytuacja z prawem dziecka do rozwoju kulturalnego. Ośrodek kuratorski na pewno jest miejscem, gdzie powinny być rozwijane zainteresowania dziecka w obszarze kultury. Nadto ten zakres funkcjonowania człowieka może być wykorzystywany jako narzędzie w pracy z nieletnim¹⁰⁶;
- 6) **prawo dziecka do ochrony przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją** – prawo to wynika nie tylko z *Konwencji o prawach dziecka*, ale też z wielu innych aktów prawa międzynarodowego i wewnętrznego. Warto chociażby wspomnieć o *Konstytucji RP* (art. 72 ust. 1). Prawo to nakłada na władze publiczne obowiązek ochrony dziecka przed wymienionymi zagrożeniami. Ochrona ta powinna być przedsięwzięta wszelkimi dostępnymi metodami i środkami. Prawo to dotyczy różnych płaszczyzn funkcjonowania dziecka. W szczególności odnosi się do stosunków: 1) rodziców (opiekuna) z dzieckiem w relacjach domowych, 2) dziecka z nauczycielami (opiekunami) w relacjach szkolnych, 3) dziecka z wychowawcami w placówkach opiekuńczo-wychowawczych różnego typu, 4) w relacjach między dziećmi¹⁰⁷. W przypadku ośrodka kuratorskiego przede wszystkim będą występowały dwie ostatnie relacje. W związku z respektowaniem tego prawa kadra ośrodka jest zobowiązana do respektowania dyrektyw z niego wypływających, czyli dążenia do zapewnienia dziecku ochrony przed wymienionymi zjawiskami w maksymalnym zakresie. Jest też zobowiązana do stosownego reagowania w sytuacji, gdy stwierdzi, iż dziecko jest poddawane przemocy, okrucieństwu, wyzyskowi lub demoralizacji. Takie zachowanie kadry wynika z przepisów powszechnie obowiązujących: **art. 4 ust. 2 u.p.n.** – każdy dowiedziawszy się o popełnieniu czynu karalnego przez nieletniego, ma społeczny obowiązek zawiadomić o tym sąd rodzinny lub policję; **art. 304 § 2 k.p.k.**

¹⁰⁴ Szerzej: J. Stadniczeńko, *Prawo dziecka do wypoczynku i rozwoju kulturalnego* [w:] S.L. Stadniczeńko (red.), *Konwencja o prawach dziecka*, Warszawa 2015, s. 191–197.

¹⁰⁵ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2007, s. 67.

¹⁰⁶ M. Konopczyński, *Metody twórczej resocjalizacji*, Warszawa 2014.

¹⁰⁷ B. Banaszak, Ł. Żukowski, *Prawo dziecka do ochrony przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją – rozwiązania polskie na tle standardów „Konwencji o prawach dziecka”* [w:] S.L. Stadniczeńko (red.), *Konwencja o prawach dziecka*, Warszawa 2015, s. 237–239.

– instytucje państwowe i samorządowe, które w związku ze swą działalnością dowiedziały się o popełnieniu przestępstwa ściganego z urzędu, są obowiązane niezwłocznie zawiadomić o tym prokuratora lub policję oraz przedsięwziąć niezbędne czynności do czasu przybycia organu powołanego do ścigania przestępstw lub do czasu wydania przez ten organ stosownego zarządzenia, aby nie dopuścić do zatarcia śladów i dowodów przestępstwa; **art. 572 § 1 k.p.c.** – każdy, komu znane jest zdarzenie uzasadniające wszczęcie postępowania z urzędu, obowiązany jest zawiadomić o nim sąd opiekuńczy.

Rozdział VI. Funkcje ośrodka kuratorskiego

6.1. Funkcja resocjalizacyjna

Funkcja resocjalizacyjna jest osiową przestrzenią działalności ośrodka kuratorskiego – można powiedzieć, że jest jej istotą. Wynika to bezpośrednio z tego, iż w ośrodku kuratorskim prowadzi się sądowe postępowanie wykonawcze w zakresie realizacji środka wychowawczego wobec nieletnich na podstawie art. 6 pkt. 6 u.p.n.¹⁰⁸.

Resocjalizacja definiowana jest jako powtórna socjalizacja, a zatem też ponowne uspołecznienie jednostki nieprzystosowanej społecznie, w celu umożliwienia jej poprawnego funkcjonowania w powszechnie akceptowanych rolach życiowych i społecznych¹⁰⁹. Resocjalizacja może być ujmowana w dwóch kontekstach, a mianowicie jako określony proces oddziaływania wychowawczego lub też jako efekt tego procesu. Pierwsze rozumienie wiąże się ze stosowaniem określonych metod, technik i sposobów oddziaływań. Drugie z kolei stanowi urealnioną, zmaterializowaną i trwałą sumę efektów tych oddziaływań. Cechą charakterystyczną działalności resocjalizacyjnej jest jej komplementarny i rozłożony w czasie charakter. Oznacza on wzajemnie od siebie zależne i zintegrowane formy postępowania wynikające z przyjętych założeń metodologicznych¹¹⁰. Warto podkreślić za M. Konopczyńskim, że „sensem każdej działalności resocjalizacyjnej jest człowiek, zaś przedmiotem jego dobro”¹¹¹.

Młodzież skierowana do ośrodka kuratorskiego charakteryzuje się wadliwie przebiegającym procesem socjalizacji i wychowania rodzinnego. W niektórych przypadkach określa się, iż młodzież uczęszczająca do ośrodka kuratorskiego wręcz została wykluczona (niekiedy również systemowo) lub sama ekskluduje się z procesu socjalizacji w kręgu rówieśników, respektujących normy społeczno-prawne i moralne, przez brak partycypacji w relacjach z koleżankami i kolegami w szkole. Często bowiem, a nawet prawie zawsze w syndromie społecznego nieprzystosowania występuje nieregularne realizowanie obowiązku szkolne-

¹⁰⁸ Ustawa z 26 października 1982 roku o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. 1982 nr 35, poz. 228 z późn. zm.)

¹⁰⁹ M. Konopczyński, *Pedagogika resocjalizacyjna. W stronę działań kreujących*. Kraków 2014, s. 9.

¹¹⁰ M. Konopczyński, *Osobowe przesłanki skutecznej resocjalizacji* „Resocjalizacja Polska” 2016, nr 11, s. 5.

¹¹¹ M. Konopczyński, *Pedagogika resocjalizacyjna...*, s. 76.

go/nauki¹¹². Zjawisko swoistej desocjalizacji jest szczególnie niebezpieczne, gdy między innymi paradoksalnie ze względów wychowawczych dziecko jest objęte (a raczej skierowane do) nauczaniem indywidualnym. Mniejsza liczba godzin lekcyjnych, więcej czasu wolnego, przy jednoczesnym załamaniu planu życiowego sprzyja wpadnięciu w swoisty wir desocjalizacyjny przez niekonstruktywne spędzanie czasu w towarzystwie osób, których także nie ma w szkole. Nieletni jest również atrakcyjny dla dorosłych organizujących działalność przestępczą, a w sytuacji, gdy nie podlega on samokontroli oraz kontroli wychowawczej rodziców i placówki oświatowej, może spełniać potrzeby afiliacyjne w destruktywny, acz chwilowo atrakcyjny dla siebie, sposób.

Resocjalizacyjna funkcja ośrodka kuratorskiego pozwala na koordynowanie funkcjonowania nieletniego w wolnym czasie początkowo pod kontrolą w ośrodku, która stopniowo powinna być znoszona na rzecz coraz większej autonomii dziecka. W tym zakresie ważna jest współpraca kadry placówki ze środowiskiem lokalnym. W ten sposób młodzież bierze udział w resocjalizacji w ujęciu klasycznym, odkrywając na nowo wartości płynące z funkcjonowania w środowisku lokalnym, korzystania z form rozrywki, kultury, sportu, a tym samym rozwijania własnych potencjałów. W tej perspektywie możliwe są dwa rozwiązania. Jedno polega na kolektywnym uczestnictwie grupy młodzieży w imprezach pod kontrolą wychowawców. Pełni to ważną funkcję koordynowania sposobu zachowania w poszczególnych miejscach, w określonych sytuacjach. Może mieć to istotne znaczenie w swoistym modelowaniu uzusu zachowania i bieżącego reagowania resocjalizacyjnego, szczególnie na początkowym etapie pracy z nieletnim. Z drugiej strony takie grupowe wyjścia mogą wiązać się z ryzykiem etykietyzacji¹¹³ i dla niektórych osób z poczuciem wstydu. Symbolika jest w tym przypadku niezwykle ważna. Drugie rozwiązanie polega na umożliwieniu zindywidualizowanego uczestnictwa młodzieży w tych formach działalności kulturalnej, rozrywkowej, sportowej, rekreacyjnej, które wpisują się obszar realnego zainteresowania poszczególnych osób. W tym zakresie dziecko jest obdarzane zaufaniem i nabiera poczucia odpowiedzialności i kompetencji społecznej, gdy korzysta z oferty atrakcyjnej dla niego, bez kontroli grupy i wychowawców, a następnie może podzielić się swoimi przeżyciami, doświadczeniami. Jest to szczególnie ważne na kolejnych etapach resocjalizacji. Resocjalizacja powinna prowadzić bowiem do powstania procesu destygmatyzacji, realizowanego w kontekście interakcji społecznych¹¹⁴.

¹¹² P. Kozłowski, *Kryminologiczny wymiar niedostosowania społecznego oraz jego korelaty w obszarze edukacji szkolnej* [w:] M. Stefański, E. Piotrów, A. Gliszczyński (red.), *Problemy bezpieczeństwa personalnego w epoce ponowoczesności*, Słupsk 2016, s. 353–364.

¹¹³ M. Ciosek, *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa 2003, s. 80–81.

¹¹⁴ M. Konopczyński, *Mechanizmy destygmatyzacji społecznej*, „Resocjalizacja Polska” 2017, nr 14, s. 9.

Funkcja resocjalizacyjna odnosi się również, o ile nie przede wszystkim, do pracy – jak pisze M. Konopczyński¹¹⁵ – nad nową, progresywną szatą tożsamości człowieka. W tym zakresie działania grupowe, jak również indywidualne, służą budowaniu doświadczeń stanowiących kanwę kreowania nowej, a w okresie dojrzewania można by rzec – *in statu nascendi* tożsamości człowieka.

Aby funkcja resocjalizacyjna mogła być należycie realizowana, wskazywane są cztery obszary:

- a) kontekst personalny odnoszący się do profesjonalizmu (kwalifikacyjne i kompetencyjne przygotowanie) osób kierujących procesem resocjalizacji, umożliwiający stymulowanie zmiany w wymiarze osobowym i społecznym dziecka,
- b) w instytucji lub w środowisku, w którym ma być realizowany proces resocjalizacji, powinien być odpowiedni klimat społeczny sprzyjający innowacyjnej i niekonwencjonalnej działalności pedagogicznej, rozumianej jako układ stosunków interpersonalnych i wzajemnych powiązań personelu wychowawczego i administracyjnego oraz innych osób z najbliższego środowiska,
- c) muszą istnieć prawno-administracyjne przesłanki umożliwiające prowadzenie działalności resocjalizacyjnej (ogólne podstawy prawne, statut i regulamin instytucji),
- d) rozwiązania infrastrukturalne i architektoniczne powinny umożliwiać realizację określonych zajęć wymagających czasem specjalistycznych warunków lokalowych¹¹⁶.

Funkcja resocjalizacyjna ośrodka kuratorskiego realizowana jest na płaszczyźnie lokalnej społeczności. Jest to podejście zbieżne z postulatem resocjalizacji nieletnich podnoszonym przez W. Ambrozika, który wskazuje, iż przy oddziaływaniach wobec nieletnich nie można marginalizować środowisk uczestnictwa społecznego, takich jak rodziny, szkoły, otoczenie sąsiedzkie czy też grupy rówieśnicze¹¹⁷. Równie wyraźnie przez A. Fidelus podkreślana jest konieczność oparcia procesu resocjalizacji na współpracy ze społeczeństwem. Autorka wskazuje na konieczność obecności społeczności o charakterze włączającym w jej struktury, co nazywa resocjalizacją inkluzywną¹¹⁸.

6.2. Funkcja wychowawcza

Funkcja wychowawcza wiąże się z prowadzonym systemowo, nieepizodycznie, a permanentnie procesem wychowywania w ośrodku dzieci nieprzystosowanych społecznie.

¹¹⁵ Więcej W: M. Konopczyński, *Teoretyczne podstawy metodyki kulturotechnicznych oddziaływań resocjalizacyjnych wobec nieletnich*, Warszawa 2006.

¹¹⁶ M. Konopczyński, *Osobowe przesłanki skutecznej resocjalizacji*, „Resocjalizacja Polska” 2016, nr 11, s. 8.

¹¹⁷ W. Ambroziak, *Społeczność lokalna jako płaszczyzna oddziaływań profilaktyczno-wychowawczych* [w:] M. Konopczyński, B. M. Nowak, *Resocjalizacja ciągłość i zmiana*, Warszawa 2008, s. 227–236.

¹¹⁸ A. Fidelus, *W stronę resocjalizacji inkluzyjnej*, „Probacja” 2011, nr 2, s. 70–86.

Musi więc uwzględniać specyficzny sposób realizacji przez nie potrzeb, ich strategie emocjonalno-społeczne w relacjach międzyludzkich, a co za tym idzie – kompetencje kadry wychowawczej w zakresie stosowania specjalnych metod wychowawczych.

„Wychowanie resocjalizacyjne jest świadomym i celowym działaniem pedagogicznym zmierzającym do osiągnięcia względnie stałych skutków w osobowości wychowanka, jego społecznym funkcjonowaniu, kreującym jego parametry tożsamości i wynikające z nich role życiowe i społeczne. Jest to więc określony sposób pedagogicznego postępowania, uzasadnionego teoretycznie i metodycznie, ukierunkowanego wobec osób i środowisk wykazujących negatywnie umotywowane style indywidualnego oraz społecznego funkcjonowania”¹¹⁹.

Wychowawcza funkcja ośrodka kuratorskiego jednocześnie wskazuje, że realizując właśnie środek wychowawczy, ma na celu zarówno bezpośrednio oddziaływanie na dziecko, jak również wsparcie funkcji wychowawczej rodziny. Ten aspekt funkcjonowania ośrodka kuratorskiego nie jest, co prawda, głównym obszarem działalności, jednakże jest bardzo ważny, ponieważ jest skierowany na wzmacnianie wychowawczej funkcji rodziny i sprzyja kształtowaniu odpowiedzialności rodziców/opiekunów za swoje dziecko. Z perspektywy dziecka z kolei ma wzmacniać autorytet rodzicielski i poczucie przynależności rodzinnej, wskazując, iż partnerem w procesie jego wychowania dla kuratora/wychowawcy jest właśnie rodzic/opiekun.

W burzliwym okresie dojrzewania (a w takim wieku rozwojowym dzieci trafiają do ośrodków kuratorskich) istotna jest praca wychowawcza z rodzicami/opiekunami dzieci, gdyż to właśnie w domach rodzinnych generalizowane powinny być zmiany w funkcjonowaniu aksjologicznym, społecznym dzieci. W domach rodzinnych proces wychowawczy powinien być kontynuowany, a także korygowany i wzmacniany przez działania realizowane w ośrodku kuratorskim.

Działalność wychowawcza ośrodka kuratorskiego, poza prowadzonym procesem wychowania dzieci w placówce, powinna uwzględniać również bieżące wspieranie rodziców/opiekunów realizujących proces wychowania w domach rodzinnych. W funkcji wychowawczej ośrodka mieści się także obszar wsparcia funkcji wychowawczej rodziny, który może obejmować elementy warsztatów wychowawczych dla rodziców/opiekunów. Rodzice nieletnich powinni otrzymać ofertę wspierającą ich kompetencje wychowawcze, by najpierw stać się coraz bardziej rzetelnym i skutecznym partnerem dla kadry ośrodka w zakresie wychowania własnych dzieci, a następnie, by stać się kontynuatorem osiągniętych efektów wychowawczych.

6.3. Funkcja opiekuńcza

Opiekuńcza funkcja ośrodka kuratorskiego sprowadza się do sprawowania pieczy nad grupą nieletnich w trakcie zajęć w placówce. W tym zakresie konieczne jest zapewnienie nale-

¹¹⁹ M. Konopczyński, *Osobowe przesłanki...*, s. 5.

żytego bezpieczeństwa dzieciom powierzonym pod opiekę wychowawców – kuratorów. Stąd też zgodnie ze standardem X dokumentu *Standardy pracy ośrodków kuratorskich* liczba dzieci skierowanych do ośrodka nie powinna przekraczać 20. Przy takiej liczbie zachowana jest możliwość prowadzenia w sposób bezpieczny zajęć przy jednoczesnej możliwości indywidualizowania oddziaływań. Obszar funkcji opiekuńczej wyznacza także standard XI przytaczanego dokumentu. Wskazano w nim, że kierownik ośrodka lub wychowawca pracuje z grupą liczącą nie więcej niż 10 nieletnich. Jeżeli zajęcia odbywają się poza siedzibą ośrodka, dzieci powinny być pod opieką co najmniej dwóch pracowników ośrodka. Natomiast w sytuacji prowadzenia zajęć poza ośrodkiem, związanych jednocześnie z noclegiem, pod opieką jednego pracownika ośrodka nie powinno pozostawać więcej niż 5 dzieci. Na kwestie bezpieczeństwa w zakresie organizacji opieki nad nieletnimi w ośrodku wskazuje również standard XII, który wypukla konieczność pobytu na terenie ośrodka podczas zajęć co najmniej 2 pracowników.

W zakresie realizacji opieki nad dziećmi przez okres przeważnie 4 godzin dziennie w godzinach popołudniowo-wieczornych konieczne jest zapewnienie im posiłku. W tej sprawie występuje regulacja w § 7 pkt 5 rozporządzenia w sprawie ośrodków kuratorskich¹²⁰, w której wskazano o dziennej stawce na dożywianie w granicach 2–4 promile kwoty bazowej. Formy dożywiania mogą być różne, począwszy od samodzielnego przyrządzania kanapek przez dzieci, przez wspólne gotowanie z wychowawcami, aż do korzystania z posiłków w formie cateringu czy też wyjść do barów. Jest to jednak dość mocno ograniczone, biorąc pod uwagę realną kwotę dzienną na dożywianie, która wynosi od niespełna 4 do nieco ponad 7 złotych na osobę.

Zakres opieki nad nieletnim skierowanym do ośrodka obejmuje przejście pieczy nad dzieckiem od czasu wejścia do czasu wyjścia z ośrodka kuratorskiego. Sposób dotarcia z domu czy też ze szkoły do placówki i powrót do domu nie leży w gestii odpowiedzialności ośrodka kuratorskiego. Podczas rozmowy wstępnej należy zatem zwrócić uwagę na tę kwestię, by ukierunkować rodziców/opiekunów na organizację i ustalenie zasad obowiązujących nieletniego w tym zakresie.

W sytuacjach kryzysowych związanych na przykład z rozhamowaniem emocjonalnym czy pogorszeniem stanu zdrowia konieczne jest wezwanie rodziców/opiekunów, by odebrali dziecko z placówki, aby funkcja opiekuńcza była bezpośrednio im przekazana.

6.4. Funkcja profilaktyczna

Profilaktyczna funkcja jest realizowana w ośrodku kuratorskim w szczególności na dwóch wyższych poziomach prewencji, mianowicie:

¹²⁰ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 października 2001 roku w sprawie ośrodków kuratorskich (Dz.U. nr 120, poz. 1294).

- 1) **selektywnym** (odnosi się do grup zwiększonego ryzyka, które ze względu na szczególną sytuację życiową podlegają działaniu licznych czynników ryzyka i są bardziej zagrożone występowaniem problemów i zaburzeń. Jej celem jest opóźnianie inicjacji różnych zachowań ryzykownych przez działania podobne do stosowanych w profilaktyce uniwersalnej, lecz uwzględniające specyfikę potrzeb i problemów danej podgrupy),
- 2) **wskazującym** (obejmuje osoby z grup zwiększonego ryzyka, u których występują wczesne symptomy dysfunkcji i sygnały o pojawianiu się już poważniejszych problemów związanych z zachowaniem. Jej celem jest ograniczenie czasu trwania dysfunkcji przez działania na poziomie indywidualnej diagnozy przyczyn w formie interwencji, także w środowisku rodzinnym)¹²¹.

Na pierwszym z tych poziomów funkcja ta jest realizowana w placówce przez sam fakt, iż nieletni w czasie pobytu w ośrodku po prostu są w bezpiecznym dla siebie miejscu i nie pozostają w grupach osób, które sprzyjają łamaniu norm społeczno-prawnych i moralnych. Na poziomie profilaktyki selektywnej należy uwzględnić specyfikę potrzeb i ich nie zawsze prawidłowych sposobów zaspokajania oraz grup problemów, z którymi borykają się dzieci trafiające do ośrodka. W tym zakresie celem działań jest opóźnienie inicjacji, jak też przepracowanie ryzykownych doświadczeń, tak by wypracować większą odporność psychiczną i asertywność w relacjach społecznych.

W perspektywie profilaktyki wskazującej, która obejmuje swoim zakresem negatywne działania wykraczające już poza fazę eksperymentów, ważne jest ograniczenie zarówno głębi dysfunkcyjnych zachowań, jak i interwencje nakierowane na skrócenie okresów załamania planu życiowego w poszczególnych obszarach u nieletnich. Nie jest to jednak, co należy podkreślić, ani resocjalizacja ani terapia. W tym zakresie warto prowadzić działania projektowe, które nie będą wyrwanymi epizodami z działalności resocjalizacyjnej ośrodka, lecz będą ją dopełniać w związku z uwypukleniem się aktualnych problemów przejawianych przez młodzież.

Biorąc pod uwagę dynamikę występowania zachowań ryzykownych, warto włączać dzieci w profesjonalne programy profilaktyczne na poziomie współpracy z odpowiednimi instytucjami w środowiskach lokalnych.

6.5. Funkcja terapeutyczna

Wskazując istotę funkcji terapeutycznej ośrodka kuratorskiego wydaje się, iż należy rozpocząć od jasnego zerwania z mitem, że terapia jest tym samym, co resocjalizacja. Na ten problem wyraźnie zwrócił uwagę M. Konopczyński¹²², falsyfikując tezę, że przestęp-

¹²¹ J. Szymańska, *Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki*, Warszawa 2012, s. 38.

¹²² M. Konopczyński, *Pedagogika resocjalizacyjna...*, s. 12–13.

czość podobnie jak inne negatywne zjawiska społeczne powinna podlegać terapii, czyli leczeniu. Autor ten wyraził obawy o bezkrytyczną transpozycję dorobku nauk medycznych i psychologicznych w obszary praktyki resocjalizacyjnej, gdyż nauki te mają raczej ograniczony wachlarz doświadczeń w tym przedmiocie, a przede wszystkim ich bezpośrednimi przestrzeniami zainteresowań nie byli przestępcy czy też osoby wadliwie socjalizowane.

Funkcja terapeutyczna ośrodka kuratorskiego może wiązać się zatem z wprowadzaniem wystandaryzowanych form terapii prowadzonych wyłącznie przez osoby z odpowiednimi uprawnieniami, z zachowaniem standardów prowadzenia takich form oddziaływań. W tym ujęciu po diagnozie wskazującej na zasadność tego typu działań, rozporządzenie o ośrodkach w § 7 ust. 2 pkt 3 umożliwia działalność w formie prowadzenia terapii, nie doprecyzowując jednakże w żaden sposób jej form. Oznacza to, iż decyzja w tym zakresie należy do kadry ośrodka, a jej podjęcie jest uzależnione od możliwości placówki oraz potrzeb nieletnich.

6.6. Funkcja diagnostyczna

Diagnoza jako dynamika niekończąca się nigdy w procesie resocjalizacyjnym jest podstawą „świeżości” relacyjnej wychowawców i dzieci (nie tylko) w ośrodku kuratorskim. Warto wskazać na ośrodek kuratorski jako na miejsce, w którym jak w soczewce koncentrują się problemy oraz potencjały nieletnich. Obecnie ten zakres działalności ośrodka realizowany jest w dość okrojony sposób. Sprowadza się do diagnozy nieletniego podczas rozmowy wstępnej (oraz na podstawie przekazanych dokumentów związanych z postępowaniem sądowym) po to, aby dobrać zindywidualizowane metody i techniki pracy resocjalizacyjnej. Te indywidualne diagnozy powinny stanowić podstawę merytoryczną opracowania rocznego planu pracy ośrodka, tak by uwzględniać zarówno występujące u dzieci czynniki ryzyka, jak i zasoby. Marginalne postrzeganie tej funkcji ma swoje odzwierciedlenie także w rozporządzeniu o ośrodkach i załącznikach do tego dokumentu, bowiem brak tam jest jakichkolwiek informacji czy sugestii w tej sprawie.

Potencjał ośrodka kuratorskiego związany z funkcją diagnostyczną nie był do tej pory w pełni wykorzystywany. W związku z tym, podczas debaty z okazji 45-lecia ośrodka kuratorskiego nr 1 w Słupsku, jak i prac zespołu ds. zmian w prawie nieletnich, który został powołany przez Rzecznika Praw Dziecka, wskazano na zasadność uzupełnienia art. 26 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich¹²³ między innymi w ten sposób, żeby wobec nieletniego tymczasowo można było zastosować środek wychowawczy w postaci skierowania do ośrodka

¹²³ Obecne brzmienie art. 26. *Ustawy z 26 października 1982 roku o postępowaniu w sprawach nieletnich* (Dz.U. 1982 nr 35, poz. 228 z późn. zm.) jest następujące: „Art. 26. Wobec nieletniego można tymczasowo zastosować nadzór organizacji młodzieżowej lub innej organizacji społecznej albo zakładu pracy, a także nadzór kuratora lub innej osoby godnej zaufania, a jeżeli byłoby to niewystarczające – umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym albo w rodzinie zastępczej zawodowej, która ukończyła szkolenie przygotowujące do sprawowania opieki nad nieletnim lub zastosować środki leczniczo-wychowawcze, o których mowa w art. 12”.

kuratorskiego. Ponadto dopełniono to również zapisem, że jeżeli względy wychowawcze za tym przemawiają, wobec nieletniego można zastosować więcej niż jeden (z wymienionych w tym przepisie) środek wychowawczy. Przyjęto bowiem założenie, iż postępowanie sądowe dla nieletniego (oraz dla jego rodziny) jest sytuacją kryzysową a z każdego kryzysu są dwa główne wyjścia (konstruktywne i destruktywne), występuje przeważnie silna motywacja zewnętrzna do przedstawienia za sobą, a nie przeciwko sobie argumentów faktycznych podczas posiedzenia sądu. Na tę dynamikę warto zwracać uwagę podczas prowadzenia postępowań rozpoznawczych i warto nie przegapić jej, gdyż w dalszym procesie resocjalizacyjnym pozostanie bazowanie na tym przeszłym doświadczeniu, co często wymaga poszukiwania kolejnych kryzysów (niekiedy w formie zadaniowych kroków do przodu) jako kanwy początku realnej zmiany resocjalizacyjnej. W toku sprawy, gdy człowiek ma świadomość, iż zostanie po prostu rozliczony i oceniony, otrzymuje przestrzeń do wykorzystania i – co ważne w pracy (nie tylko) z dziećmi – do niezwłocznego wykorzystania (lub zmarnotrawienia). Akcent podmiotowości jest położony tu na aktywność dziecka. Szczególnie jest to ważne, gdy z konkluzji diagnostycznych wynika, iż nie ma już czasu do stracenia, gdyż nieubłagane ucieka okres roku szkolnego i na przykład zagrożenie nieklasyfikowaniem w przypadku porzucenia szkoły. Wówczas warto odwołać się do mechanizmu zaangażowania i na jego podstawie oszacować „koszty i zyski”, które ponosi dziecko w aktualnej sytuacji. Sam nadzór kuratorski wiąże się także z ponoszeniem kosztów przede wszystkim przez kuratora, a nie przez dziecko (chodzi o symboliczne koszty angażu w sprawę, poświęcania czasu itd.). W sytuacji, gdy dziecko na czas trwania postępowania sądowego jest skierowane do ośrodka kuratorskiego, to ono ponosi więcej kosztów w zakresie zaangażowania we własną zmianę. Gdy nieletni podejmie trud wejścia do ośrodka, to już sam podejmuje realne kroki ku zmianie. Zaczyna w ten sposób zbierać argumenty dotyczące faktów, które mogą ważyć o zastosowaniu łagodniejszego środka wychowawczego przez sąd. Co istotne, dzięki temu niezwłocznie podejmowana jest praca wychowawcza mająca początkowo jeden podstawowy cel, a mianowicie uniknięcie poważniejszych konsekwencji sądowych. Taki start nieletniego dużo lepiej rokuje na przekonanie przez niego w toku dalszych działań tego powierzchownego celu na bardziej dogłębne cele resocjalizacyjne w przyszłości. Pozwala to również zaobserwować i ocenić psychospołeczne funkcjonowanie dziecka przez interakcję prowadzoną kilka godzin dziennie. Jeżeli natomiast nieletni „nie ruszy”, wówczas wskazuje to na dużo głębsze pokłady problemów niż demotywację czy wadliwie przebiegającą socjalizację. Fakt ten również jest nośnikiem wiedzy diagnostycznej dla sądu i być może biegłych sądowych. Aby w tym ujęciu funkcja diagnostyczna była możliwie w jak najbardziej komplementarny sposób realizowana, należałoby zarekomendować, aby w trybie art. 26 u.p. na czas trwania postępowania sądowego stosowano łącznie skierowanie do ośrodka kuratorskiego z nadzorem kuratora sądowego.

Oczywiście funkcja diagnostyczna odnosi się, jak wskazano wyżej, do profesjonalnego budowania podstaw pracy resocjalizacyjnej, o czym szerzej w innym rozdziale tej książki.

Rozdział VII. Początkowy etap pracy z nieletnim w ośrodku kuratorskim

7.1. Diagnoza wstępna

Każda praca wychowawcza powinna mieć zakotwiczenie merytoryczne w najrzetelniej przeprowadzonej diagnozie. Pojęcie diagnozy wywodzi się z nauk medycznych i początkowo odnosiło się do rozpoznania choroby. Diagnoza została zaadaptowana jednak do wielu innych obszarów nauki i życia, w tym do nauk społecznych, między innymi przez prekursorkę światową w tym zakresie – Mary Richmond, natomiast na gruncie polskim między innymi przez Janusza Korczaka i Helenę Radlińską¹²⁴.

Proces diagnozy opiera się na dwóch filarach, a mianowicie na doświadczeniu i rozumowaniu. Doświadczenie jest powiązanie ze zbieraniem faktów empirycznych, czyli opisu podmiotu, którego diagnoza dotyczy. Doświadczenie jako „wiedza gorąca” jest bardzo istotne dla kształtowania poczucia kompetencji. Jednakże aby było ono konstruktywne, powinno wiązać się nieodłącznie z pokorą profesjonalną upodmiotawiającą ten proces, stanowiącą balans dla dekonstruktywnej, uprzedmiotowiającej, apodyktycznej rutyny. Rozumowanie z kolei polega na realizacji operacji kognitywnych, tj. oceny, przedstawiania i weryfikowania hipotez, wyjaśniania (lecz nie usprawiedliwiania) przyczyn, jak i celów opisywanych działań dotyczących przedmiotu diagnozy¹²⁵.

Diagnoza resocjalizacyjna, psychopedagogiczna, ta realizowana między innymi przez kuratorów sądowych w ośrodkach kuratorskich, opiera się na innym jeszcze aspekcie doświadczenia, a mianowicie **doświadczenia** (jako procesu opartego na empatii poznawczej i emocjonalnej) **człowieka w relacji diagnostycznej**. Pozwala to przekierować perspektywę zapatrywania się i zarazem rozumienia sytuacji życiowej ze strony człowieka, który w niej tkwi. Daje także możliwość swoistego wczucia się w jego doświadczenie oraz pozwala w pewnym zakresie na doświadczenie przez diagnostę tej sytuacji. W takim ujęciu proces diagnozy nie jest „oddehumanizowany”, mechaniczny, oderwany od podłoża relacyjnego.

¹²⁴ E. Jarosz, E. Wysocka, *Diagnoza psychopedagogiczna. Podstawowe problemy i rozwiązania*, Warszawa 2006, s. 21.

¹²⁵ S. Ziemiński, *Problemy dobrej diagnozy*, Warszawa 1973.

Diagnoza jest bowiem pierwszą warstwą nawiązywania profesjonalnej relacji wychowawczej budowanej na realnym zainteresowaniu i buduje zaufanie. Nadto diagnoza nigdy się nie kończy, jest nieodzwrotnie wpisana w dynamikę pracy wychowawczej.

Komplementarność modelu diagnozy resocjalizacyjnej nakazuje spójne korzystanie z podejścia patogenetycznego (nakierowanego na negatywne aspekty funkcjonowania człowieka), jak i z ujęcia salutogenetycznego (nakierowanego na pozytywne konteksty funkcjonowania człowieka)¹²⁶. Diagnoza pełna zawiera następujące po sobie na zasadach implikacji etapy¹²⁷, którymi są: opis – ocena – wnioskowanie – wyjaśnianie – postulowanie – stawianie hipotez, które w dalszej części będą szerzej interpretowane.

Wszystko zaczyna się od opisu faktów. Jest to z jednej strony banał, lecz zdarza się, że ulegamy pokusie rozpoczęcia diagnozy od oceny, od zaszeregowania bez konkretnego odniesienia jej do faktów, czyli do tego, co konkretnie się stało, co się wydarzyło w danej sytuacji czy w określonych kontekstach. Należy również pamiętać o tym, że sam opis to nie diagnoza, lecz zaledwie jej załączek. S. Kawula¹²⁸ wskazywał, że w pedagogice opis sam w sobie jest niezadowolający. Opis w diagnozie resocjalizacyjnej powinien być możliwie pełny ze względu na to, iż jest on często przedmiotem ewaluacji przez specjalistów różnych dziedzin (np. pedagoga, psychologa, lekarza psychiatry, neurologa, prawnika itd.).

Poza tym opis stanowi odniesienie do oceny. Im opis jest pełniejszy, tym zmniejsza się przestrzeń do personalnej konfrontacji pomiędzy ocenianym a oceniającym w zakresie różnic tego oszacowania. Odniesienie do faktów oraz wskazanie ich oceny profesjonalnej przekierowuje ciężar oceny z osoby oceniającej na fakt przez nią oceniany. Jest to niezwykle istotne w profesjonalnym podejściu do diagnozy i budowania szczerzej, asertywnej relacji diagnostycznej. W tym przypadku każda strona ma prawo do oceny, która nie będzie nigdy w pełni obiektywna, gdyż wynika z doświadczenia człowieka w relacji diagnostycznej. Jednakże nadrzędnym aspektem oceny jest nie człowiek jako taki, lecz są nim fakty związane z jego działaniami. Takie ujęcie oceny opisanych faktów w diagnozie daje przestrzeń upodmiotowienia tego procesu. W tym przypadku osobie diagnozowanej łatwiej konstruktywnie odnieść się do oceny wystosowanej przez diagnostę. Nie konfrontuje się z nim, lecz wskazuje własną narrację i ocenę faktów. Nie nabrzmiewa wówczas lęk przed oceną, wstyd, poczucie winy czy krzywdy. Akcent oceny położony jest nie na ocenę człowieka, lecz na ocenę jego działań. Dziecko ma wówczas możliwość także zmiany optyki z własnej na tę, którą przyjęli nauczyciele, rodzice, kurator, wychowawcy itd. Dokonuje oceny swojego działania i porównuje własną ocenę z oceną wystosowaną przez innych.

Wnioskowanie jako wynik oceny opisywanych faktów ma znaczenie procesualne oraz końcowe. W tym pierwszym ujęciu konkludujemy, czy w danym obszarze diagnozy mamy niszę pro-

¹²⁶ E. Wysocka, *Diagnoza pozytywna w resocjalizacji. Model teoretyczny i metodologiczny*, Katowice 2015, s. 19–26.

¹²⁷ A. Podgórecki, *Charakterystyka nauk praktycznych*, Warszawa 1962.

¹²⁸ S. Kawula, *Studia z pedagogiki społecznej*, Olsztyn 1996.

blemową, czy też znajdują się zasoby nieodzowne do budowania konstruktywnych rozwiązań. Na tym etapie wyciągamy także konkluzję, czy określone ustalenia wymagają głębszej analizy przez innych specjalistów (np. psychologa, lekarza psychiatrę itd.). W zakresie upodmiotowienia diagnozy warto dać dziecku szansę do przedstawienia swoich wniosków na temat diagnozowanego stanu rzeczy. W ten sposób odsłoni się obszar jego sposobu myślenia o sobie, o nas i o sytuacji, której diagnoza dotyczy, oraz tego, jakie działania można robić inaczej, a jakie warto kontynuować.

Na etapie wyjaśniania treści diagnostycznych wkracza się w zakres eksploracji ich przyczyn zarówno podmiotowych, jak i pozapodmiotowych. W tym miejscu dochodzimy do genezy określonego stanu rzeczy, próbujemy zrozumieć historię wzmocnień i kar utrwalających poszczególne działania. Istotne jest poszukiwanie rzeczywistych okoliczności środowiskowych, które sprzyjały zainicjowaniu i utrzymaniu określonych działań przez nieletniego. Dokonujemy także ustalenia katalogu dotychczas podejmowanych oddziaływań oraz ich skuteczności (lub ich braku). W tym ujęciu na etapie upodmiotowienia otwiera się możliwość zaprezentowania przez nieletniego wachlarza twierdzeń o sobie oraz o innych. Twierdzenia te można traktować jako schematy poznawcze, niekiedy w formie nieprzystosowawczych zniekształceń, stanowiące podstawę jego negatywnych działań. Warto zwrócić uwagę, że chodzi tu o wyjaśnienie i zrozumienie ciągu zdarzeń, co nie musi być jednocześnie ich usprawiedliwianiem.

Postulowanie ma na celu wskazanie obszarów działań nieletniego, które są konstruktywne i które warto byłoby kontynuować, a także działań destruktywnych, którym należy postawić granicę. Dziecko na tym etapie może wskazać własne postulaty kontynuacji, zmiany czy odstąpienia od podejmowanych działań, odpowiadając sobie symbolicznie na pytanie „Po co?”

Schemat diagnozy pełnej kończy etap stawiania hipotez. Podejmowana jest w związku z tym próba przewidywania, w jakim kierunku podążają działania osoby diagnozowanej w przypadku wdrożenia (lub niewdrożenia) poszczególnych elementów działań resocjalizacyjnych. Pozwala to dobrać nieschematyczny, optymalny zakres działań dostosowany do potencjału oraz ograniczeń nieletniego i jego otoczenia rodzinnego czy społecznego. W tym ujęciu nieletni może także samodzielnie, na podstawie doświadczeń własnych, oszacować rokowania w poszczególnych opcjach czy zakresach proponowanych przez siebie oddziaływań. Może dokonać stratyfikacji planu pracy nad sobą przy jednoczesnej ich profesjonalnej ocenie przez kuratora, wychowawcę i stawianiu hipotez co do wyboru ich sensowności oraz stopnia łatwości i trudności.

Diagnoza przeprowadzana w ośrodku kuratorskim powinna uwzględniać także kilka obszarów częściowych. Należą do nich następujące aspekty:

- a) **identyfikacyjny** (mający na celu zaklasyfikowanie określonego stanu rzeczy na dymsji norma – nie norma, np. w aspekcie prawnym, społecznym, moralnym),
- b) **etiologiczny** (mający na celu wskazanie uwarunkowań, czynników sprzyjających kształtowaniu się obecnego stanu rzeczy),

- c) **znaczenia** (wskazujący istotę określonego stanu rzeczy dla całościowego funkcjonowania człowieka i realizacji przez niego zadań życiowych),
- d) **fazy** (mający na celu ocenę etapu rozwoju zjawiska, syndromu czy działania nieletniego),
- e) **prognostyczny** (mający na celu przewidywanie dalszego kierunku rozwoju działań nieletniego przy wprowadzeniu poszczególnych form oddziaływań)¹²⁹.

Warto także wspomnieć o podstawowych zasadach diagnozy przeprowadzanej w ośrodku kuratorskim. Należą do nich: dążenie do realizowania diagnozy pełnej, oceniający charakter diagnozy, prowadzenie diagnozy w wymiarze pozytywnym, dążenie do autodiagnozy osób, środowisk, łączenie poznania pośredniego z bezpośrednim, realizacja diagnozy środowiskowej. Ramy postulatów przeprowadzania diagnozy pełnej oraz uwzględnianie ewaluacyjnego charakteru diagnozy zostały nakreślone powyżej.

Szczególnego podkreślenia wymaga zasada realizowania diagnozy potencjałów, czyli tzw. jej wymiaru pozytywnego. Jest ona często marginalizowana zarówno w analizach teoretycznych, jak i w praktycznym działaniu resocjalizacyjnym. Celem diagnozy pozytywnej jest identyfikacja pozytywnych właściwości człowieka, mechanizmów prorozwojowych, jak i pozytywnych wpływów jego otoczenia. Funkcjonalnie odnosi się ona do wykorzystania w projektowaniu i realizacji działań resocjalizacyjnych czynników bezpośrednio stymulujących rozwój¹³⁰. W tym ujęciu istotne jest doszukiwanie się doświadczeń życiowych jako pól sukcesów, swoistego mistrzostwa, poczucia kompetencji przez nieletniego przede wszystkim w jego ocenie, ale również w ocenie osób dla niego znaczących. W tym przypadku warto odnieść się do konkretnych faktów, doświadczeń człowieka w celu przekierowania ich postrzegania na stronę podmiotową, jak na przykład rzetelność, sumiennność, odpowiedzialność, a nawet upór (z tym, że lokowany w konstruktywnych i mających sens dla nieletniego aktywnościach), dobry stan zdrowia, inteligencję, a nawet wygląd zewnętrzny¹³¹.

Diagnoza pozytywna jest niezbędna do udzielenia (po)mocy dziecku, człowiekowi znajdującemu się w kryzysie destrukcyjnym jego życie. Dzięki niej buduje się alternatywę dla destrukcyjnego (jako najbardziej dostępnego i samowzmacniającego się dotąd) sposobu zaspokajania potrzeb przez zminimalizowanie blokad dla rozwoju. W ten sposób, przez odsłonięcie innych możliwości posiadanych przecież przez dziecko, daje ono samo sobie szansę na realizację tych samych potrzeb w sposób konstruktywny¹³². Osiąga jednak sukces w obszarze kompetencji intrapsychicznych oraz interpersonalnych.

¹²⁹ S. Ziemiński, *Problemy dobrej diagnozy...*

¹³⁰ E. Wysocka, *Diagnoza pozytywna...*

¹³¹ P. Kozłowski, *Dynamika demoralizacji i przestępczości nieletnich – analiza statystyczna zjawiska i propozycja indywidualnych rozwiązań*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2010, nr 69, s. 103–128.

¹³² Cz. Czapów, *Wychowanie resocjalizujące – elementy metodyki i diagnostyki*, Warszawa 1980.

Jak wskazuje E. Wysocka, w diagnozie jako kanwie działań nakierowanych na prawidłowy rozwój człowieka warto zwrócić uwagę na następujące przestrzenie:

- a) kategoria i zjawisko radzenia sobie (konstruktywnego vs. destrukcyjnego),
- b) rozpoznawanie stylów radzenia sobie,
- c) wspieranie kształtowania się stylów konstruktywnego pokonywania problemów¹³³.

Ważne światło rozszerzające przestrzeń diagnozy pozytywnej dają teorie *resilience*, czyli odporności psychicznej¹³⁴. Odporność psychiczna nie jest statyczna. Jest pochodną dynamiki relacji pomiędzy człowiekiem a jego środowiskiem, która przejawia się wysoką wydolnością i elastycznością reagowania przy doświadczaniu trudności życiowych¹³⁵. Jest ona względnie trudnym do uchwycenia fenomenem, który jest rozumiany jako uzyskiwanie dobrych efektów działania pomimo wysokiego napięcia czynników negatywnych lub jako zdolność do utrzymywania kompetencji w czasie trwania zagrożenia albo też jako odzyskanie kompetencji po negatywnych, traumatycznych intensywnie (występujących gwałtownie, nagle, z dużą siłą) lub ekstensywnie (trwających w dłuższym okresie, np. zaniedbania opiekuńcze) doświadczeniach, trudnościach¹³⁶.

W celach diagnostycznych czynniki odporności psychicznej różnicuje się na kompensacyjne, ochronne i stanowiące wyzwanie. Za czynniki kompensacyjne uznaje się takie właściwości człowieka lub jego otoczenia społecznego, które w pierwszej kolejności neutralizują ekspozycję na czynniki ryzyka. Zaliczają się do nich: wiara, optymizm, tak zwana silna osobowość, poczucie ulokowania wewnętrznego kontroli (*locus of control*)¹³⁷, a także zdolność do samoregulacji, poczucie własnej kompetencji (*self-efficacy*)¹³⁸ – ma ono dwa filary: siłę oraz wytrwałość, która jest kluczowa jako predyktor odporności psychicznej, zdolność do rozumienia złożoności sytuacji społecznych, ambicję (w tym ujęciu jako umiejętność stawiania sobie celów życiowych i generowania do ich realizacji planów), prawidłową (niekoniecznie wysoką) samoocenę oraz koherencję¹³⁹.

Czynniki ochronne z kolei ujmowane są w trzech kategoriach: cechy dziecka, jego rodziny oraz społeczności (w tym szkoły, środowiska lokalnego, a także ośrodka kuratorskiego), w których dziecko funkcjonuje. W pierwszym aspekcie do obszaru czynników ochronnych na-

¹³³ E. Wysocka, *Diagnoza pozytywna...*, s. 26.

¹³⁴ S.S. Luthar, *Resilience and Vulnerability. Adaptation in the Context of Childhood Adversities*, Cambridge 2003, s. 246–249.

¹³⁵ Ibidem.

¹³⁶ A. Masten, K. Best, N. Garmezy, *Resilience and development: contributions from the study of children who overcome adversity*, „Development and Psychopathology”, 1990, nr 2, s. 425–444.

¹³⁷ A. Bandura, *Exercise of agency in personal and social change* [w:] E. Sanavio, H. Eysenck (red.) *Behavior and cognitive therapy today: Essay in Honour of Hans J. Eysenck*, Oksford, 1998, s. 1–29.

¹³⁸ A. Bandura, *Cultivate self-efficacy for personal and organizational effectiveness* [w:] E. A. Locke (red.) *Handbook of principles of organization behavior*, Oxford 2000, s. 120–136.

¹³⁹ S.T. Hauser, *Understanding resilient outcomes: Adolescent lives across time and generations*, „Journal of Research on Adolescence” 1999, nr 9(1), s. 1–24.

leżą: elastyczne strategie radzenia sobie ze stresem (*coping stress*¹⁴⁰), wewnątrzsterowność, wysoki poziom inteligencji, poczucie humoru, poprawny poziom umiejętności prospołecznych, w tym rozwiązywania problemów, zdolność do wyciągania wniosków także z negatywnego doświadczenia, pozytywny i spójny obraz siebie¹⁴¹. W przestrzeni rodziny do czynników ochronnych zalicza się: ciepłe, czułe i spójne relacje z członkami rodziny oraz naturalne, swobodne sieci pokrewieństwa. W kontekście szerszych relacji społecznych (pozarodzinnych) czynniki ochronne są związane przede wszystkim z nawiązaniem bezpiecznej, przewidywalnej relacji społeczno-emocjonalnej z nauczycielem, wychowawcą, kuratorem. Istotną cechą takiej relacji jest prospołeczne zaangażowanie (lecz nie uzależnienie od siebie) dorosłego człowieka w sprawę dziecka¹⁴². Wsparcie rodziny oraz wsparcie szkolne zostały wyłonione jako istotne środowiskowe predyktory odporności psychicznej młodzieży z ośrodków kuratorskich¹⁴³.

Czynniki stanowiące wyzwanie to czynniki ryzyka, jednakże postrzegane przez człowieka jako możliwe do pokonania. Taka optyka na przykład trudności rodzinnych, choroby, straty kogoś lub czegoś powinna umacniać przystosowawcze zdolności człowieka¹⁴⁴. Warto to odnieść także do wyników badań dotyczących obszarów odporności psychicznej wśród młodzieży nieprzystosowanej społecznie¹⁴⁵.

Pozytywny wymiar diagnozy jest ważny również, a może przede wszystkim dlatego, iż stanowi kanwę kreującego podejścia do obejmowania dziecka w ośrodku kuratorskim oddziaływaniami resocjalizacyjnym. W tym ujęciu istotne jest „udostępnienie” młodemu człowiekowi przestrzeni do samorealizacji. Jak pisze M. Konopczyński, pozostaje ona w związku „z twórczością rozumianą jako zdolność do wykorzystywania wszystkich swoich możliwości do wyzwalań potencjalnych sił osobowości”¹⁴⁶. Obszar samorealizacji pozwala uruchomić twórcze potencjały „lepszyc samych siebie”¹⁴⁷ oraz stanowi balans dla dużego w przypadku nieletnich ciężaru diagnozy negatywnej. Samorealizacja nazywana jest także samoaktualizacją – procesem stawania się tym, kim się jest, dynamiką dążącą do wewnętrznej spójności, realizacji swojego przeznaczenia¹⁴⁸. Diagnoza pozytywna pozwala zebrać zasoby potrzebne do budowania nowej tożsamości przez dziecko z zachowaniem jego prawa

¹⁴⁰ R.S. Lazarus, *Coping theory and research: Past, present and future*, „Psychosomatic Medicine” 1993, nr 55, s. 234–247.

¹⁴¹ P. Kozłowski, *Wartości, cele i plany życiowe...*

¹⁴² S.S. Luthar, *Resilience and Vulnerability. Adaptation in the Context of Childhood Adversities*, Cambridge 2003, s. 246–249.

¹⁴³ K. Konaszewski, Ł. Kwadrans, *Zasoby osobiste młodzieży nieprzystosowanej społecznie. Uwarunkowania środowiskowe*, Kraków 2018, s. 83–84.

¹⁴⁴ R. Opora, *Ewolucja niedostosowania społecznego jako rezultat zmian w zakresie odporności psychicznej i zniekształceń poznawczych*, Gdańsk 2010.

¹⁴⁵ K. Konaszewski, Ł. Kwadrans, *Prężność psychiczna a wsparcie społeczne w grupie młodzieży nieprzystosowanej społecznie. Badania pilotażowe*, „Resocjalizacja Polska” 2017, nr 13, s. 163–173.

¹⁴⁶ M. Konopczyński, *Pedagogika resocjalizacyjna...*, s. 92.

¹⁴⁷ A. H. Maslow, *Motivation and Personality*, New York 1954 [za:] M. Konopczyński, *Pedagogika resocjalizacyjna...*, s. 92.

¹⁴⁸ J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki, Tom I. Podstawy psychologii*, Gdańsk 2000, s. 78.

do budowania samego siebie. Jak piszą E. Jarosz i E. Wysocka¹⁴⁹, to właśnie na indywidualnych i/lub środowiskowych zasobach – w następstwie racjonalnej decyzji – można oprzeć oddziaływania wychowawcze.

Szereg pytań dotyczących przedmiotu diagnozy resocjalizacyjnej w ujęciu pozytywnym zadał L. Pytka¹⁵⁰. Autor wskazał na dylematy odnoszące się do istoty tego procesu, między innymi:

- a) Czy ma ona odnosić się tylko do cech człowieka i jego otoczenia, które odbiegają od normy?
- b) Czy diagnoza ma dotyczyć tylko zachowań, czy również powinna odnosić się do osobowości?
- c) W przypadku diagnozy negatywnej, które z kryteriów określających normę są priorytetowe (aksjologiczne, społeczne, prawne, statystyczne)?
- d) Czy w diagnozie również zajmować się przekraczaniem normy w kierunku pozytywnym?
- e) Czy bardziej korzystne jest ogniskowanie procesu diagnostycznego na pasywach czy też na aktywach?

Odpowiadając na te pytania, Zespół ds. Opracowania Standardów Pracy Ośrodków Kuratorskich przy Rzeczniku Praw Dziecka wskazał, że w diagnozie dziecka objętego oddziaływaniami wychowawczymi należy uwzględniać zarówno obszary osobowe, społeczne oraz aksjologiczne¹⁵¹.

L. Pytka wskazał również na wyraźne ograniczenia diagnozy behawioralnej (odnoszącej się tylko do zachowań) oraz koncentrację wyłącznie na negatywnych aspektach funkcjonowania dziecka. Wskazał jako bardziej pożądany model diagnozy interdyscyplinarnej (obejmującej także podmiotowy, w tym biologiczny, emocjonalny kontekst¹⁵²). Zaznaczył też, iż immanentną częścią procesu resocjalizacyjnego jest diagnoza projektująca, czyli ta na bieżąco weryfikowana w tym procesie. Ten postulat także został uwzględniony w standardzie III opracowanego dokumentu przez zespół ekspercki działający przy Rzeczniku Praw Dziecka¹⁵³.

Kolejna zasada diagnozy postuluje dążenie do autodiagnozy przez osoby czy środowiska będące jej podmiotami¹⁵⁴. U podłoża tej zasady jest z jednej strony upodmiotowienie człowieka poznawanego w procesie diagnozy, z drugiej zaś strony perspektywa przewidywania większej skuteczności jako pochodnej większego zaangażowania w proces, mający na

¹⁴⁹ E. Jarosz, E. Wysocka, *Diagnoza psychopedagogiczna...*, s. 25.

¹⁵⁰ L. Pytka, *Pedagogika resocjalizacyjna*, Warszawa 2000, s. 124–127.

¹⁵¹ http://brpd.gov.pl/sites/default/files/2017_11_06_wyst_ms_zalacznik.pdf [dostęp: 14.11.2017 r.]

¹⁵² B. Urban, *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży*, Kraków 2000.

¹⁵³ http://brpd.gov.pl/sites/default/files/2017_11_06_wyst_ms_zalacznik.pdf [dostęp: 14.11.2017 r.]

¹⁵⁴ E. Jarosz, E. Wysocka, *Diagnoza psychopedagogiczna...*

celu restrukturyzacji jego celów, planów i dotychczasowej ich realizacji. Otwiera się w takim ujęciu furtka dla narracji o samym sobie, o własnych doświadczeniach (pozytywnych i negatywnych), o ich ocenie zarówno z własnej, jak i tej płynącej ze strony innych osób. Autodiagnoza pozwala na głębsze zrozumienie sytuacji człowieka diagnozowanego przez nas, a niekiedy także uświadomienie sobie przez niego i uporządkowanie aktualnej sytuacji życiowej.

Zasada prowadzenia diagnozy środowiskowej w perspektywie ośrodka kuratorskiego jest ściśle powiązana z kolejną, a mianowicie z tą dotyczącą łączenia poznania pośredniego z bezpośrednim. Dziecko skierowane do ośrodka kuratorskiego podlega wcześniej diagnozie środowiskowej (prowadzonej między innymi w środowisku rodzinnym, szkolnym, lokalnym i rówieśniczym), realizowanej przez kuratora sądowego w ramach wywiadu środowiskowego, a niekiedy w ramach pracy kuratora w środowisku rodzinnym nieletniego (na przykład gdy prowadzony jest już nadzór nad nieletnim jako środek wychowawczy lub gdy prowadzony jest nadzór nad sposobem wykonywania władzy rodzicielskiej przez jego rodziców). Stąd też niezwykle istotne jest zapoznanie się przez kierownika ośrodka i przez kadrę placówki z treścią dokumentacji przedstawiającej dotychczasowe ustalenia, w tym opinie specjalistyczne, a także podejmowane do tej pory oddziaływania i ich efekty. Ze względu na wagę diagnostyczną tego postulatu zostało to zawarte w standardzie XV *Standardów pracy ośrodków kuratorskich*, w którym wskazano między innymi, że „do orzeczenia [o skierowaniu do ośrodka kuratorskiego przesyłanego kierownikowi placówki dop. P.K.] dołącza się wywiad środowiskowy kuratora sądowego, a także opinie dotyczące dziecka, jeżeli zostały sporządzone. Kierownik ośrodka może zwrócić się do sądu o nadesłanie innych dokumentów dotyczących dziecka”¹⁵⁵. Poznanie pośrednie nie może być główną podstawą zaplanowania i rozpoczęcia pracy wychowawczej, jednakże pozwala na pełniejszą, interdyscyplinarną diagnozę opartą na głębszym bezpośrednim poznaniu¹⁵⁶. Łączenie bezpośredniego poznania z pośrednim uzasadnia także wykorzystywanie narzędzi diagnostycznych (ankiet, kwestionariuszy wywiadów czy wystandaryzowanych testów) do pogłębiania i dopełniania diagnozy.

Diagnoza w ośrodku kuratorskim zgodnie z treścią standardu III *Standardów pracy ośrodków kuratorskich* ma stanowić przede wszystkim „podstawę doboru właściwych metod oddziaływania wychowawczego”¹⁵⁷. Podkreślony został zatem funkcjonalny jej aspekt. Stąd też warto zwrócić uwagę na elementy diagnozy nieletniego takie jak:

- a) **sposób zaspokajania potrzeb** (za A.H. Maslowem¹⁵⁸ potrzeby rozumiane jako dążenie do czegoś lub deprivacja czegoś w aspekcie: fizjologicznym, bezpieczeństwa, przynależności i miłości, szacunku, samoaktualizacji). W przypadku nieprawidłowej

¹⁵⁵ http://brpd.gov.pl/sites/default/files/2017_11_06_wyst_ms_zalacznik.pdf [dostęp: 14.11.2017 r.]

¹⁵⁶ B. Urban, *Zaburzenia w zachowaniu...*

¹⁵⁷ http://brpd.gov.pl/sites/default/files/2017_11_06_wyst_ms_zalacznik.pdf [dostęp: 14.11.2017 r.]

¹⁵⁸ A.H. Maslow, *Teoria hierarchii potrzeb* [w:] J. Reykowski, *Problemy osobowości i motywacji w psychologii amerykańskiej*, Warszawa 1968, s. 135–164.

realizacji potrzeb fizjologicznych (np. wycieńczenie organizmu, zatrucie środkami psychoaktywnymi) oraz bezpieczeństwa (nadużycie lub zaniedbanie, np. związane z przemocą w domu nieletniego) nie można dokonywać planowania długofalowych działań wychowawczych, lecz konieczne jest wdrożenie interwencyjnego działania mającego na celu ustabilizowania sytuacji. Niezaspokojenie potrzeb fizjologicznych oraz bezpieczeństwa wiąże się z występowaniem zagrożenia zdrowia lub życia człowieka. Ważnym aspektem jest sposób zaspokajania potrzeb afiliacyjnych. Osoby w wieku dojrzewania (okresu można by powiedzieć oksymoronicznego, w którym z jednej strony dąży się do autonomii, z drugiej do silnej więzi z grupą społeczną) dla realizacji potrzeby przynależności mogą zrobić wszystko, nawet balansując na granicy życia i śmierci! Uwzględnienie potrzeby przynależności jest bardzo ważne w pracy w ośrodku kuratorskim, gdyż główny nurt działań oparty jest na dynamice grupy. Potrzeby szacunku odnoszą się do symboliki podmiotowej relacji wychowawczej. Młodzi ludzie są bardzo wyczuleni na okazywaną pogardę lub na pozorowane poszanowanie ich godności, praw. Potrzeby samoaktualizacji, jak już wcześniej wskazano, otwierają przestrzeń dla podmiotowego prawa do... samostanowienia o lepszej wersji samego siebie. Ich uwzględnienie pozwala przy dużym współudziale nieletniego stworzyć atrakcyjną alternatywę dla dotychczasowego katalogu realizacji potrzeb lub ich niezaspokojenia, co może prowadzić do swoistych działań obronnych i zastępczych;

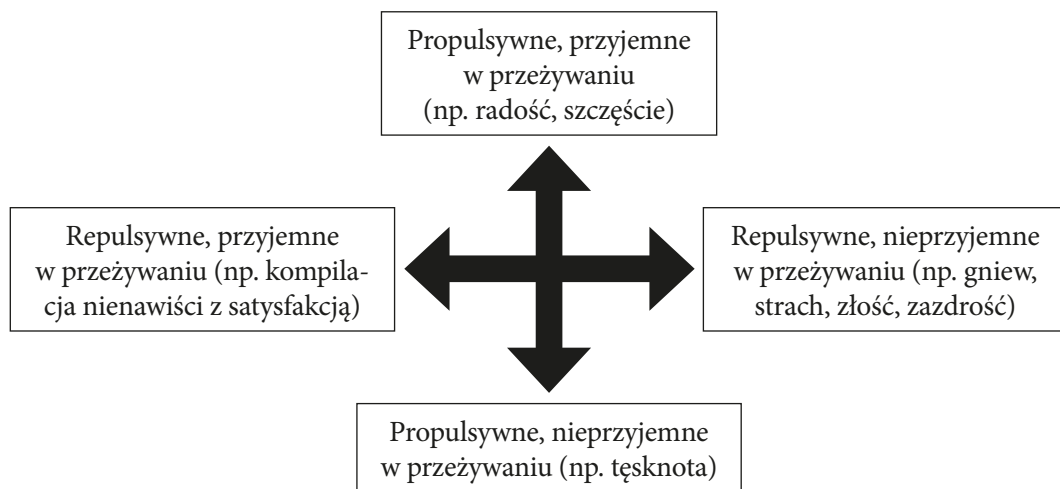
- b) **pełnienie ról społecznych.** W tym aspekcie diagnoza powinna uwzględniać zakres zadań życiowych (implikujących role społeczne) odpowiednich dla okresu rozwojowego, jakim jest adolescencja¹⁵⁹. Funkcjonowanie dziecka w rolach społecznych uwzględnia zarówno te, które są wypełniane konstruktywnie (odnosząc je nie tylko do zadań życiowych, ale także do własnych celów i planów życiowych oraz granic wyznaczonych przez normy prawne, społeczne, moralne) oraz te, które są oceniane negatywnie przez otoczenie społeczne i/lub nieletniego. W ten sposób ustrukturyzuje się zarówno zasobowy, jak i destrukcyjny wachlarz ról społecznych pełnionych (lub niepełnionych i zaniedbanych) przez nieletniego. Takie ujęcie ról społecznych daje możliwość ustalenia, które pełnione role stanowią podłoże „patomechanizmu”, nieprawidłowego wywiązywania się z zadań wynikających z pozostałych ról. Istotne jest tu upodmiotowienie i zindywidualizowanie odgrywanych ról, gdyż na przykład rola ucznia może być wypełniania przez dziecko prawidłowo na jednej lekcji, a na innej – nie. W tym ujęciu dziecko może prawidłowo funkcjonować w roli ucznia na lekcji matematyki, a zgoła odmiennie odgrywać rolę ucznia na lekcji historii. Wskazuje to na konieczność dogłębnego i wielokontekstowego wspólnego eksplorowania ról społecznych przez dziecko

¹⁵⁹ I. Obuchowska, *Adolescencja* [w:] B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, Warszawa 2008.

w celu zrozumienia symboliki interakcyjnej¹⁶⁰. Dzięki temu można też ułożyć sekwencję usprawniania odpowiednich funkcjonalnie (a nie przypadkowych) ról społecznych w celu zachowania uzasadnionej kolejności wprowadzania oddziaływań wychowawczych. Ważna jest ocena poziomu zinterioryzowania poszczególnych ról społecznych, gdyż jak pisze M. Konopczyński¹⁶¹, tylko te uwewnętrznione role są silnie powiązane z budowaniem własnej tożsamości;

- c) **relacje emocjonalno-społeczne.** W funkcjonalnym ujęciu można je zobrazować na dwóch wymiarach: propulsywnym (zacieśnianie relacji z osobą, wobec której odczuwa się i wyraża emocje, uczucia) i repulsywnym (rozluźnianie oraz niszczenie relacji z osobą, wobec której odczuwa się i wyraża emocje i uczucia). Zarówno wymiar relacji propulsywnych, jak i repulsywnych ma dwa kierunki, a mianowicie może być przyjemny lub nieprzyjemny w przeżywaniu dla podmiotu, który te emocje i uczucia przeżywa i wyraża¹⁶². Pozwala to na ustalenie swoistej siatki relacji emocjonalno-społecznych, w które dziecko wchodzi z istotnymi dla siebie osobami, oraz ich intensywności. Odnosi się to do relacji rodzinnych, rówieśniczych (także tych w ośrodku) oraz relacji z wychowawcami placówki. Daje to z jednej strony ogólny charakter, schemat nawiązywania relacji przez nieletniego, a z drugiej strony określa jego relację z konkretnymi osobami.

Schemat 1. Siatka relacji emocjonalno-społecznych

Źródło: opracowanie własne.

¹⁶⁰ E. Berne, *W co grają ludzie. Psychologia stosunków międzyludzkich*, Warszawa 2002.

¹⁶¹ M. Konopczyński, *Metody twórczej resocjalizacji*, Warszawa 2008, s. 96–97.

¹⁶² P. Kozłowski, *Dynamika demoralizacji i przestępczości nieletnich...*, s. 122–123.

Na wykresie siatki uczuć i emocji (oraz stanów emocjonalnych) można zobrazować także intensywność więzi (lub więzów w przypadku wplątania w destrukcyjną relację czy raczej – destrukcyjny układ) w ten sposób, że im bliżej środka wykresu, tym napięcie i relacja słabsze. Z kolei im dalej w kierunku zewnętrznym, tym napięcie i relacja silniejsze.

Określanie relacji i więzi warto rozpatrywać w diadach (parach), na przykład nieletni – matka, nieletni – ojciec, matka – ojciec. Wówczas może okazać się, iż dziecko pozostaje w propulsywnej relacji z jednym rodzicem, podczas gdy z drugim jest w zgoła odmiennej relacji. Niekiedy można zobrazować swoiste układy na przykład rodziców przeciwko dziecku.

Relatywnie często ludzie w sytuacjach problemowych żywią wobec siebie uczucia repulsywne, nieprzyjemne. Zazwyczaj są one także bardzo silne (np. gniew) i niełatwo poddają się przepracowaniu poznawczemu, stymulując jednocześnie impulsywne działania. Także w tych relacjach można znaleźć aspekt pozytywny. Dotyczy on właśnie ich siły. Na tej sile można bowiem przebudować tę relację. Inaczej jest w sytuacji, gdy występuje bierność, obojętność emocjonalno-społeczna. Wówczas nie ma swoistego budulca relacji społeczno-emocjonalnej.

7.1.1. Rozmowa wstępna po skierowaniu nieletniego do ośrodka kuratorskiego

Po skierowaniu do ośrodka kuratorskiego nieletni wraz z rodzicami/opiekunami jest wzywany do placówki na rozmowę wstępną. Jest bardzo istotne, aby wyjaśniono podczas rozmowy, dlaczego zastosowany został taki właśnie środek wychowawczy oraz jakie wzajemne relacje panują w placówce¹⁶³. W punkcie VI dokumentu *Standardy pracy ośrodków kuratorskich*¹⁶⁴ wskazano elementy, które powinny zostać poruszone podczas pierwszego spotkania w placówce, a mianowicie, że **w diagnozie uwzględnia się w szczególności:**

- 1) informacje o sytuacji osobistej, rodzinnej, szkolnej dziecka, w tym o:
 - a) sposobie realizowania obowiązku nauki,
 - b) stanie zdrowia, w tym o ujawnionych uzależnieniach,
 - c) problemach wychowawczych zgłaszanych przez rodziców/opiekunów,
 - d) funkcjonowaniu dziecka i jego kontaktach w środowisku,
 - e) potencjałach osobistych i środowiskowych;
- 2) informacje o postępowaniach przed sądem, w tym wykonawczych;
- 3) informacje o rodzaju i wynikach badań, w tym w szczególności psychologiczno-pedagogicznych;
- 4) uwagi, spostrzeżenia, wnioski o charakterze wychowawczym;

¹⁶³ Więcej w: C. Trotter, *Working with involuntary clients*, London 1999.

¹⁶⁴ http://brpd.gov.pl/sites/default/files/2017_11_06_wyst_ms_zalacznik.pdf [dostęp: 14.11.2017 r.]

- 5) informacje o dziecku, jego rodzicach/opiekunach, w tym:
 - a) datę i miejsce urodzenia,
 - b) miejsce nauki, pracy,
 - c) numer telefonu lub adres poczty elektronicznej umożliwiający kontakt z dzieckiem, jego rodzicami/opiekunami,
 - d) miejsce zamieszkania.

Diagnoza zawiera datę sporządzenia dokumentu wraz z podpisem osoby sporządzającej diagnozę.

Wskazane jest, aby rozmowa wstępna odbywała się w siedzibie ośrodka kuratorskiego, aby zarówno nieletni, jak i jego rodzice/opiekunowie mieli możliwość zaznajomienia się z kadrami, a także z samym miejscem odbywania zajęć oraz z klimatem wychowawczym placówki.

Podczas rozmowy wstępnej należy zapoznać dziecko i jego rodziców/opiekunów z organizacją działalności ośrodka, zasadami pracy wychowawczej i jej obszarami, prawami przysługującymi dziecku oraz rodzicom/opiekunom, sposobami i płaszczyznami oceny funkcjonowania dziecka, obowiązkami wynikającymi z orzeczenia sądu dla dziecka oraz dla jego rodziców/opiekunów, sposobami współpracy kadry placówki ze środowiskiem rodzinnym nieletniego. Warto również wskazać oczekiwania ze strony kadry wobec dziecka i jego środowiska rodzinnego, a także zapytać o oczekiwania dziecka i jego rodziców/opiekunów dotyczące rozpoczynającej się (współ)pracy resocjalizacyjnej. Cała rozmowa, co oczywiste, powinna odbywać się w nurcie diagnozy opisanym wcześniej.

Omawiając zasady działań w ośrodku, warto uwzględnić następujące sprawy, tak aby:

- a) sformułować kilka najistotniejszych zasad współpracy,
- b) negocjować je (oczywiście w miarę możliwości i tam, gdzie to możliwe, a nie wyznaczone przez sąd),
- c) nie negocjować takich okoliczności, które są związane z organizacją pracy ośrodka kuratorskiego (czyli regulaminu ośrodka kuratorskiego jako instytucji),
- d) pamiętać, iż zasady powinny odnosić się do konkretnych zachowań,
- e) przejrzeć i jednoznacznie ustalić formalne okoliczności działań w ośrodku,
- f) uzyskać jasną zgodę nieletniego na przestrzeganie ustalonych zasad¹⁶⁵.

Rozmowa wstępna jest właśnie wstępem do nawiązania prawidłowej relacji pedagogicznej. Jest ona zależna między innymi od stopnia zgodności dziecka i kuratora wychowawcy w zakresie wyznaczonych celów resocjalizacyjnych oraz od percepcji poszczegól-

¹⁶⁵ Opracowanie na podstawie: R. Opora, *Resocjalizacja. Wychowanie i psychokorekcja nieletnich niedostosowanych społecznie*, Kraków 2010, s. 39–40.

nych zadań jako służących realizacji planów nakierowanych na osiągnięcie poszczególnych celów, a także od doświadczania przez dziecko więzi emocjonalnej¹⁶⁶.

7.1.2. Wystandaryzowane narzędzia do określenia natężenia problemów dziecka na przykładzie *Child Behaviour Checklist*, *Teacher's Report Form*, *Youth Self Report*¹⁶⁷.

Bateria testów do badania grup zachowań problemowych dzieci obejmuje trzy rodzaje kwestionariuszy, które do polskich warunków oraz do badania polskich dzieci zostały zaadoptowane przez T. Wolańczyka¹⁶⁸, a mianowicie:

- *Child Behaviour Checklist* do wypełnienia przez rodziców/opiekunów,
- *Teacher's Report Form* do wypełnienia przez nauczycieli/wychowawców,
- *Youth Self Report* do wypełnienia przez dziecko.

Wszystkie kwestionariusze składają się z wystandaryzowanych 113 krótkich twierdzeń zaopatrzonych w prostą, cyfrową kafeterię odpowiedzi: 0, 1, 2 – w zależności od oceny, czy dane twierdzenie nie odnosi się do dziecka i jest ono „nieprawdziwe” (0), czy określa je częściowo lub czasami (1), lub jest oceniane jako całkowicie lub zazwyczaj prawdziwe (2).

Uzyskane wyniki przenosi się na odpowiedni profilogram w celu dalszej interpretacji. Profile są zróżnicowane ze względu na płeć (oddzielnie dla chłopców i dziewcząt) oraz wiek (wyróżnione są dwie kategorie wiekowe 6–11 lat oraz 12–18 lat). Profilogram obejmuje skale skonstruowane na podstawie konkretnych zespołów objawów, tzw. skale zachowań problemowych. Poszczególne skale zawierają dane pozycje testowe, których wyniki są sumowane w celu uzyskania całkowitej punktacji w zakresie danej skali zachowania problemowego. Na profilu również zamieszczone są wszelkie dodatkowe informacje i dane, które otrzymujemy, wykorzystując do badania kwestionariusz CBCL, TRF oraz YSR:

- a) Skala I – wycofanie,
- b) Skala II – skargi somatyczne,
- c) Skala III – lęk i depresja,
- d) Skala IV – problemy społeczne,
- e) Skala V – zaburzenia myślenia,
- f) Skala VI – zaburzenia uwagi,
- g) Skala VII – zachowania niedostosowane,
- h) Skala VIII – zachowania agresywne,

¹⁶⁶ R. Opora, *Resocjalizacja. Wychowanie i psychokorekcja...*, s. 24.

¹⁶⁷ T. M. Achenbach, *Integrative guide for the 1991 CBCL/4–18, YSR, and TRF Profiles*, Burlington 1991.

¹⁶⁸ Przedstawiony opis narzędzi został dokonany na podstawie autorskich materiałów otrzymanych od profesora Tomasza Wolańczyka – autora polskiej wersji CBCL, TRF, YSR i współpracownika prof. Thomasa Achenbacha.

- i) Opcjonalnie możliwe jest także obliczenie wyników Skali IX – autodestrukcyjność/problemy tożsamości u chłopców.

Następnie oblicza się wyniki dla skali internalizacyjnej (zawierającej obszary wycofania, lęku, depresji i skarg somatycznych) oraz eksternalizacyjnej (zawierającej obszary agresji i zachowań niedostosowanych), a także ustala się całkowity wynik zachowań problemowych.

Wyniki surowe po uwzględnieniu wieku i płci dziecka oceniane są na skali tenowej oraz percentylowej (do których opracowane są przejrzyste profilogramy). Co istotne, diagnostycznie dzięki tym skalom otrzymujemy dane wskazujące na ocenę funkcjonowania dziecka w strefie normy, w obszarze granicznym pomiędzy normą a strefą kliniczną oraz właśnie we wspomnianej strefie klinicznej predysponującej do wdrożenia pomocy specjalistycznej (psychologiczno-psychiatrycznej).

W diagnozie wstępnej jako szczególnie użyteczne do oszacowania problemów dziecka byłoby skorzystanie z kwestionariuszy YSR oraz CBCL. Poza tym wyniki diagnozy wymienionymi narzędziami pozwalają na ustalenie głównych obszarów problemów u wszystkich dzieci skierowanych do ośrodka. To stanowić może wyznaczenie węzłowych obszarów grupowych działań wychowawczo-resocjalizacyjnych, kreowanych w ośrodku, czyli tzw. rocznego planu pracy ośrodka. Do diagnozy efektów działań pomocne wydają się narzędzia TRF oraz YSR¹⁶⁹.

7.2. Opracowanie indywidualnego planu pracy z nieletnim

Diagnoza dziecka, zgodnie z twierdzeniem zawartym w standardzie III, odnosi się między innymi do rozpoznania wychowawczego i powinna stanowić podstawę doboru właściwych metod oddziaływania wychowawczego. Na tym tle warto wskazać zarys funkcji diagnozy w kierunku naszkicowania indywidualnego planu pracy z dzieckiem skierowanym do ośrodka kuratorskiego. W standardzie III wskazano także, iż „działalność wychowawcza prowadzona w ośrodku kuratorskim polega w szczególności na metodycznym rozwijaniu potencjałów osobowych i społecznych dzieci (zdolności, talentów, zainteresowań, kompetencji) w celu wdrożenia dzieci do poprawnego funkcjonowania w relacjach społecznych i rolach życiowych, poprzez radzenie sobie z trudnościami, budowanie celów i planów życiowych, rozwijanie zainteresowań, w tym edukacyjnych, wyrabianie konstruktywnych sposobów spędzania czasu wolnego, kształtowanie umiejętności prospołecznych, poczucia odpowiedzialności i opiekuńczości, eliminowanie zaniedbań wychowawczych i środowiskowych”¹⁷⁰.

¹⁶⁹ Więcej o dostępności narzędzi: <http://store.aseba.org>

¹⁷⁰ http://brpd.gov.pl/sites/default/files/2017_11_06_wyst_ms_zalacznik.pdf [dostęp: 20.03.2018 r.]

W celu syntetycznego zobrazowania schemat funkcji diagnozy w zakresie usystematyzowania elementów indywidualnego planu pracy w poszczególnych obszarach działalności resocjalizacyjnej przedstawiono w formie tabeli.

Tabela 5. Synteza elementów indywidualnego planu pracy z nieletnim w ośrodku kuratorskim

Obszary działań	Problemy Jak...? Warto uwzględnić ocenę trudności poszczególnych problemów przez nieletniego, jego rodziców/opiekunów.	Czynniki ryzyka Podmiotowe i środowiskowe czynniki utrudniające prawidłowe funkcjonowanie.	Zasoby Podmiotowe i środowiskowe czynniki, na których można się opierać.	Cel Po co? Do czego dążymy?	Zadania Co robimy?	Wykonawcy Kto wykonuje określone działania?	Metody W jaki sposób?	Czas Kiedy wykonywane są określone zadania?
Sytuacja rodzinna			.					
Sytuacja edukacyjna								
Funkcjonowanie społeczne, relacje interpersonalne								
Zainteresowania								
Zdrowie psychofizyczne								

Źródło: opracowanie własne.

Biorąc pod uwagę funkcjonalność diagnozy resocjalizacyjnej oraz to, że pod pieczę kadry ośrodków kuratorskich trafiają na mocy orzeczeń sądowych młodzi ludzie, jak to się określa „z problemami” lub sprawiający problemy, warto tę kategorię uwzględnić wprost w diagnozie. Problem, definiowany jako trudna sytuacja, z której należy znaleźć jakieś wyjście, poważna sprawa, która wymaga przemyślenia i rozwiązania¹⁷¹. Problem powinien zostać sformułowany w sposób funkcjonalny, zatem warto zacząć go od słowa/pytania „Jak?”.

¹⁷¹ *Wielki słownik wyrazów obcych*, Warszawa 2005.

Na przykład: jak poprawić ocenę z fizyki? Jak zmotywować do podjęcia systematycznej nauki? Taki sposób „ustawienia” problemu rzuca światło na sposoby jego rozwiązania, a wcześniej na czynniki ryzyka, zarówno te podmiotowe, jak i na środowiskowe blokady utrudniające realizację konstruktywnych działań. Przede wszystkim jednak takie podejście do problemu jako do zadania, które należy rozwiązać, otwiera perspektywę zasobów, dzięki którym możliwe będzie osiągnięcie założonego celu (najpierw proksymalnego, bliskiego) ze spektrum celów podrzędnych prowadzących do celu głównego, jakim jest ustabilizowanie funkcjonowania psychospołecznego, a co za tym idzie – formalne zakończenie środka wychowawczego w postaci skierowania do ośrodka kuratorskiego. Następnie do każdego celu z tej stratyfikacji należy wskazać konkretne zadania do realizacji dla wszystkich zaangażowanych w proces wychowawczy. Takie zadaniowe planowanie jest przydatne w sytuacjach, gdy dzieci wiedzą, czego nie robić, lecz nie wiedzą, co robić. Poza tym daje to poczucie sprawowania kontroli nad życiem przez nakierowanie aktywności na konkretne, mierzalne (przynajmniej w pewnym zakresie) cele. Takie działanie jest w dużej mierze realizacją aktywności teleogenicznej, czyli nakierowanej na cel. Człowiek (a dziecko czy nieletni to człowiek (!) i o tym truizmie jednak warto przypomnieć sobie, gdy mówi się o podmiotowości czy też podmiotowym „traktowaniu wychowanka” – która to fraza sama w sobie jest uprzedmiotawiająca) jest podmiotem planu pracy resocjalizacyjnej. Podmiotowe ujęcie opracowania indywidualnego planu resocjalizacyjnego odnosi się do tezy, iż człowiek jest podmiotem teleogenetycznym, czyli potrafi poza realizacją celów sam je generować i sam je wyznaczać¹⁷². Nieletni także posiadają, oczywiście o różnych strukturach psychospołecznych i dynamice realizacji¹⁷³, gotowość do kreowania i realizacji własnych celów i planów życiowych, tylko należy to uwzględnić, respektować przy opracowywaniu planu pracy na zasadzie współuczestnictwa dziecka.

W procesie opracowywania indywidualnego planu pracy z nieletnim konieczne jest zatem dynamiczne poznawanie dziecka w celu wyłuskania obszarów jego potencjałów społecznych, niekiedy talentów, zdolności. Należą one bowiem do katalogu podmiotowych aspektów odporności psychicznej¹⁷⁴. W ten sposób młody człowiek stopniowo eksploruje świat, próbując sił w wybranych przez siebie i koordynowanych merytorycznie przez kadrę ośrodka, przestrzeniach życiowych. Niekiedy zaczyna się to od marzeń przekuwanych w cele i plany życiowe. Początkowe poszukiwanie siebie zaczyna wiązać się z zaangażowaniem w aktywności sprzyjające swoistemu poczuciu mistrzostwa. Takie kreujące podejście

¹⁷² J. R. Royce, A. Powell, *Theory of personality and individual differences: factors, systems and processes*, New Jersey 1983.

¹⁷³ P. Kozłowski, *Wpływ terapii kognitywno-behawioralnej na wartości, cele i plany życiowe młodzieży zagrożonej społecznym nieprzystosowaniem* [w:] I. Mudrecka (red.), *Teoretyczne i metodyczne aspekty resocjalizacji młodzieży niedostosowanej społecznie*, Warszawa 2017, s. 153–170.

¹⁷⁴ A. S. Masten, K. Best, N. Garnezy, *Resilience and development: contributions from the study of children who overcome adversity*, „*Development and Psychopathology*” 1990, nr 2, s. 425–444.

jest zbieżne zarówno z koncepcją nieklasycznej pedagogiki resocjalizacyjnej¹⁷⁵, jak i z koncepcjami rozwoju tożsamości w okresie adolescencji¹⁷⁶. Koresponduje to również z heurystycznym wymiarem działań resocjalizacyjnych, który odnosi się do procesu rozwiązywania problemów oraz do kreowania twórczych kompetencji człowieka. W ten sposób, jak pisze M. Konopczyński, można wyznaczyć „heurystyczną drogę utorowania rozwoju człowieka, który ten rozwój miał utrudniony lub zablokowany”¹⁷⁷.

¹⁷⁵ M. Konopczyński, *Pedagogika resocjalizacyjna. W stronę działań kreujących*, Kraków 2014, s. 75–86.

¹⁷⁶ J.E. Marcia, *Identity in adolescence* [w:] J. Adelson (red.), *Handbook of adolescent psychology*, New York 1980 oraz E.H. Erikson, *Identity; youth and crisis*, New York 1968.

¹⁷⁷ M. Konopczyński, *Metody twórczej resocjalizacji...*, s. 130–132.

Rozdział VIII. Metody pracy grupowej w ośrodku kuratorskim

Grupa społeczna, rówieśnicza jest głównym obszarem oddziaływań resocjalizacyjnych w ośrodku kuratorskim. Może ona stanowić kanwę pozytywnych relacji interpersonalnych. Przez proces zaakceptowania dziecka w grupie na podstawie prawidłowych więzi społeczno-emocjonalnych stwarzana jest szansa na prawidłową socjalizację¹⁷⁸. Grupa rówieśnicza nie tylko jest płaszczyzną, na której odbywa się życie społeczne. Wywiera ona też wpływ na kierunki rozwoju dzieci, katalizuje i stymuluje załączki ich potencjałów. W sytuacji ośrodka kuratorskiego grupa społeczna formowana w sposób profesjonalnie koordynowany w obszarze zasad, a także dynamiki procesu grupowego, powinna wywierać nie tylko profilaktyczny, ale także resocjalizacyjny wpływ na jej członków. Szczególnie taka grupa odniesienia może stanowić przeciwwagę dla negatywnej, wadliwej socjalizacji i zaniedbań wychowawczych w rodzinie. Jej wpływ stanowić może przestrzeń oporu w stosunku do kształtującego się, czasami ze swoistymi zrywami wielokierunkowej dynamiki, syndromu nieprzystosowania społecznego.

Pozytywne oddziaływania relacji z rówieśnikami w środowisku otwartym przeważnie spełniają funkcję profilaktyczną, stanowiąc alternatywę i tamę dla negatywnych inspiracji rodzinnych i zachowań patologicznych¹⁷⁹.

W ujęciu teorii socjologicznych wskazujących na istotę przywiązania człowieka czy raczej powiązania człowieka relacyjnie ze społecznością, warto odnieść się do teorii T. Hirschiego. Wskazał on, że „jednostka może dokonywać czynów przestępczych, ponieważ jej więzi z porządkiem konformistycznym zostały w jakiś sposób zerwane”¹⁸⁰. Wydaje się to szczególnie istotne w okresie dojrzewania, podczas którego kształtowanie się tożsamości społecznej i realizacja potrzeb afiliacyjnych są bardzo dynamiczne, a wręcz – burzliwie. W tej koncepcji wyłoniono cztery komponenty więzi człowieka ze społeczeństwem, które mogą wpływać na kształtowanie się syndromu nieprzystosowania społecznego w sposób niezależny, chociaż są ze sobą ściśle powiązane. Te komponenty to:

¹⁷⁸ B. Urban, *Zachowania dewiacyjne młodzieży w relacjach rówieśniczych*, Kraków 2005.

¹⁷⁹ M. Konopczyński, *Metody twórczej...*, s. 39.

¹⁸⁰ T. Hirschi, *Causes of Delinquency*, California 1969, s. 18.

- a) **przywiązanie** (rozumiane jako więzi emocjonalne z innymi ludźmi z otoczenia społecznego stanowiące podstawę swoistego przymusu czy zobligowania do przestrzegania zasad społecznych),
- b) **zaangażowanie** (jako wybór na podstawie kosztów i zysków z przestrzegania lub nieprzestrzegania norm i zasad społecznych),
- c) **zaabsorbowanie** (rozumiane jako działanie uwzględniające normy i zasady w otoczeniu społecznym),
- d) **przekonanie** (rozumiane jako respektowanie systemu wartości akceptowanych w grupie społecznej w formie konformistycznych zachowań).¹⁸¹

Wywieranie przez grupę wpływu na poszczególne osoby ją stanowiące, w sposób koordynowany przez profesjonalną kadre ośrodka kuratorskiego, stanowi zatem bardzo ważny element systemowych działań resocjalizacyjnych. Oddziaływania te, w zależności od kompetencji, kwalifikacji i uprawnień kadry ośrodków kuratorskich, mogą być realizowane przy wykorzystaniu wielu metod pracy grupowej.

8.1. Kształtowanie dyscypliny. Obszar działań behawioralnych

W ośrodku kuratorskim główną osią działalności wychowawczej jest praca grupowa. Kontekst działań behawioralnych nigdy nie jest wystarczający i jedyny w działalności resocjalizacyjnej. Pozwala natomiast wskazać ramy reguł placówki i zasad wychowawczych w ośrodku, które stanowią przestrzeń oczekiwań wobec dziecka. W ujęciu behawioralnym możliwe jest zatem wprowadzenie dziecka w system wychowawczy ośrodka i przedstawienie wytycznych, które są oceniane jako fakty behawioralne. W tym ujęciu możliwe jest modyfikowanie zachowań za pomocą technik uczenia się¹⁸². Istotne jest tu zrozumienie historii wzmocnień i kar, które występowały do tej pory w środowisku wychowawczym dziecka jako następstwa poszczególnych zachowań (termin zachowanie ma konotacje w behavioryzmie i wskazuje, że człowiek jest bytem reaktywnym, a zachowanie kształtuje się w formie reakcji na bodźce)¹⁸³.

W próbie opisu historii kształtowania się zachowań dziecka wyróżnia się cztery typy związków zachodzących między zachowaniem a jego skutkami:

- a) wzmocnienia pozytywne rozumiane jako bodźce pojawiające się po zachowaniu, które prowadzą do nasilania się tego zachowania w przyszłości,

¹⁸¹ A. Siemaszko, *Granice tolerancji*, Warszawa 1993, s. 235–236.

¹⁸² A. Kołakowski, A. Pisula, *Sposób na trudne dziecko*, Sopot 2011, s. 12.

¹⁸³ P. Bąbel, M. Suchowierska, P. Ostaszewski, *Analiza zachowania od A do Z*, Gdańsk, 2010, s. 18.

- b) wzmocnienia negatywne rozumiane jako bodźce, dzięki którym udało się uniknąć awersyjnych, negatywnych konsekwencji, co również sprzyja wzrostowi częstości poszczególnych zachowań w przyszłości,
- c) kary pozytywne rozumiane jako bodźce, które pojawiają się po ekspozycji zachowania, w wyniku których obniża się częstotliwość określonego zachowania w przyszłości,
- d) kary negatywne (zwane także marginalizowaniem, pomijaniem) rozumiane jako bodźce pożądane, które nie pojawiają się jednak po wystąpieniu określonego zachowania, co powoduje obniżenie się częstotliwości poszczególnych zachowań w przyszłości, gdyż są nieskuteczne¹⁸⁴.

Relacje między zachowaniem a awersyjnymi następstwami nie są jednorodne. W zakresie karania (zarówno w przypadku kar pozytywnych jak i negatywnych), czyli wprowadzania bodźców, których celem jest wygaszanie określonych zachowań, wyróżnia się trzy główne typy:

- a) karanie (gdy ekspozycja zachowania skutkuje wystąpieniem bodźca awersyjnego),
- b) ucieczka (gdy wykonanie zachowania powoduje wyeliminowanie aktualnie działającego bodźca awersyjnego),
- c) unikanie (gdy podejmowanie reakcji zapobiega pojawieniu się nieprzyjemnego bodźca, wzmocnieniem jest zatem brak wystąpienia bodźca).

Stanowią one podstawę awersyjnej kontroli zachowania. W działalności wychowawczej zachowania dziecka podlegają regulacji przez zarówno warunkowanie klasyczne, jak i instrumentalne, co tłumaczy teoria dwuczynnikowa¹⁸⁵.

W przypadku wzmocniania zachowań wprowadzane są określone bodźce, które powinny powodować częstsze występowanie określonych zachowań w podobnych kontekstach społecznych. Warto zwrócić uwagę w tym zakresie na rozkłady wzmocnień, czyli na to, czy nagrody będą występowały po każdym zachowaniu, czy po określonej liczbie zachowań, czy w stałych, czy też w zmiennych odstępach czasu¹⁸⁶.

W analizie historii zachowań dziecka pomocne może być sporządzenie listy zachowań problemowych i ich wyskalowanie w celu wdrożenia racjonalnych i celowych działań wychowawczych w usystematyzowaniu poszczególnych zachowań¹⁸⁷.

¹⁸⁴ Por. J. R. Anderson, *Uczenie się i pamięć. Integracja zagadnień*, Warszawa 1998, s. 149.

¹⁸⁵ Więcej w: R.A. Rescorla, R.L. Solomon, *Two-process Learning Theory: Relationships between Pavlovian conditioning and instrumental learning*, „Psychological Review” 1967, nr 74, s. 151–182.

¹⁸⁶ Więcej w: P. Kozłowski, *Model grupowych oddziaływań resocjalizacyjnych młodzieży nieprzystosowanej społecznie* [w:] Ł. Wirkus (red.), *Wybrane programy resocjalizacyjne w praktyce kuratorów sądowych*, Toruń 2017, s. 81–98.

¹⁸⁷ *Ibidem*, s. 89–90.

W sytuacjach, w których występują problemy z dyscypliną podczas zajęć grupowych (należy tu dodać, iż wszystko, co dzieje się w dynamice grupy podczas zajęć, jest ważne i jest swoistą formą komunikatu dla wychowawców, a żadna forma zachowania dziecka nie jest bezcelowa – zawsze o coś dziecku chodzi i powinno stanowić to treść dalszych działań indywidualnych) na podstawie ujęcia behawioralnego, można skorzystać z technik Time-out jako działania zakotwiczonego na zasadzie kary negatywnej. Wybór poszczególnej techniki jest uzależniony od formy zachowania oraz od oceny jego eskalacji, a także ewentualnych konsekwencji dla dziecka przejawiającego określone zachowanie oraz dla pozostałych dzieci w grupie. Może to odbywać się w formie ignorowania lub zawieszenia czy też wycofania palety wzmocnień pozytywnych. Procedura Time-out może być związana także z częściową lub całkowitą izolacją (od grupy) dziecka, które przejawia destruktywne zachowanie¹⁸⁸. W tym zakresie konieczne jest podkreślenie koordynowania na bieżąco sytuacji dziecka, aby zadbać o jego bezpieczeństwo faktyczne.

Z podejścia behawioralnego swoje założenia czerpie także ekonomia punktowa. Jest to forma działań mająca na celu wskazanie zarówno pozytywnych, jak i negatywnych konsekwencji zachowań na przykład w placówce. Ważne, aby zespół wychowawczy wraz z dziećmi (co nie jest bez znaczenia, gdyż stanowi upodmiotowienie i jednocześnie współodpowiedzialność za kreowane zasad wychowawczych) określił zarówno obszary zachowań, jak i wskaźniki, czyli listę konkretnych zachowań, które będą podlegały ocenie. W ten sposób tworzy się względnie skonkretyzowany katalog zachowań w poszczególnych zakresach działalności ośrodka.

Poza tym istotne wydaje się to, jak efekty działań wychowawczych prezentowane w ośrodku przekładają się na realne ich wdrażanie przez dziecko w domu rodzinnym, szkole czy też środowisku lokalnym. W związku z tym, w celu uniknięcia czy raczej zminimalizowania zagrożenia, jakie płynie z działań natury behawioralnej (instrumentalizacji zachowania), warto przy ocenie, jeśli to możliwe do rzetelnej weryfikacji, także pamiętać o tym zakresie oceny. Instrumentalizacja zachowania polega na podejmowaniu tylko tych zachowań, które „opłaca” się podejmować i to przede wszystkim w sytuacji, w której jest ktoś, kto będzie mógł je zaobserwować. Wiąże się to z brakiem realnej zmiany zachowań, gdyż w sytuacjach, kiedy nie ma „kontrolera”, nie ma potrzeby ich przejawiania, ponieważ „nie opłaca się to”. Działania behawioralne mają zatem pewne ograniczenia i wręcz wiążą się z zagrożeniami, szczególnie wtedy, gdy są sucho i machinalnie realizowane. Pierwszym z zagrożeń, które zasygnalizowano wyżej, jest właśnie instrumentalizacja zachowania. Polega ona na tym, że dziecko wybiera te i tylko te formy zachowań, które opłaca się „wykonać”, bo będą odnotowane i nagrodzone. Instrumentalizacja wiąże się z tym, że podejmuje się

¹⁸⁸ Więcej w: M. Zielińska, *Jak reagować na agresję uczniów. Skuteczne techniki radzenia sobie z problemem*. Gdańsk 2012.

zachowania w sytuacjach, gdy występuje przeświadczenie, że kontroler je zauważy i tylko dlatego są realizowane. W sytuacjach, gdy występuje poczucie, iż zachowanie nie zostanie skontrolowane, nie zostanie ono podjęte. Wykonuje się je bowiem wówczas tylko po to, aby otrzymać za konkretne zachowanie konkretną (najczęściej zewnętrzną i namacalną) korzyść. Nie jest ono generalizowane na inne sytuacje społeczne, a zatem nie współwystępuje tu element zbieżny z resocjalizacją.

Kolejnym zagrożeniem jest wprowadzanie nieletnich w ramy motywacji głównie zewnętrznej. Należy zachować tu balans pomiędzy stymulowaniem zachowań przez zewnętrzne wzmacnianie, jak również wskazywanie zysków w ujęciu podmiotowym. Trening behawioralny skuteczny będzie wówczas, gdy nieletni nie będzie machinalnie podejmował zachowań tylko dlatego, że ma z nich konkretne korzyści. Warto upodmiotowić ten proces, wskazując, czy raczej odzwierciedlając, korzyści symboliczne.

W celu minimalizowania ryzyka związanego z korzystaniem z ujęcia behawioralnego ważne jest, by katalog zachowań w poszczególnych obszarach nie był zbyt sztywny i niezyciowy. Nie można bowiem dopuścić do tego, by formalna ocena była demoralizująca i bezsensowna dla dziecka, a także dla grupy. Warto ocenę zachowań realizować w określonym interwale, na przykład tygodniowym lub miesięcznym. Wówczas dochodzi do zamknięcia określonego etapu, co z kolei otwiera możliwości zachęcenia dzieci do podjęcia, początkowo motywowanych zewnętrznymi, pożądanymi zachowaniami w celu osiągnięcia częściowego sukcesu, stanowiącego podstawę do dalszej motywacji zachowań w kolejnych etapach pracy. Wdrożenie tego typu działań może być pomocne w zakresie (szczególnie na początku działań resocjalizacyjnych lub w okresach pojawiających się załamania planu życiowego) motywacyjnym oraz w kreowaniu doświadczeń mających cechy sukcesu nieletniego. Po zrealizowaniu bowiem nawet relatywnie krótkiego zadania, pojawia się doświadczenie sukcesu, kompetencji nieletniego, na którym można opierać w dalszej pracy.

Takie ujęcie działalności wychowawczej wywodzi się z koncepcji klasycznej pedagogiki resocjalizacyjnej, czyli tej o wymiarach korekcyjnych¹⁸⁹. Działania resocjalizacyjne korekcyjne mają koncentrować się na zrozumieniu historii wzmocnień i kar za zachowania przejawiane przez dziecko w celu określenia katalogu bodźców, mających na celu wygaszenie tych awersyjnych i wzmocnienie tych poświadczonych¹⁹⁰. Wymaga to wprowadzenia jasnych zasad, do których można odwoływać się w zakresie wdrażania wzmocnień pozytywnych i negatywnych oraz kar pozytywnych i negatywnych.

Kolejne zagrożenie związane jest z trudnością jednoczesnego wzmacniania kompetencji (na przykład aktywności podczas zajęć) przy jednoczesnym karaniu formy tej aktywności (na przykład wypowiedzi obraźliwej dla kogoś). Oczekujemy bowiem od dziecka aktyw-

¹⁸⁹ M. Konopczyński, *Pedagogika resocjalizacyjna...*, s. 62–75.

¹⁹⁰ P. Bąbel, M. Suchowierska, P. Ostaszewski, *Analiza zachowania...*

ności, więc sama aktywność powinna być wzmacniana, lecz w oddziaływaniach zależy nam na prospołecznej i akceptowanej jej formie. Gdy dziecko konfrontuje się, twierdząc, że o żadnych „X” (pada tu kolokwializm związany ze zniekształceniem poznawczym dotyczącym jakiejś grupy społecznej czy też problemu społecznego) nie zamierza rozmawiać, warto nie ukarać samej aktywności, a wręcz przeciwnie – wzocnić ją, gdyż to właśnie o nią nam chodzi. Można w takiej sytuacji, wychodząc poza schemat, uznać, że bardzo dobrze, iż padło to stwierdzenie, gdyż niektórzy ludzie właśnie tak nazywają ten problem, takie osoby. Uwzględniamy wówczas to, że zarówno nieletni, jak i wychowawca chce być szanowany, chce mieć wpływ na sytuację społeczną, chce być ważny w grupie i wszystko, co dzieje się w dynamice grupy, jest istotne w procesie grupowej pracy. W ten sposób dochodzi do wzmocnienia pozytywnego aktywności werbalnej jako takiej. Następnie sama zniekształcona, aspołeczna forma wypowiedzi, która miała prawdopodobnie na celu wytrącenie z toku zajęć (po to, by jak wskazano to wcześniej, uzyskać szacunek, wpływ na sytuację czy uznanie innych) okazała się nieskuteczna (więc dochodzi do kary negatywnej, gdyż zachowanie w tej formie było nieskuteczne). Wydaje się, iż warto domknąć to podczas zajęć grupowych czy też w indywidualnym podsumowaniu dnia w ośrodku w ten sposób, że bardzo dobrze, że nieletni wypowiadał się, czym pomógł (paradoksalnie) w prowadzeniu zajęć, lecz warto, aby jutro podczas zajęć użył trochę innych słów. Na tym przykładzie można, choć w bardzo ograniczony sposób, ukazać kierunek upodmiotowienia działań behawioralnych w zakresie rozróżnienia ich struktury formalnej i symbolicznej.

8.1.1. System ekonomii punktowej w ośrodku kuratorskim

Ekonomia punktowa, jak pisał K. Pospiszyl¹⁹¹, pełni ważną funkcję w systemie oddziaływań resocjalizacyjnych, gdyż dzięki niej położony jest nacisk na poszczególne rodzaje zachowań oraz na dobór ich wzmocnień. Podstawą programu ekonomii punktowej jest określenie obszarów funkcjonowania społecznego nieletnich i ich cech, faktów behawioralnych, które będą brane pod uwagę przy ocenie. W autorskim programie ekonomii punktowej wdrożonym w ośrodku kuratorskim nr 1 w Słupsku takimi obszarami są:

- a) frekwencja w ośrodku,
- b) aktywność podczas zajęć programowych,
- c) aktywność w zakresie nauki własnej,
- d) funkcjonowanie w relacjach z innymi dziećmi w ośrodku,
- e) relacje z wychowawcami,
- f) wywiązywanie się z obowiązków pozamerytorycznych związanych z funkcjonowaniem ośrodka,

¹⁹¹ K. Pospiszyl, *Resocjalizacja. Teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływań*, Warszawa 1998, s. 102.

- g) funkcjonowanie nieletniego w najważniejszych środowiskach społecznych poza ośrodkiem (rodzina, szkoła, środowisko lokalne). Przedstawione obszary stanowią dużą część opinii okresowych sporządzanych w ramach postępowania wykonawczego dla sądu¹⁹².

W ramach autorskiego programu ekonomii punktowej¹⁹³ założono, iż głównym jego celem jest zdyscyplinowanie, czyli poprawne wywiązywanie się z obowiązku nałożonego przez sąd w formie uczestnictwa w zajęciach w ośrodku kuratorskim. Nie wdrożono w tym przypadku symbolicznych żetonów czy też punktów za szczegółowe zachowania. Codziennie jednakże nieletni (oraz ich rodzice/opiekunowie) otrzymują informację zwrotną dotyczącą funkcjonowania w ośrodku w tych obszarach w postaci wpisów do kontrolerek. Poza tym zgodnie z § 13 pkt. 2 lit. b rozporządzenia o ośrodkach¹⁹⁴ dokonywane są systematyczne wpisy w arkuszach spostrzeżeń o każdym dziecku. Na podstawie tych systematycznie prowadzonych ocen oraz konsultacji kierownika z całym zespołem wychowawczym podczas zajęć społecznościowych, organizowanych na koniec każdego miesiąca, omawiana jest sytuacja każdego dziecka. Nieletni otrzymuje informację zwrotną od kierownika i wychowawców na temat sukcesów, tego, co robi dobrze i co zatem warto utrzymywać, oraz na temat tego, co pozostało do poprawy, skorygowania. W tym zakresie określana jest namiastka celu resocjalizacyjnego, do którego dziecko opracowuje plan działań, a podczas zajęć społecznościowych może otrzymać także sugestie od rówieśników.

Do ostatecznej kwalifikacji osób do przyznania nagrody (jest to realizacja tak zwanego małego marzenia w formie dedykowanego zakupu, często realizowanego wspólnie z dzieckiem za kwotę 100 zł) należy spełnić warunek w postaci bezwzględnie stuprocentowej frekwencji w danym miesiącu. Następnie omawiana jest szczegółowo ocena w poszczególnych obszarach w odniesieniu oczywiście do faktów, które w nich występowały. Następnie omawiana jest sytuacja edukacyjna w zakresie faktów dotyczących realizacji obowiązku szkolnego, w tym frekwencji w szkole, ocen z przedmiotów oraz oceny zachowania. Są omawiane sprawy dotyczące relacji w domu rodzinnym (pod kątem poprawności/niepoprawności funkcjonowania nieletniego) oraz ewentualnie funkcjonowania w środowisku lokalnym. Jest to konsultowane z kuratorami prowadzącymi środek wychowawczy w postaci nadzorów nad nieletnimi. W czasie realizacji takiej formy okresowych podsumowań etapów pracy resocjalizacyjnej nieletni otwarcie opowiadają o tych obszarach. Jest to bardzo ważne, gdyż wskazuje na poziom generalizowania zmian w psychospołecznym funkcjonowaniu, nad którymi prowadzona jest praca w ośrodku. Na podstawie uzasadnienia jedna z osób otrzymuje nagrodę i ma możliwość realizacji swojego małego marzenia.

¹⁹² Więcej w: P. Kozłowski, *Model grupowych oddziaływań...*, s. 95–97.

¹⁹³ Opracowanie własne autora realizowane w Ośrodku Kuratorskim nr 1 przy Sądzie Rejonowym w Słupsku.

¹⁹⁴ *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 października 2001 roku w sprawie ośrodków kuratorskich* (Dz.U. nr 120, poz. 1294).

Aby uniknąć instrumentalizacji obejmującej ryzyko swoistej merkantylności uczęszczania do ośrodka kuratorskiego, każda z osób, która uzyska stuprocentową frekwencję przez okres trzech miesięcy z rzędu, ma prawo do wybrania jednego dnia wolnego od zajęć w ośrodku. Wybór dnia wolnego nie jest narzucany przez kadrę. Mając bowiem na celu włączanie stopniowo coraz większej świadomej, podmiotowej autonomizacji nieletniego, on sam uzasadnia kierownikowi, który dzień tygodnia wybiera oraz nakreśla przestrzeń planów z tym związanych. Dzięki temu dziecko nie wybiera tego, co po prostu łatwiejsze, lecz wybiera to, co ma dla niego sens. Dni wolne są jednakże odbierane w czasie późniejszym w sytuacji pogorszenia frekwencji lub gdy ktoś dokona rażącego przewinienia, na przykład czynu karalnego czy też nie wywiąże się w systematyczny sposób z obowiązku szkolnego. Wdrożenie dni wolnych było jednym z postulatów nieletnich podczas kilku zajęć dotyczących istoty przedstawianego programu ekonomii punktowej. (Dygresyjnie można wspomnieć, że dzieci wyliczyły niezwłocznie, że w najgorszej sytuacji, gdy ktoś będzie z pełną regularnością uczęszczał do ośrodka i co kwartał będzie mu przyznawany kolejny dzień wolny, to ukończy zajęcia w ciągu 15 miesięcy. W ocenie zespołu wychowawczego, przy pełnej regularności oraz przy braku załamania planu życiowego nieletniego w sytuacjach branych pod uwagę w comiesięcznej ewaluacji, nie budzi to niepokoju merytorycznego, gdyż prawdopodobnie byłby to wystarczający okres do osiągnięcia względnie trwałej zmiany resocjalizacyjnej). Stworzono w ten sposób coś na miarę progresywnego systemu oddziaływań w ośrodku kuratorskim.

W związku z działaniami motywacyjnymi dla osób, które borykają się z różnego rodzaju problemami i wykazują starania, a niekiedy nawet walkę, lecz z różnym skutkiem, jest również w interwale miesięcznym wskazywana przez zespół wychowawczy osoba, której starania o poprawę funkcjonowania, w co najmniej jednym z obszarów, zasługują na docenienie. W tym zakresie jest umożliwienie wyjścia do kina w formie vouchera dla dwóch osób na weekendowe seanse. Nietelni otrzymuje w ten sposób swoisty kredyt zaufania w dwójnasób, a mianowicie po pierwsze otrzymuje informację zwrotną dotyczącą docenienia starań, i wskazówki do dalszej poprawy, a po drugie sam decyduje z kim, bez kontroli pracowników ośrodka, spędzi kulturalnie wolny czas w kinie.

Ekonomia punktowa, o czym warto pamiętać, nie jest ani terapią, ani też resocjalizacją. Pełni jednakże funkcję pomocną w zakresie wprowadzania w ramy zasad, reguł i oczekiwań oraz co do stymulowania i utrzymania obowiązkowości. Pozwala na doświadczanie małych sukcesów nieletnim, do których w późniejszym okresie można się odwoływać. Buduje się w ten sposób katalog pozytywnych doświadczeń, które są kreowane przez dziecko. Istotą ekonomii punktowej nie są także ani statystyka, ani też szczegółowe rozdrabnianie się na wyizolowanych ocenach poszczególnych zachowań. Wówczas ryzyko tworzenia niesensownej, nieużytecznej „sztuki dla sztuki” byłoby wysokie. Istotą tego ujęcia jest przejrzystość zasad wychowawczych (najlepiej opracowanych wspólnie

przez wychowawców z dziećmi, co jest postulowane także w *Standarach pracy ośrodków kuratorskich*¹⁹⁵), konkretność, rzetelność i systematyczność oceny ich respektowania oraz funkcjonalne wskazanie, iż prowadzą one przez cele proksymalne (małe, krótkoterminowe) do celów dystalnych (dalszych), wśród których jest złożenie wniosku o uchylenie środka wychowawczego.

W każdym ośrodku kuratorskim, biorąc pod uwagę zarówno sprawy infrastrukturalne, organizacyjne, finansowe placówki, jak i możliwości wynikające z zasobów i ograniczeń środowisk lokalnych oraz klimat wychowawczy, czy też różnorodność „małych marzeń” dzieci, zakres wykorzystania ekonomii punktowej będzie się różnił. Jest to przestrzeń do zagospodarowania przez zespoły wychowawcze, tak by stworzyć autentyczny, sensowy, niemachinalny obszar realnych oczekiwań wychowawczych.

8.2. Kognitywno-behawioralne metody pracy grupowej w ośrodku kuratorskim

Przedmiotem działań resocjalizacyjnych nieletnich są w dużej mierze zniekształcenia poznawcze, które warunkują sposoby myślenia, postrzegania rzeczywistości społecznej, a także stymulują wybór rodzajów działań. W tym ujęciu nieprzystosowanie społeczne jest ujmowane w kategorii efektów procesu uczenia się¹⁹⁶.

Istotą funkcjonowania człowieka, także w zakresie nieprzystosowania społecznego w podejściu tego nurtu, jest relacja pomiędzy światem wewnętrznym człowieka a jego interakcjami z otoczeniem¹⁹⁷. W wyniku takich relacji mogą wystąpić specyficzne zniekształcenia kognitywne, na podstawie których są nadawane dezadaptacyjne i dysfunkcjonalne znaczenia różnym sytuacjom czy zjawiskom. Nieprzystosowanie społeczne jest traktowane jak rezultat dezadaptacyjnych znaczeń odnoszących się do samego siebie, do środowiska społecznego, czy też do celów stawianych przez człowieka (co stanowi tak zwaną triadę poznawczą)¹⁹⁸. Do najczęstszych obszarów zniekształceń poznawczych należą między innymi¹⁹⁹: myślenia dychotomiczne (czyli wszystko albo nic), personalne obwinianie się, katastroficzne myślenie, konkludowanie na podstawie odczuć emocjonalnych, sztywne poglądy z kategorii „muszę”, „powinienem”, wybiórcza uwaga, marginalizowanie

¹⁹⁵ http://brpd.gov.pl/sites/default/files/2017_11_06_wyst_ms_zalacznik.pdf [dostęp: 14.11.2017 r.]

¹⁹⁶ B.A. Alford, T.A. Beck, *Terapia poznawcza jako teoria integrująca psychoterapię*, Kraków 2005.

¹⁹⁷ R. Opora, *Resocjalizacja. Wychowanie i psychokorekcja...*, s. 14.

¹⁹⁸ B.A. Alford, T.A. Beck, *Terapia poznawcza jako teoria integrująca psychoterapię*, Kraków 2005, s. 12–14.

¹⁹⁹ Więcej w: P. Kozłowski, *Kognitywno-behawioralne założenia terapii sprawców przemocy domowej* [w:] A. Jaworska, P. Kozłowski (red.), *Uzależnienia chemiczne i przemoc domowa. Konteksty penitencjarne i terapeutyczne*, Bydgoszcz 2014, s. 69–80.

pozytywów, nadmierne generalizowanie, wyolbrzymianie lub minimalizowanie, etykietyzowanie osób oraz zjawisk.

Podejście kognitywno-behawioralne wskazuje, iż myśli, emocje, reakcje fizjologiczne i zachowania wzajemnie się warunkują i stanowią elementy jednego systemu²⁰⁰. Stąd też w procesie oddziaływań resocjalizacyjnych należy wziąć pod uwagę wszystkie te konteksty. Jak bowiem wskazują twórcy koncepcji treningu zastępowania agresji, czyli A. Goldstein i B. Glick²⁰¹, nieprzystosowanie społeczne jest swoistą trójjednią behawioralno-poznawczo-emocjonalną.

W grupowych oddziaływaniach resocjalizacyjnych w ośrodku kuratorskim, biorąc pod uwagę nurt poznawczo-behawioralny, zasadne jest rozważenie wdrożenia treningu zastępowania agresji jako programu opracowanego i dedykowanego dla nieletnich przejawiających zachowania agresywne²⁰². Jest to uzasadnione tym, że około 10% nieletnich kierowanych do ośrodków kuratorskich to sprawcy czynów karalnych przeciwko życiu lub zdrowiu²⁰³. Jak wskazują wyniki badań D. Zimmermana²⁰⁴, efekty resocjalizacyjne przynosi prowadzenie komplementarnych oddziaływań obejmujących obszary behawioralne, poznawcze i emocjonalne. Dopiero gdy wdrażano taki właśnie model oddziaływań, ich uczestnicy nabywali umiejętności prospołecznego działania. Podobne konstatacje opisali także terapeuci prowadzący oddziaływanie resocjalizacyjne wobec nieletnich ze skłonnościami do agresji w Stanach Zjednoczonych²⁰⁵. Potwierdza to także eksperyment przeprowadzony w Polsce w jednym z młodzieżowych ośrodków socjoterapeutycznych. Wyniki badań wykazały, że kognitywno-behawioralny program oddziaływań w formie Aggression Replacement Training wywarł istotny statystycznie wpływ na prezentowany przez nieletnich poziom zachowań agresywnych i niedostosowanych społecznie. Młodzież po realizacji programu uzyskała dużo niższe wyniki w zakresie tych zachowań problemowych. W grupie młodzieży poddanej treningowi zastępowania agresji istotnie obniżył się także poziom zaburzeń typu eksternalizacyjnego. Takich zmian nie stwierdzono w grupie kontrolnej, poddanej innym oddziaływaniom, w tym treningowi umiejętności prospołecznych²⁰⁶.

²⁰⁰ B. Curwen, S. Palmer, P. Ruddell, *Poznawczo-behawioralna terapia krótkoterminowa*, Gdańsk 2006.

²⁰¹ A.P. Goldstein, B. Glick, J. Gibbs, *Program zastępowania agresji*, Warszawa 2004.

²⁰² E. Morawska, J. Morawski, *Trening zastępowania agresji* [w:] Ł. Wirkus (red.), *Wybrane programy resocjalizacyjne w praktyce kuratorów sądowych*, Toruń 2017, s. 99–117.

²⁰³ Wyliczenie na podstawie danych statystycznych Ministerstwa Sprawiedliwości RP zawartych na stronie: <https://isws.ms.gov.pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/> [dostęp: 16.10.2017 r.]

²⁰⁴ D. Zimmerman, *Moral education*. In Center for Research on Aggression. *Prevention and control of aggression*, New York 1983.

²⁰⁵ A.P. Goldstein, D.A. Blancero, W. Carthen, B. Glick, *The prosocial gang: Implementing Aggression Replacement Training*, CA, 1994.

²⁰⁶ P. Kozłowski, *The effectiveness of the Aggression Replacement Training in the context of externality and internality disorders of adolescents at risk of social maladjustment*, „Social Studies: Theory and Practice” 2017, nr 1, vol. 2, s. 117–132.

8.2.1. Trening zastępowania agresji jako forma kognitywno-behawioralnych oddziaływań w ośrodku kuratorskim

Trening zastępowania agresji jest metodą interwencji poznawczo-behawioralnej opracowaną przez A.P. Goldsteina i B. Glicka, zaadaptowaną przez Ewę i Jacka Morawskich do polskich warunków, przeznaczoną dla nieletnich przejawiających skłonności do agresji²⁰⁷. Prezentowana metoda jest metodą habilitacyjną, więc inicjującą zachowania i postawy, wzmacniającą kompetencje psychospołeczne z poszanowaniem godności człowieka. Nie jest zatem metodą substytucyjną opartą ma założeniach modyfikacji już wyuczonych działań agresywnych, czy też destruktywną, czyli zakładającą zastraszanie, bez wskazywania konstruktywnych rozwiązań²⁰⁸.

Program odnosi się do założeń, iż należy oddziaływać w kontekstach behawioralnych, emocjonalnych i poznawczych, co stanowi kanwę kolejno: treningu umiejętności prospołecznych, treningu kontroli złości oraz treningu wnioskowania moralnego²⁰⁹.

Moduł treningu umiejętności prospołecznych oparty jest na wynikach badań A. Goldsteina²¹⁰ nad efektywnymi metodami edukacji agresywnych nieletnich oraz na modelu społecznego uczenia się A. Bandury²¹¹. Zawiera on katalog wystandaryzowanych kroków do uczenia się pięćdziesięciu kompetencji. Każda umiejętność prospołeczna zawiera szczegółową kilkustopniową strukturę sekwencji, swoistych instrukcji społecznego uczenia się²¹². Zostały one uporządkowane w sześciu koherentnych treściowo grupach:

- 1) podstawowe umiejętności społeczne, takie jak między innymi: słuchanie, prowadzenie rozmowy,
- 2) zaawansowane umiejętności społeczne, takie jak między innymi: prośenie o pomoc, przeproszenie,
- 3) umiejętności kontrolowania złości, takie jak między innymi: poznawanie swoich uczuć, radzenie sobie z czymś gniewem,
- 4) umiejętności alternatywne wobec agresji, takie jak między innymi: praktykowanie samokontroli, reagowanie na zaczepki,
- 5) umiejętności kontrolowania stresu, takie jak między innymi: reakcja na namawianie, radzenie sobie z presją grupy,

²⁰⁷ E. Morawska, J. Morawski, *Trening zastępowania agresji...*, s. 99–117.

²⁰⁸ *Ibidem*, s. 101.

²⁰⁹ A.P. Goldstein, B. Glick, J.C. Gibbs, *ART – Program zastępowania agresji*, Warszawa 2004, s. 33–34.

²¹⁰ Więcej w: A.P. Goldstein, *Psychological skills training: the structured learning technique*, New York 1981.

²¹¹ Więcej w: A. Bandura, *Aggression: A social learning analysis*, New York 1973.

²¹² A.P. Goldstein, B. Glick, J.C. Gibbs, *ART – Program zastępowania agresji...*, s. 33.

- 6) umiejętności planowania, takie jak między innymi: określanie swoich możliwości, szeregowanie problemów według ważności²¹³.

Moduł behawioralny, jakim jest trening umiejętności prospołecznych, ma następujący organizacyjno-metodyczny porządek:

- „a) przypomnij, co było przedmiotem poprzedniego treningu,
- b) przeprowadź omówienie ćwiczenia domowego,
- c) zapowiedz, co będzie trenowane,
- d) pozwól zdefiniować trenowaną umiejętność (jakie są doświadczenia uczestników w wykonywaniu tej umiejętności),
- e) modeluj odważną umiejętność (poznawczo i behawioralnie),
- f) przeprowadź motywowanie do treningu umiejętności (zapytaj, jakie korzyści odniosłem(-łam) z zastosowania umiejętności i jakie ewentualne straty mogła(mógł)bym ponieść z niezastosowania umiejętności lub zastosowania jej w inny sposób),
- g) wybierz głównego trenującego (główny trenujący wybiera pomocnika; wraz z drugim trenerem przygotowują ćwiczenie umiejętności),
- h) przydziel role obserwatorom (obserwujący pomocnika; obserwujący głównego trenującego; obserwujący, czy i jak zrealizowane zostały wszystkie kroki, obserwujący całość),
- i) przeprowadź ćwiczenie umiejętności,
- j) dostarcz informacji zwrotnych (od pomocnika, od obserwatorów pomocnika, od obserwatorów głównego trenującego, od obserwatorów kroków, od obserwatorów całości, od trenerów, od pierwszego trenującego),
- k) zapytaj trenującego, czy chce powtórzyć ćwiczenie umiejętności,
- l) pozwól na wykonanie ćwiczenia (projekt własny) w realu, jeżeli szansa sukcesu jest wysoka,
- m) wybierz następnego głównego trenującego”²¹⁴.

Następnie, w celu zgeneralizowania umiejętności i próby wdrożenia jej w życie w codziennych sytuacjach społecznych, uczestnik ma zadanie domowe, które nazywane jest projektem własnym²¹⁵.

Trening kontroli złości jest z kolei zakotwiczony na kanwie autoinstrukcji mających prowadzić do kreowania umiejętności w trzech przestrzeniach, a mianowicie: stymulacji fizjologicznej, zniekształceń poznawczych oraz agresywnych zachowań²¹⁶. W tym module

²¹³ A.P. Goldstein, E. McGinnis, *Skillstreaming – kształtowanie młodego człowieka. Nowe strategie i perspektywy nauczania umiejętności prospołecznych*, Warszawa 2001, s. 84–85.

²¹⁴ E. Morawska, J. Morawski, *Trening zastępowania agresji...*, s. 107–108.

²¹⁵ *Ibidem*.

²¹⁶ A.P. Goldstein R. Nensen, B. Daleflod, M. Kalt., *Nowe perspektywy treningu zastępowania agresji*, Warszawa 2005, s. 33–35.

wykorzystywane jest również modelowanie oraz odgrywanie ról, a także udzielanie informacji zwrotnych.

Na sekwencje treningu kontroli złości składają się następujące obszary²¹⁷:

- a) wprowadzenie (wyjaśnienie celów i zasad uczestnictwa w zajęciach),
- b) wyzwalacze (określanie podmiotowych i pozapodmiotowych czynników sprzyjających złości),
- c) sygnały i reduktory złości (określanie predyktorów złości oraz sposobów wygaszania impulsów tej emocji),
- d) monity (określanie wyselekcjonowanych monitów na przygotowanie do prowokacji, konfrontację, radzenie sobie z pobudzeniem, myślenie o prowokacji, gdy konflikt został rozwiązany i nierozwiązany),
- e) samoocena, a raczej autoocena (autoewaluacja zakresu i sposobów poradzenia sobie z konfliktem),
- f) myślenie o konsekwencjach (wskazanie na związek pomiędzy myśleniem o następstwach działań, zanim zostaną one wdrożone w życie z wykorzystaniem łańcucha kontroli złości, zatem wraz z wyzwalaczami, sygnałami, reduktorami złości, monitami i autooceną),
- g) cykl złości (polega na odwróceniu perspektywy z osoby przeżywającej gniew i złość na perspektywę tego, co w naszym działaniu wywołuje złość u innych osób),
- h) ćwiczenie pełnej sekwencji wymienionych wyżej etapów,
- i) przegląd całego treningu.

Trening wnioskowania moralnego dotyczy poznawczego kontekstu i wywodzi się z założeń, iż proces konkludowania moralnego koreluje z formą podejmowanych działań. Dotyczy to, co bardzo istotne w tego typu działaniach w ośrodku kuratorskim, tak zwanego opóźnionego rozwoju wnioskowania moralnego statuującego działania nieprzystosowane społecznie. Trening wnioskowania moralnego stymuluje dojrzałość moralną przez sesje podejmowania decyzji społecznych²¹⁸. Może on przybrać formę dyskusji, burzy mózgów, opowiadania, odnoszących się do dylematów moralnych²¹⁹. Do pracy z młodzieżą w podręczniku do tej metody opracowane są wystandaryzowane teksty dotyczące różnych sytuacji oraz pytania nadające przebieg zajęciom.

8.3. Metody twórczej resocjalizacji

Istotą twórczej resocjalizacji jest „przemiana tożsamości indywidualnej i społecznej nieprzystosowanej społecznie młodzieży przez wychowawcze stymulowane rozwoju jej

²¹⁷ A.P. Goldstein, B. Glick, J.C. Gibbs, *ART – Program zastępowania agresji...*, s. 65–89.

²¹⁸ *Ibidem*, s. 91–97.

²¹⁹ E. Morawska, J. Morawski, *Trening zastępowania agresji...*, s. 109–110.

struktur poznawczych i twórczych oraz wyposażenie jej w nowe indywidualne i społeczne kompetencje²²⁰. Wpisuje się to wprost w założenia i cele działalności wychowawczej prowadzonej w ośrodku kuratorskim. Zgodnie bowiem ze standardem III *Standardów pracy ośrodków kuratorskich* działalność ta „polega w szczególności na metodycznym rozwijaniu potencjałów osobowych i społecznych dzieci (zdolności, talentów, zainteresowań, kompetencji²²¹)”.

Cele resocjalizacji osiągane są przez wewnętrzny rozwój rozumiany jako odkrywanie i rozwijanie potencjałów oraz talentów młodego człowieka. Kategorią, czy raczej – obszarem zmiany resocjalizacyjnej w tym ujęciu koncepcyjnym i metodycznym jest tożsamość nieletniego definiowana jako „efekt jego doświadczeń socjalizacyjnych oraz braku możliwości rozwojowych. To utrwalony i realizowany negatywny sposób myślenia o sobie samym i własnych priorytetach. Subiektywnie postrzegany zbiór ograniczeń i niemożliwości w realizacji potrzeb psychologicznych i społecznych²²². W przedstawianym nurcie, przy specjalnych metodach wychowania resocjalizacyjnego mających na celu kreowanie nowych indywidualnych i społecznych kompetencji, możliwe jest zainicjowanie „procesu pożegnania przepięty²²³, które jednocześnie zbiega się z uruchomieniem procesu kształtowania zarówno w obszarze indywidualnym, jak i społecznym, „parametrów nowego człowieka²²⁴, w szczególności w przestrzeni kultury i w kierunku stawania się twórcą samego siebie²²⁵.

Celem głównym twórczej resocjalizacji jest stymulowanie oraz pomyślnie zakończenie procesów wzbudzania rozwoju strukturalnych czynników twórczych i kognitywnych procesów oraz zmiany ich społecznego wizerunku przez odkrywanie i rozwijanie, u dzieci przejawiających syndrom społecznego nieprzystosowania, potencjałów. Potencjały są definiowane jako „podwyższony poziom jakości funkcjonowania strukturalnych czynników i mechanizmów procesów twórczych, umożliwiające nabywanie nowych umiejętności i kompetencji w zakresie kreowania indywidualnych i społecznych parametrów tożsamości²²⁶.

Poza celem nadrzędnym należy nakreślić także tak zwane cele etapowe tej koncepcji działań, którymi są:

- a) identyfikacja strukturalnych składników procesu sprzyjających twórczemu rozwiązywaniu problemów,
- b) rozwijanie wspomnianych strukturalnych składników twórczego procesu przez ćwiczenia i próby,

²²⁰ M. Konopczyński, *Metody twórczej resocjalizacji...*, s. 13.

²²¹ http://brpd.gov.pl/sites/default/files/2017_11_06_wyst_ms_zalacznik.pdf [dostęp: 14.11.2017 r.]

²²² M. Konopczyński, *Metody twórczej resocjalizacji...*, s. 14.

²²³ *Ibidem*.

²²⁴ *Ibidem*.

²²⁵ *Ibidem*, s. 21.

²²⁶ *Ibidem*, s. 174–175.

- c) zadaniowa próba realizacji twórczego dzieła rozumianego jako nowe parametry tożsamości nieletniego,
- d) uzasadnienie i urzeczywistnienie społeczne zrealizowanego dzieła, a zatem doprowadzenie do zaakceptowania społecznego nowej tożsamości człowieka²²⁷.

M. Konopczyński w autorskiej koncepcji wyodrębnił dwa typy działań pedagogicznych: postępowanie resocjalizacyjne i twórcze postępowanie resocjalizacyjne, które z kolei stanowią kanwę klasyfikacji metod twórczej resocjalizacji. Pod kątem zakresu działań przedstawione zostały metody inspirujące, aktywizujące i kreujące, natomiast pod kątem przedmiotu działań – metody aktywizowania emocjonalnego, motywacyjne i poznawcze, które opatrzone z kolei zostały następującymi zaleceniami metodycznymi twórczej resocjalizacji:

- a) zalecenie wszechstronnej diagnozy,
- b) zalecenie komplementarności postępowania,
- c) zalecenie elastyczności postaw pedagogicznych,
- d) zalecenie adekwatnego doboru metody,
- e) zalecenie kreowania wychowanka²²⁸.

Zakładanym efektem twórczej resocjalizacji powinna być na jednej płaszczyźnie identyfikacja i samorozwój potencjałów nieletnich, a na drugiej – rozwinięte kompetencje indywidualne i społeczne. Stanowi to kanwę przemiany tożsamościowej oraz procesu destygmatyzacji i readaptacji społecznej²²⁹.

M. Konopczyński szczegółowo zaprezentował opatrzone w ugruntowane teoretycznie rozwiązania metodyczne, a także organizacyjne twórczej resocjalizacji, a w szczególności metody teatru resocjalizacyjnego, resocjalizacji przez sport. Autor przedstawił również istotę metod wspomagających proces resocjalizacji, takich jak drama, terapia przez muzykę, plastykę, psychodrama i socjodrama²³⁰.

Do organizacji i realizacji zajęć opierających się na metodach kreujących konieczne są specjalne kompetencje i umiejętności profesjonalne, które można zdobyć zarówno w ramach specjalistycznych szkoleń czy studiów podyplomowych, jak i w wyniku intensywnej pracy samokształceniowej. Poza tym, zgodnie z aspektem teorii czynnościowych, należy zwrócić uwagę na poziom zaangażowania w prowadzone zajęcia zarówno wychowawców, jak i nieletnich. Poziom zaangażowania nieletnich jest bowiem

²²⁷ *Ibidem*, s.175.

²²⁸ *Ibidem*, s. 177–178.

²²⁹ M. Konopczyński, *Kryzys resocjalizacji czy(li) sukces działań pozornych – refleksje wokół polskiej rzeczywistości resocjalizacyjnej*, Warszawa 2013, s. 201.

²³⁰ M. Konopczyński, *Twórcza resocjalizacja. Wybrane metody pomocy dzieciom i młodzieży*, Warszawa 1996.

wprost proporcjonalny do poziomu realnego zaangażowania osób prowadzących działania resocjalizacyjne²³¹.

W działaniach opartych na metodach twórczej resocjalizacji istotny jest także odpowiedni podział ról i przydział zadań dzieciom. Powinien on być dokonany zgodnie z przesłankami wynikającymi z diagnozy poziomu rozwoju struktur procesów poznawczych i twórczych (takich jak emocje, motywacja, myślenie, percepcja, wyobraźnia, pamięć) oraz potencjałów rozwojowych.

W zakresie organizacyjnym twórczej resocjalizacji należy uwzględnić odpowiednią infrastrukturę i wyposażenie ośrodka umożliwiające prowadzenie zajęć z zakresu metod sportowych, muzycznych, teatralnych, plastycznych itd. Nic nie stoi na przeszkodzie, aby te zajęcia realizowane były poza siedzibą ośrodka, co umożliwiają przepisy zarówno rozporządzenia o ośrodkach²³², jak i zalecenia *Standardów pracy ośrodków*²³³. W perspektywie liczebności uczestników zajęć, autor metody twórczej resocjalizacji zaleca, aby odbywały się one w grupie od 6 do 16 osób. M. Konopczyński podkreśla, że udział dzieci w zajęciach opartych na koncepcji twórczej resocjalizacji jest dobrowolny i nie powinien podlegać klasycznej ocenie wychowawczej²³⁴. Warto na to zwrócić szczególną uwagę w warunkach ośrodka kuratorskiego, gdzie w określonych obszarach zajęć nieletni zobowiązani są brać udział w związku z postanowieniem sądu. Twórcza resocjalizacja zatem stanowić może alternatywę i uzupełnienie formalnego planu resocjalizacyjnej ośrodka.

8.4. Socjoterapia

Socjoterapia definiowana jest jako forma psychologiczno-pedagogicznej pomocy dzieciom i młodzieży borykającym się z trudnościami w funkcjonowaniu społecznym²³⁵. Oddziaływania socjoterapeutyczne w ujęciu K. Sawickiej²³⁶ rozumiane są jako proces ukierunkowany na udzielenie pomocy w korygowaniu problemów w funkcjonowaniu społecznym, nadpobudliwości, także zahamowań oraz niektórych zaburzeń emocjonalnych. Podmiotem oddziaływań socjoterapeutycznych są dzieci borykające się z szeroko rozumianymi problemami szkolnymi (które nieprawidłowo realizują obowiązek szkolny

²³¹ M. Konopczyński, *Kryzys resocjalizacji...*, s. 201.

²³² § 7, ust. 4 *Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 października 2001 roku w sprawie ośrodków kuratorskich* (Dz.U. z 2001 r. nr 120, poz. 1294), który ma następujące brzmienie: „Jeżeli przemawiają za tym względy organizacyjne lub wychowawcze, zajęcia mogą odbywać się poza siedzibą ośrodka”.

²³³ Standard XI *Standardów pracy ośrodków kuratorskich*, który wskazuje, że podczas zajęć poza siedzibą dzieci powinny być pod opieką co najmniej dwóch opiekunów.

²³⁴ M. Konopczyński, *Kryzys resocjalizacji...*, s. 204–206.

²³⁵ R. Szczepanik, A. Jaros, *Techniki socjoterapeutyczne w pracy z dzieckiem agresywnym*, Łódź 2016, s. 17.

²³⁶ K. Sawicka (red.), *Socjoterapia*, Warszawa 1999, s. 14–15.

nie tylko w zakresie formalnym, ale również w kontekście relacji rówieśniczych, trudności edukacyjnych, relacji z nauczycielami).

Podstawowymi celami socjoterapii są zatem wspomaganie rozwoju, wzmacnianie potencjałów osobowościowych, a także kompensacja doświadczeń życiowych, co ma prowadzić do wykreowania nowych sposobów działania²³⁷.

Obszarem działań socjoterapeutycznych jest mała grupa społeczna. Przez bezpośredni kontakt interpersonalny, nawiązanie relacji międzyludzkich, wymianę doświadczeń oraz ich omawianie, a przez to wspólne przeżywanie, zachodzi proces uczenia się. Ten proces powinien być koordynowany przez socjoterapeutę²³⁸.

Dzięki oddziaływaniom socjoterapeutycznym można stworzyć odpowiednie warunki sprzyjające zmianie doświadczeń społecznych²³⁹. W pracy socjoterapeutycznej jednak warto zwrócić uwagę nie tylko na dziecko w niej uczestniczące, lecz także na osoby z jego najbliższego otoczenia społecznego. Socjoterapia w tym ujęciu polega zarówno na kreowaniu społecznych kompetencji dziecka, jak i na zmianie otoczenia społecznego, w którym odbywa się proces socjalizacji i wychowania²⁴⁰. Generalnie oddziaływania socjoterapeutyczne są adresowane do dzieci ze środowisk o mniejszej wydolności wychowawczej. Są one zakorzenione w następujących założeniach:

- a) relacje interpersonalne w grupie mają wpływ na zachowanie każdego z członków grupy, a zatem mają także znaczenie w procesie modyfikacji zachowań i postaw,
- b) doświadczenia prospołeczne z relacji interpersonalnych wpływają na zmianę obrazu siebie, a także sądów na temat innych ludzi i tym samym przykrywają uprzednio przeżywane i nabywane doświadczenia negatywne.

W ten sposób dzieci biorące udział w socjoterapii mają możliwość zaspokajania potrzeb psychospołecznych przez udział w środowisku społecznym, bezpiecznym, przewidywalnym, w którym jest mniej frustracji i niepowodzeń²⁴¹.

W oddziaływaniach socjoterapeutycznych wyznacza się najczęściej następujące cele:

- a) terapeutyczne – wskazujące na konieczność dostarczenia prospołecznych wzorców działań, umożliwiając jednocześnie ich wypróbowanie w bezpiecznej sytuacji społecznej grupy socjoterapeutycznej, a także dając możliwość odreagowania napięcia emocjonalnego,

²³⁷ E. Grudziwska, *Diagnoza w socjoterapii – propozycje narzędzi badawczych* [w:] E. Grudziwska (red.), *Socjoterapia w pracy z dziećmi i młodzieżą. Programy zajęć. Część 2*, Warszawa 2016, s. 11–30.

²³⁸ M. Rubaj, *Praca z grupą w socjoterapii* [w:] E. Grudziwska (red.), *Socjoterapia w pracy z dziećmi i młodzieżą. Programy zajęć*, Warszawa 2015, s. 9–32.

²³⁹ J. Strzemięczyński, *Zajęcia socjoterapeutyczne dla dzieci i młodzieży*, Warszawa, 1993, s. 45.

²⁴⁰ C. Kulisiewicz, M. Kulisiewicz, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 2009, s. 164.

²⁴¹ K. Sawicka (red.), *Socjoterapia...*

- b) edukacyjne – pozwalające na zaznajomienie dzieci biorących udział w socjoterapii z zagadnieniami, które usprawnią funkcjonowanie społeczne i radzenie sobie w sytuacjach trudnych, między innymi przez kreowanie umiejętności rozwiązywania konfliktów, a także rozpoznawania, definiowania i wyrażania emocji oraz określania wyborów w zakresie pełnionych ról społecznych,
- c) rozwojowe – uwzględniające możliwości realizacji potrzeb życiowych odpowiednio do fazy rozwojowej²⁴².

Socjoterapia może odbywać się w różnych formach oddziaływań. Między innymi zajęcia mogą być realizowane z wykorzystaniem biblioterapii, muzyki (w tym śpiewu, choreoterapii lub relaksacji), a także przybrać formę zajęć plastycznych. W literaturze można znaleźć scenariusze zajęć odnoszące się do rozwijania kompetencji w różnych niszach funkcjonowania psychospołecznego²⁴³.

Socjoterapia ma wiele wspólnych obszarów z oddziaływaniami resocjalizacyjnymi, szczególnie w pracy z dziećmi nieprzystosowanymi społecznie, jednakże jest umiejscowiona w przestrzeni profilaktyki i terapii pedagogicznej²⁴⁴. Może stanowić w pewnym zakresie element systemu działań resocjalizacji dzieci i młodzieży rozwijany za pomocą różnych technik socjoterapeutycznych, takich jak:

- a) plastykoterapia (sztuki malarskie, rzeźba),
- b) biblioterapia (kontakt z książką w formie czytania, słuchania, pisania, dyskusji na podstawie treści książki),
- c) filmoterapia (oglądanie i dyskutowanie treści odpowiednio dobranych filmów),
- d) chromoterapia („leczenie kolorami” i tworzenie przyjaznego otoczenia),
- e) dramatoterapia (drama, pantomima, teatroterapia w zakresie uczestnictwa w spektaklach, ich oglądania, a także tworzenia),
- f) estetoterapia (z wykorzystaniem doznań estetycznych),
- g) silwoterapia zwana także hortikuloterapią (przez pracę w ogrodzie, intencjonalnie organizowany kontakt z przyrodą, wykorzystanie roślin i ich właściwości),
- h) ludoterapia (z wykorzystaniem gier i zabaw),
- i) muzykoterapia (słuchanie, tworzenie i doświadczanie doznań z muzyki),
- j) poezjoterapia (czytanie, słuchanie i pisanie poezji)²⁴⁵.

²⁴² J. Jagieła, *Socjoterapia w szkole. Krótki poradnik psychologiczny*, Kraków 2009.

²⁴³ Więcej w: E. Grudzińska (red.), *Socjoterapia w pracy z dziećmi i młodzieżą. Programy zajęć*, Warszawa 2016; K. Sawicka (red.), *Socjoterapia*, Warszawa 1998; W. Sikorski, *Socjoterapia w praktyce psychopedagogicznej*, Nysa 2014.

²⁴⁴ R. Szczepanik, A. Jaros, *Techniki socjoterapeutyczne...*, s. 19–20.

²⁴⁵ *Ibidem*, s. 65.

8.5. Mediacje jako przestrzeń działań w ośrodku kuratorskim

W grupowej działalności resocjalizacyjnej ścierają się różne indywidualności. Dynamika relacji w grupie społecznej powoduje, iż nieuniknione są konflikty o różnym natężeniu, a także o różnym podłożu. Wyróżnia się między innymi następujące aspekty konfliktu²⁴⁶:

- a) **strukturalny** (związany z nierówną kontrolą zasobów czy też nierównomiernym rozkładem sił stron skonfliktowanych),
- b) **danych** (związany z brakiem informacji, błędnym ich zrozumieniem, wadliwą interpretacją czy też różnicą w procesie zbierania danych),
- c) **relacji** (odnosi się do złej komunikacji interpersonalnej, błędów w postrzeganiu osób czy też sytuacji, wiąże się z silnymi emocjami oraz tendencjami do działań odwetowych),
- d) **wartości** (może wiązać się z przestrzenią wartości w aspekcie tożsamości osoby lub też wartości dotyczących uzusów, kultury społecznej, ale również może być związany z obszarem religijnym, ideologicznym),
- e) **interesów** (chodzi tu o interesy zarówno materialne, jak i psychologiczne, symboliczne oraz proceduralne).

Ten tzw. krąg konfliktu może być postrzegany jako zagrożenie, destabilizacja sytuacji, lecz w działalności resocjalizacyjnej może być ujmowany również jako okazja do zmiany konstruktywnej. Ważne jest jednak w tym przypadku, aby zarządzać konfliktem w kierunku rozwiązania, a nie w kierunku eskalowania go czy wyciszania. Etapy rozwiązania konfliktu można przedstawić w formie ośmiu następujących po sobie kroków:

- a) próba zrozumienia drugiej strony konfliktu (Co zamierza osiągnąć?, Co powoduje jej/jego zachowanie?, Jakie ma interesy?),
- b) ustalenie własnej pozycji (Jaka jest twoja odpowiedzialność za daną sytuację?, Jaki masz wpływ na tę sytuację?, Jakie posiadasz możliwości działania?, Jaka jest twoja sytuacja prawna?),
- c) ustalenie tego, o co walczysz i do czego zmierzasz (warto uwzględnić sytuację własną, jak również drugiej strony konfliktu, a następnie ustalić cele maksymalne i minimalne, które zamierzasz osiągnąć),
- d) ustalenie metod i kanałów komunikacji w sytuacji konfliktowej (określenie, w jaki sposób dotychczas przebiegała komunikacja; analiza, czy dokonanie wyboru innej formy komunikacji wzmocni twoją pozycję; ustalenie dróg komunikacji; wybór najskuteczniejszej drogi komunikacji),

²⁴⁶ Na podstawie: S. Chelpa, T. Witkowski, *Psychologia konfliktu. Praktyka radzenia sobie ze sporami*. Wrocław 1999, s. 139–150; Ch.W. Moor, *Mediacje. Praktyczne strategie rozwiązywania konfliktów*, Warszawa 2016, s. 124–177.

- e) określenie, kto w danej sytuacji konfliktowej jest decydentem i kto jest w stanie podejmować odpowiednie decyzje (Czy komunikacja odbywa się z odpowiednią osobą?, Czy osoba, której przypisywana jest decyzyjność w konflikcie, ma realne kompetencje do faktycznego rozwiązania konfliktu?),
- f) ekspozycja własnych interesów (należy sformułować własne intencje w możliwie najbardziej podobnej formie do tej przedstawianej przez drugą stronę konfliktu; intencje jednakże nie są tożsame z celami),
- g) zadawanie pytań (w celu doprowadzenia do konsensusu warto dookreślić całą sytuację przez ustalenie, między innymi: Kiedy?, Gdzie?, Co konkretnie?, Ile?, Jak?),
- h) proponowanie rozwiązań, słuchanie (i ewentualnie notowanie) odpowiedzi (przedstawienie propozycji pozwala przejść do konkretów; powinno odbywać się w języku asertywnym (komunikaty „ja”), a nie agresywny (komunikaty „ty”); notowanie z kolei pozwala odnieść się do odpowiedzi i skonkretyzować je, a następnie ustalić jasno określone stanowisko),
- i) sprawdzenie, czy konflikt został rozwiązany²⁴⁷.

W sytuacji konfliktu, który może zostać rozwiązywany na przykład przy pomocy technik mediacyjnych, wyróżnia się trzy rodzaje satysfakcji, które przeważnie nie są w pełni osiągnięte. Każda z nich w wyniku powziętych działań i uzyskanych rozwiązań jest natomiast w mniejszym lub w większym stopniu zrealizowana:

- a) psychologiczna, która dotyczy możliwości realizacji swoich potrzeb psychologicznych,
- b) materialna – związana z dojściem do konsensusu w zakresie spraw rzeczowych i rekompensaty strat na tym poziomie poniesionych w wyniku konfliktu,
- c) proceduralna – odnosząca się do samej procedury rozwiązania konfliktu i na przykład efektu w zakresie osiągnięcia ugody²⁴⁸.

Mediacje wydają się niedocenianym, a niezwykle wzbogacającym proces wychowawczy i resocjalizacyjny, działaniem. Definiowane są jako „dobrowolne porozumiewanie się ofiary ze sprawcą w obecności osoby neutralnej – mediatora w celu dojścia do ugody w kwestii zadośćuczynienia pokrzywdzonemu”²⁴⁹. Warto dodać, iż mediator jest osobą neutralną, ale również nieposiadającą uprawnień do podejmowania za strony wiążących decyzji w sprawie rozwiązania sporu²⁵⁰.

Do podstawowych zasad mediacji określonych *Rekomendacjami Rady Europy* zalicza się:

- a) dobrowolność (nikt nie może przymuszać nikogo do udziału w procesie mediacyjnym),

²⁴⁷ Ch.W. Moor, *Mediacje. Praktyczne strategie...*

²⁴⁸ R. Opora, *Efektywność oddziaływań resocjalizacyjnych*, Warszawa 2015, s. 97–98.

²⁴⁹ B. Wajerowska-Oniszczyk, *Mediacja w polskim prawie nieletnich*, Warszawa 2011, s. 4.

²⁵⁰ Ch.W. Moor, *Mediacje. Praktyczne strategie...*, s. 40–48.

- b) bezstronność (mediator nie narzuca swojej opinii nikomu, ani też nie preferuje żadnej ze stron konfliktu),
- c) neutralność (mediator nie może narzucać żadnych rozwiązań, strony same je wypracowują),
- d) poufność (mediator przekazuje na zewnątrz tylko to, co zostało uzgodnione, oraz to, na co uzyska zgodę uczestników tego procesu),
- e) akceptowalność (wiąże się z wyrażeniem zgody przez strony na konkretnego mediatora, a także zgodę na reguły mediacji)²⁵¹.

Warto wspomnieć, iż poza samym podkreślanym wyżej metodycznym kontekstem mediacji, który można wykorzystać w pracy resocjalizacyjnej w warunkach ośrodka kuratorskiego, możliwie jest w niektórych sytuacjach formalne skierowanie nieletniego na drogę postępowania mediacyjnego także na etapie postępowania wykonawczego²⁵². Umożliwia to art. 3 a § 1 u.p.n. wskazujący, że „w każdym stadium postępowania sąd rodzinny może, z inicjatywy lub za zgodą pokrzywdzonego i nieletniego, skierować sprawę do instytucji lub osoby godnej zaufania w celu przeprowadzenia postępowania mediacyjnego”²⁵³. Jak wskazuje E. Bieńkowska²⁵⁴, pozytywnie zakończona mediacja może stanowić uzasadnienie modyfikowania orzeczenia sądu, a w szczególności może być elementem uzasadnienia zmiany lub uchylecia środków wychowawczych w myśl art. 79 § 1 u.p.n. Przepis ten bowiem stanowi o tym, że „sąd rodzinny może zmieniać lub uchylać środki wychowawcze, jeżeli względy wychowawcze za tym przemawiają; dotyczy to również środków wychowawczych stosowanych w okresie próby”²⁵⁵.

8.6. Edukacja prawna

Edukacja prawna stanowi obszar działań mających na celu zwiększenie wiedzy z zakresu praw oraz obowiązków wynikających z przepisów prawa. Jej celem jest między innymi zapobieganie wykluczeniu prawnemu oraz uwrażliwienie na konieczność przestrzegania porządku społeczno-prawnego²⁵⁶. W ośrodku kuratorskim należy uwzględnić w tym zakresie, co oczywiste, specyfikę grupy, zarówno pod kątem etapu rozwojowego, jak i pod kątem zakresu odpowiedzialności prawnej. Zajęcia z edukacji prawnej mogą być realizowane na podstawie casusów prawnych z elementami biblioterapii. Dzięki temu młodzież biorąca udział w zajęciach nie tylko dowiaduje się o odpowiedzialności praw-

²⁵¹ B. Wajerowska-Oniszczyk, *Mediacja...*, s. 4.

²⁵² E. Bieńkowska, *Mediacja w sprawach nieletnich*, Warszawa 2011, s. 11.

²⁵³ *Ustawa z 26 października 1982 roku o postępowaniu w sprawach...*

²⁵⁴ E. Bieńkowska, *Mediacja...*, s. 11.

²⁵⁵ *Ustawa z 26 października 1982 roku o postępowaniu w sprawach...*

²⁵⁶ <https://www.ms.gov.pl/pl/dzialalnosc/edukacja-prawna/> [dostęp: 26.03.2018 r.]

nej, lecz także ma możliwości wypowiedzania się w formie projekcji własnych doświadczeń, przekonań czy też wiedzy. Przygotowane casusy odnoszące się do poszczególnych sytuacji społecznych, w których dochodzi do przekroczenia norm prawnych, powinny dawać możliwość realnego uruchomienia empatii poznawczej i emocjonalnej. Stwarza to możliwość postawienia się w sytuacji osoby dokonującej czynu karalnego lub przestępstwa, przeanalizowania procesu decyzyjnego i w efekcie następujących po jego dokonaniu konsekwencji prawnych. Z drugiej strony pozwala to odwrócić perspektywę w kierunku poszkodowanego człowieka, jego sytuacji i gwarancji prawnych, czy też możliwości uzyskania ochrony lub rekompensaty.

W ramach prowadzonej edukacji prawnej w ośrodku kuratorskim każda z osób biorących w niej udział może zaprezentować swoją wiedzę, jak też skonfrontować własne dotychczasowe przekonania dotyczące poszczególnych obszarów prawa karnego oraz cywilnego. Niekiedy zarysowuje się przestrzeń do rozmowy na temat doświadczeń własnych, czy też doświadczeń osób z najbliższego otoczenia.

8.7. Projekty resocjalizacyjne

Projekt resocjalizacyjny zakłada planowe, zespołowe działanie dzieci wraz z wychowawcami mające na celu rozwiązanie konkretnego problemu społecznego przy zastosowaniu różnorodnych metod. W tym zakresie bardzo ważne jest zorientowanie w zainteresowaniach młodzieży, tym, co dla niej ważne, a przez to – atrakcyjne. Projekty bowiem powinny być atrakcyjną alternatywą dla destrukcyjnej socjalizacji, wykorzystującą potencjał młodzieży. W ten sposób z podejściem upodmiotowiającym wspólnie można stworzyć z jednej strony ciekawe, a z drugiej strony – sensowe działania. W tej przestrzeni istotne jest inspirujące, pełne inicjatywy i mocy, pozaschematyczne ujęcie zajęć resocjalizacyjnych w kierunku twórczym.

W każdym ośrodku kuratorskim występują: inna specyfika klimatu wychowawczego, otwartości na innowacje ze strony kadry placówki, możliwości infrastrukturalne, a także specyfika problemów oraz potencjałów młodzieży. Biorąc to wszystko pod uwagę, można podjąć się opracowania i realizacji projektów resocjalizacyjnych uwzględniających prawo dzieci do autoekspresji²⁵⁷.

Ważne, by przy opracowaniu koncepcji projektu wziąć pod uwagę potrzeby rozwojowe związane z okresem ontogenezy (etapu rozwoju osobniczego dzieci) oraz aby uwzględnić metodologię jego realizacji opartą na następujących etapach²⁵⁸:

²⁵⁷ Więcej w: A. Babicka-Wirkus, *Respektowanie prawa do autoekspresji a rytuały oporu gimnazjalistów*, Warszawa 2018.

²⁵⁸ A. Karasowska, A. Szulirz, *Metoda projektu w profilaktyce i socjoterapii – założenia teoretyczne* [w:] M. Deptuła (red.), *Profilaktyka w grupach ryzyka. Działania*, Warszawa 2010, s. 201–214.

- a) ocena potrzeb grupy (Jakie sygnały wychowawcy odbierają od dzieci?, Jakie trudności dzieci ujawniały ostatnio?, Czego nie potrafią?, Jakie ich działania są destrukcyjne?, Czego nie lubią robić?, W czym chętnie biorą udział?, Jakie aktywności podejmują spontanicznie?, Jakie zadają pytania i czego nie rozumieją?, Co je cieszy?, O jakie zajęcia proszą?, Co jest zaskakujące w ich zachowaniu?, Jakie potrzeby są komunikowane przez ww. sygnały?),
- b) planowanie działań (uwzględnić należy przestrzeń decyzyjną dzieci, ich pomysły jako wkład merytoryczny),
- c) przygotowania do realizacji projektu (należy zaplanować globalnie całe przedsięwzięcie, a następnie poszczególne jego etapy i elementy),
- d) realizacja projektu (finał czy też punkt kulminacyjny, w którym wszyscy uczestnicy doświadczają efektów swoich działań),
- e) podsumowanie projektu (dzieci oceniają z własnej perspektywy doświadczenia z poszczególnych etapów projektu, udzielają sobie nawzajem informacji zwrotnych; wychowawcy także dokonują takich ocen i udzielają informacji zwrotnych; podsumowanie to swoiste świętowanie, wspomnianie i przeżywanie nowego doświadczenia).

W tym miejscu przytoczymy kilka przykładów takich działań²⁵⁹. Jako pierwszy przykład przedstawimy zostanie zarys projektu „Mistrzem Być”²⁶⁰.

Podczas tego projektu młodzież z ośrodka kuratorskiego brała udział w cyklicznych działaniach podjętych we współpracy z Marcinem Prusem – wielokrotnym reprezentantem Polski w siatkówce. Intensywne spotkania z Marcinem Prusem, po nakreśleniu charakterystyki podmiotowej nieletnich, ich problemów oraz potencjałów, odbywały się w ramach autorskiej koncepcji teleologii resocjalizacyjnej, treningu mentalnego z zastosowaniem wybranych technik logoterapii. W programie wykorzystywane były (uwzględniające dynamikę grupy) zintegrowane eklektyczne (łącznie różne podejścia) metody działań, mające na celu wzmocnienie poczucia własnej wartości w obszarach pozytywnych, poszukiwanie potencjałów osobistych w podmiotowych planach życiowych młodzieży, szczególnie tam, gdzie młodzież ma realny wpływ na własne życie.

Podczas zajęć grupowych młodzież była uwrażliwiana na zagrożenia wynikające z eksperymentowania z alkoholem, narkotykami, dopalaczami i wyrobami tytoniowymi, ale także na nawykowe zachowania społeczne jako wybory przeszkód i negatywne alternatywy dla realizacji własnych planów. Opierano się na uprzedzaniu zachowań, wydobywając jednocześnie opinie na ten temat od młodzieży. W tym zakresie szczególną uwagę zwracano na możliwość kreowania własnych marzeń, pomysłów na życie i przekonanie ich w cele i plany życiowe.

²⁵⁹ Na podstawie kwerendy internetowych portali kuratorskich.

²⁶⁰ <http://kurator.webd.pl/2017/10/29/7001/> [dostęp: 20.02.2018 r.]

Marcin Prus opierając się na własnych przykładach, tych związanych i niezwiązanych ze sportem, prezentował istotę panowania nad własnymi decyzjami i poczuciem ulokowania kontroli – tzw. wewnątrzsterowności (*locus of control*). MVP Mistrzostw Świata w Siatkówce z 1997 roku zwracał uwagę na często zapomniane przez młodych ludzi czynniki prowadzące do bycia lepszą wersją samego siebie, takie jak między innymi: szacunek, dążenie do wyznaczonego przez siebie celu, umiejętność radzenia sobie ze stresem i chwilowymi porażkami, determinację w sytuacjach trudnych, poszukiwanie konstruktywnego wyjścia z sytuacji kryzysowych, reakcje na zniechęcenia czy też załamania w realizacji planów życiowych. Uświadamiano podczas warsztatów osobiste oraz środowiskowe obszary sprzyjające i utrudniające kreowanie siebie, co miało swoje uzasadnienie teoretyczne w koncepcjach odporności psychicznej.

Udział nieletnich w spotkaniach z takim autorytetem wpisał się w kontekst kształtowania motywacji w kierunku określania prospołecznych celów życiowych oraz krzewienia planów życiowych związanych z rozwijaniem talentów. Takie doświadczenia są ważne i są wykorzystane w dalszej pracy resocjalizacyjnej. Młodzież po dyskusjach z Marcinem Prusem, a także po warsztatach w zakresie samoświadomości i samowychowania, rewaloryzacji dotychczasowych planów życiowych ukierunkowanej na poszczególne obszary życia, zasoby oraz uświadomienie trudności, brała również udział w treningach sportowych na sali gimnastycznej lub na otwartym boisku. W tych częściach spotkań bardzo ważne były przeżycia *katharsis* emocjonalnego podczas indywidualnych, jak i grupowych zajęć przez zarówno elementy współpracy, jak i rywalizacji sportowej.

Jako konsekwencje działań odnoszących się do zrębów zasobowych, w ramach dalszych działań wychowawczych i w zakresie profilowania podmiotowego zasobów młodych ludzi przez kadrę ośrodka, kilkoro nieletnich rozpoczęło „poszukiwanie lepszej wersji siebie” w sporcie angażując się w profesjonalne treningi.

Drugi z projektów, który zostanie zaprezentowany jako przykład do wykorzystania w ośrodku kuratorskim, dotyczył praw dziecka. Był to projekt kulturotechniczny pod honorowym patronatem Rzecznika Praw Dziecka Marka Michalaka, zatytułowany „Jestem podmiotem, a nie przedmiotem...”²⁶¹

Nieletni z ośrodka kuratorskiego uczestniczyli w ośmiotygodniowym projekcie zakładającym eklektyzm metodyczny. Wielowątkowość polegała między innymi na wykorzystaniu biblioterapii, dyskusji, a przede wszystkim koncepcji twórczej resocjalizacji. Całość zakorzeniona była w nurcie kulturotechniki, a konkretnie w graffiti jako elemencie kultury hip hopu, tak ważnej dla młodzieży obecnie.

Na pierwszym etapie wykorzystano między innymi elementy biblioterapii oraz dyskusji wokół praw dziecka przedstawionych przez Janusza Korczaka w książce *Prawidła życia*. Podczas zajęć w ośrodku młodzi ludzie interpretowali w perspektywie własnych

²⁶¹ <http://kuratorzy.gda.pl/node/628> [dostęp: 20.02.2018 r.]

doświadczeń „prawidła życia” Korczaka. Każde z dzieci indywidualnie wizualizowało poszczególne prawa dziecka, rysując czy też malując wyobrażenia dotyczące ich respektowania. Następnie każdy sporządzał własną hierarchię praw dziecka i uzasadniał swój wybór. W wyniku argumentów indywidualnych wyłoniono kilka najważniejszych dla całej grupy praw dziecka. Należały do nich między innymi prawo do niewiedzy, prawo do bycia kochanym, prawo do szacunku, prawo do bycia sobą, prawo do wyrażania własnego zdania oraz prawo do godności.

Kolejny etap zakotwiczony był w koncepcji twórczej resocjalizacji. Młodzież synchronizowała własne, indywidualne wizualizacje i obrazy poszczególnych praw dziecka, by stworzyć jednolity przekaz wizualny. W tym zakresie profesjonalną pomocą służył student akademii sztuk pięknych, który koordynował realizację ostatniej, bardzo ekspresyjnej części projektu. Ta część związana z malowaniem graffiti na wielkowymiarowych płytach stwarzała możliwość szerokiej autoekspresji każdego z uczestników przedsięwzięcia. Realizacji tej części projektu towarzyszyły pozytywne emocje, swobodna atmosfera, a także nieskrywana satysfakcja młodzieży.

Kulminacja projektu miała miejsce podczas ogólnopolskiej konferencji naukowej „Społeczno-edukacyjne konteksty praw dziecka”. W programie konferencji było między innymi uroczyste otwarcie wystawy „Jestem podmiotem, a nie przedmiotem...” w Galerii Uczelnianej przy Auli Głównej Akademii Pomorskiej w Słupsku.

Młodzież ośrodka kuratorskiego otwierała tę wystawę. Spotkała się wówczas z Michałakiem, Rzecznikiem Praw Dziecka, a także ze studentami i naukowcami z kilku ośrodków akademickich w Polsce. Miała przestrzeń do swobodnej rozmowy w zakresie wyjaśniania interpretacji poszczególnych malunków przedstawiających ich osobiste rozumienie praw dziecka i doświadczenia w tym zakresie. Kilkoro nieletnich przeżyło też pierwszą przygodę z radiem i telewizją od strony udzielania wywiadów dotyczących praw dziecka. Była to kolejna wartość dodana w budowaniu pozytywnego obrazu siebie, nabywania kompetencji kulturalnych i komunikacyjnych.

Kolejnym etapem projektu było wysnucie (podczas zajęć społecznościowych w ośrodku) merytorycznych konkluzji z poszczególnych etapów realizacji projektu, a także omówienie wrażeń z realizacji projektu, jak i spotkania z Rzecznikiem Praw Dziecka Markiem Michałakiem.

Ostatnim etapem projektu było spotkanie młodzieży z rodzicami i kadrą ośrodka, podczas którego dokonano podsumowania działań. Omówiono przebieg poszczególnych etapów projektu, a także obiektywne efekty oraz subiektywne wnioski. Nieschematyczne zebranie z rodzicami i młodzieżą było także dobrą przestrzenią dla wspólnej dyskusji na temat praw dziecka najważniejszych z punktu widzenia młodzieży z ośrodka i ich rozumienia z perspektywy młodzieży oraz rodziców. Otworzyła się przestrzeń ekspercka dla dzieci, które to (choć z początku dość nieśmiało) edukowały swoich rodziców na temat praw dziecka.

Z metody projektów płyną następujące korzyści:

- a) umożliwia udzielanie pomocy dzieciom, które z przyczyn specyfiki trudności poznawczych i emocjonalnych (na przykład hiperkinetyczność), czy też pochodzących z bardziej zaniedbanych środowisk rodzinnych, nie są w stanie doświadczyć, czy też czerpać takiego poziomu zysków z tradycyjnych zajęć,
- b) stwarza możliwości rozwijania umiejętności prospołecznych, doświadczania ich oraz wdrażania w życie,
- c) daje możliwość realnego działania w swoim środowisku, co sprzyja wchodzeniu w pozytywne interakcje i złamanie sztywnych nastawień wobec siebie i innych,
- d) pozwala na wychodzenie poza tradycyjne role „wychowawców” i „wychowanków”²⁶².

8.8. Spotkania świąteczne i okolicznościowe w działalności ośrodka kuratorskiego

Wykorzystanie metod sytuacyjnych w pracy w ośrodku kuratorskim wpisują się w klasyczny obszar działań resocjalizacyjnych, a mianowicie w organizowanie nowych doświadczeń²⁶³. Spotkania świąteczne dają okazję do zaznajomienia dzieci z uzusem, kulturą zachowania podczas nich. Do najważniejszych takich sytuacji z pewnością należą święta państwowe czy religijne, które niejako wpisane są w naszą kulturę czy tożsamość społeczną. Odnosi się to do resocjalizacji w ujęciu kreowania środowiska kulturowego dziecka²⁶⁴. Wartością jest aktywność w okresie przygotowań do uroczystości, do odświętnego dnia, edukacja dotycząca oczekiwań wobec zachowania podczas jego obchodów. Istotne jest zapoznanie z tradycjami kulturowymi, z symboliką świąt. Poznanie kultury, a co istotniejsze – przeżywanie jej poznawania wspólnie z wychowawcami i innymi dziećmi z ośrodka, a niekiedy także z gośćmi, którzy odwiedzają dzieci w placówce, stanowi ważny moment w całym roku. Atmosfera świąteczna i wspólnota międzyludzka sprzyjają pogłębieniu relacji. Każdy stara się „zachowywać świątecznie” i celebrować całą sytuację. Jest to o tyle ważne, iż w domach niektórych nieletnich nie kultywuje się tradycji, nie celebrowane są tych okoliczności jako kanwy bliskiego spotkania z drugim człowiekiem. Niekiedy dla niektórych dzieci nie do końca zrozumiałe są przygotowania na przykład 12 potraw na wigilię Świąt Bożego Narodzenia, puste miejsce dla nieznanego gościa czy też inne tradycyjne elementy. Zatem zarówno przygotowania do uroczystości, jak i samo w nich uczestniczenie pozwalają wykrzesać gotowość do wzniesienia się na wyżyny kultury osobistej, a także poczuć się

²⁶² A. Karasowska, *Model pomocy realizowany w świetlicy*, „Remedium” 2009, s. 6–7.

²⁶³ S. Górski, *Psychoterapia w wychowaniu*, Warszawa 1986.

²⁶⁴ M. Kalinowski, *Innowacyjny model systemu kurateli sądowej dla nieletnich*, „Zagadnienia Wychowawcze a Zdrowie Psychiczne” 1991, nr 2, s. 185.

dobrze w odświeżonej atmosferze. Składanie życzeń daje swoistą możliwość podsumowania mijającego roku, a otrzymywanie prezentów zawsze budzi pozytywne emocje.

W zakresie kultywowania świąt narodowych kształtują się rozmaite okazje między innymi do działań projektowych oraz do otwarcia zakresu działalności resocjalizacyjnej placówki. Wychowanie patriotyczne młodzieży dotyczy uwrażliwiania i kształtowania świadomości oraz rozbudzania poczucia przynależności i odpowiedzialności także za środowisko lokalne i za tzw. „małe ojczyzny”. Poza edukacją w siedzibie ośrodka czy też w środowiskach lokalnych istnieje możliwość edukowania w formie wycieczek. Jako przykład można wskazać zainspirowaną i zorganizowaną przez śp. dra Tadeusza Jedynaka formę udziału nieletnich z ośrodków kuratorskich okręgu śląskiego w 70. rocznicę wybuchu powstania warszawskiego²⁶⁵. Dla uczestników tego przedsięwzięcia była to okazja do spotkania się z powstańcami, którzy 70 lat temu byli ich rówieśnikami, a także do udziału w nieschematycznej lekcji wychowania patriotycznego w warunkach historycznej i współczesnej Warszawy. Wcześniej przez zajęcia profilaktyczne w ośrodkach kuratorskich nieletni zostali przygotowani pod względem dyscypliny i przestrzegania zasad bezpieczeństwa do udziału w poważnych wydarzeniach publicznych. Sama podróż, pobyt i udział w państwowych obchodach rocznicy oraz wizyty w najważniejszych miejscach urzędowania władzy państwowej potwierdziły sens zaangażowania i inwestowania w młodzież. W ten bowiem sposób, przez niesztampowe oddziaływania, ekspozycję w sytuacjach społecznych, bezpośrednie i namacalne doświadczenie/przeżywanie, młodzi ludzie mieli możliwość „stawania się” i odkrywania nowej jakości w sobie i w relacjach interpersonalnych w miejscach ważnych dla Polski. Młodzież zwiedziła pałac prezydencki, gdzie została zapoznana z obowiązkami prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej oraz gmach sejmu, gdzie zaprezentowano obowiązki parlamentarzystów. Nieletni zostali także podjęci przez ówczesnego Ministra Sprawiedliwości Marka Biernackiego w Ministerstwie Sprawiedliwości.

Wartością dodaną, poza zwiedzaniem starówki, była możliwość interaktywnej nauki – zabawy w Centrum Nauki Kopernik, doświadczenia historii w Muzeum Powstania Warszawskiego.

Kulminacyjnym etapem było jednak uczestnictwo bezpośrednio w państwowych obchodach rocznicy wybuchu powstania warszawskiego. Przemarsz wojsk, salwy honorowe, przemówienia najważniejszych osób w kraju na placu Piłsudskiego oraz przed Pomnikiem Podziemnego Państwa Polskiego i Armii Krajowej, a wieczorem – wspólne śpiewanie pieśni patriotycznych stanowiły kolejną dawkę uczestnictwa w żywej lekcji wychowania patriotycznego.

Takie działania uzasadniają zapewnienie środków pieniężnych²⁶⁶ na wyjazdy, które stanowią przede wszystkim bardzo ważne, a nie tylko „fajne” wydarzenia w życiu młodych ludzi.

²⁶⁵ Więcej: <http://kuratorzy.gda.pl/node/615> [dostęp: 16.04.2018 r.]

²⁶⁶ Standard XIV *Standardów pracy ośrodków kuratorskich*.

8.9. Cykliczne (lokalne i ogólnopolskie) wydarzenia i przedsięwzięcia ośrodków kuratorskich²⁶⁷

W obszar organizowania nowych doświadczeń wpisują się różnego rodzaju wydarzenia sportowe i kulturalne z udziałem nieletnich. Sytuacje takie służą poznawaniu siebie przez dzieci w wyzwaniach zadaniowych, reakcjach na wymagania, na stres, na nacisk grupowy. Budowane w ten sposób doświadczenia są bardzo emocjonalne, gdyż dotyczą rywalizacji osobistej i grupowej oraz współpracy wiążącej się ze współodpowiedzialnością oraz odpowiedzialnością każdego członka grupy. Daje to swoisty materiał zarówno do dalszej pracy indywidualnej, jak i grupowej. Proces przygotowań do ważnego, niecodziennego, stawiającego w sytuacji eskpozycji społecznej wydarzenia wpisuje się w mechanizmy procesu socjalizacji tworzącego zręby społecznej tożsamości²⁶⁸. Po pierwsze, dziecko utożsamia własne interesy i wartości z interesami i wartościami grupy oraz osób znaczących. Po drugie, internalizuje, czyli przyswaja i uwnętrznia, traktując jako własne te właśnie normy i wartości. Po trzecie, na poziomie procesu naśladowictwa dostrzega i przyjmuje wzorce zachowań od osób znaczących socjalizacyjne²⁶⁹.

W wielu regionach Polski można mnożyć przykłady imprez sportowych organizowanych dla (i przez) nieletnich z ośrodków kuratorskich. Z przeglądu portali kuratorskich można przedstawić jako wybrane przykłady takie wydarzenia:

- a) Turniej Piłki Nożnej Ośrodków Kuratorskich Apelacji Wrocławskiej, podczas którego w jego 10 już edycji, około 130 dzieci z ośrodków kuratorskich brało udział w sportowej rywalizacji. Dzieci walczyły o cenne nagrody dla swoich drużyn, w tym także z obszaru pozasportowego (dla najsympatyczniejszej drużyny), a także o indywidualne wyróżnienia na przykład dla najlepszego strzelca, najlepszego bramkarza czy też najlepszej zawodniczki²⁷⁰,
- b) Ogólnopolski Turniej Piłki Nożnej Ośrodków Kuratorskich w Jarocinie to impreza organizowana od 11 lat. Podczas turnieju młodzi piłkarze zacięcie, lecz zgodnie z zasadami *fair play* rywalizują, zarówno wznosząc się na wyżyny piłkarskich umiejętności, jak i prezentując symbolikę swojej tożsamości grupowej – przygotowując profilaktyczne transparenty²⁷¹,

²⁶⁷ Na podstawie kwerendy internetowych portali kuratorskich

²⁶⁸ L. Pytka, *Pedagogika resocjalizacyjna...*

²⁶⁹ M. Konopczyński, *Pedagogika resocjalizacyjna...*, s. 43–44.

²⁷⁰ <http://kurator.info/2018/03/28/x-halowy-turniej-pilki-noznej-osrodkow-kuratorskich-z-apelacji-wroclawskiej> [dostęp: 23.04.2018 r.]

²⁷¹ <http://kurator.info/2017/10/10/xi-ogolnopolski-turniej-pilki-noznej-osrodkow-kuratorskich-w-jarocinie/> [dostęp: 23.04.2018 r.]

- c) Igrzyska Ośrodków Kuratorskich Okręgu Słupskiego to przedsięwzięcie organizowane cyklicznie od 12 lat. Co roku inny z ośrodków kuratorskich jest głównym organizatorem, gospodarzem i jednocześnie pomysłodawcą wydarzenia. W założeniu każde następne igrzyska są inne niż poprzednie, w związku z czym były już turnieje piłkarskie, koszykarskie, rywalizacja w wielu dyscyplinach (jak na igrzyskach), wspinaczka, paintball, spływ kajakowy, rajd pieszy w Słowińskim Parku Narodowym²⁷².

Poza aktywnością sportową organizowane są także przedsięwzięcia z innego zakresu, jak choćby Konkurs Wiedzy o Zdrowiu Ośrodków Kuratorskich Okręgu Świdnickiego. Celem tej imprezy, która odbyła się już trzykrotnie, jest między innymi podnoszenie poziomu wiedzy i umiejętności z zakresu udzielania pierwszej pomocy przedmedycznej, a także zaznajomienie z formami zapobiegania nałogom i profilaktyki zachowań ryzykownych. Przygotowania dzieci do konkursu obejmowały również ich integrację, doskonalenie relacji koleżeńskich, współpracę w grupie, kształtowanie właściwych postaw wobec zdrowia fizycznego i psychicznego²⁷³.

²⁷² <http://kurator.webd.pl/2012/12/04/vi-igrzyska-sportowe-osrodkow-kuratorskich-okregu-slupskiego/>, <http://kurator.webd.pl/2016/07/01/x-igrzyska-osrodkow-kuratorskich-okregu-slupskiego/>, <http://kurator.info/2017/05/22/xi-igrzyska-osrodkow-kuratorskich-okregu-slupskiego/> [dostęp: 23.04.2018 r.]

²⁷³ <http://kurator.info/2017/12/15/iii-konkurs-wiedzy-o-zdrowiu-osrodkow-kuratorskich-2/> [dostęp: 23.04.2018 r.]

Rozdział IX. Wybrane metody pracy indywidualnej

9.1. Kreowanie celów i planów życiowych

Biorąc pod uwagę definiowanie społecznego nieprzystosowania w kategoriach załamania planu życiowego²⁷⁴, koncepcji życia²⁷⁵ czy też triady dynamizującej rozwój osobowości wartości – cele – plany życiowe²⁷⁶, warto przyjąć to jako obszar do zagospodarowania w pracy resocjalizacyjnej, w szczególności w wymiarze indywidualnym. Ponadto w *Standardach pracy ośrodków kuratorskich* zawarto tezę wskazującą, iż jednym z celów działalności resocjalizacyjnej jest wdrożenie dzieci do poprawnego funkcjonowania w relacjach społecznych i rolach życiowych, przez między innymi budowanie celów i planów życiowych²⁷⁷.

Cele życiowe zakorzenione są w wartościach akceptowanych przez człowieka i stanowią ich swoiste kontinuum motywacyjne²⁷⁸. Cele życiowe jednak dookreślają to, co wartości wyznaczają jako godne pożądanie, ujmują w bardziej rzeczywisty wymiar tego, co realnie pożądane dla człowieka²⁷⁹.

Działalność resocjalizacyjna polega w pewnym sensie na restrukturyzacji celów i planów życiowych. Jednakże paradoksalnie cele życiowe człowieka – podmiotu działań resocjalizacyjnych – często w planowaniu tych oddziaływań oraz w ich przebiegu nie są uwzględniane wcale lub są jedynie respektowane w ograniczonym i szczątkowym zakresie²⁸⁰. Taka tendencja może świadczyć o uprzedmiotowieniu człowieka nieletniego, który obejmowany jest procesem resocjalizacyjnym.

Cele życiowe stanowią bardzo ważną przestrzeń wiedzy diagnostycznej. Człowiek, przedstawiając je, tworzy narrację o samym sobie oraz myślenie o sobie lokuje w przyszłościowej perspektywie. Aktywność człowieka, jego działania, mogą być oceniane bowiem

²⁷⁴ A. Makowski, *Niedostosowanie społeczne młodzieży i jej resocjalizacja*, Warszawa 1994.

²⁷⁵ M. Czerwińska-Jasiewicz, *Rozwój psychiczny młodzieży a jej koncepcje dotyczące własnego życia*, Warszawa 2005.

²⁷⁶ P. Kozłowski, *Wartości, cele i plany życiowe młodzieży nieprzystosowanej społecznie*, Kraków 2016.

²⁷⁷ http://brpd.gov.pl/sites/default/files/2017_11_06_wyst_ms_zalacznik.pdf [dostęp: 14.11.2017 r.]

²⁷⁸ S.H., Schwartz, T. Rubel, T. *Sex differences in value priorities: Cross-cultural and multimethod studies* „Journal of Personality and Social Psychology” 2011, 89(6), s. 1010–1028.

²⁷⁹ S. Roccas, L. Sagiv, S.H. Schwartz, A. Knafo, *The Big Five personality factors and personal values* „Personality and Social Psychology Bulletin” 2002, 28(6), s. 789–801.

²⁸⁰ P. Kozłowski, *Model grupowych oddziaływań resocjalizacyjnych...*, s. 81–98.

także na podstawie intencji ich podejmowania. Cele życiowe są jednym z ważniejszych elementów diagnozy funkcjonalnej i podstawy opracowania indywidualnego planu pracy, ponieważ są one podmiotowe, charakteryzują konkretnego człowieka i bazują na jego osobistych doświadczeniach życiowych, a także przemyśleniach na temat aktualnej sytuacji życiowej²⁸¹. Dlatego uwzględniając tezę, iż człowiek nie tylko potrafi realizować narzucane czy też wyznaczane dla niego cele z perspektywy oczekiwań społeczno-prawnych (wymiar teleogeniczny), ale posiada również kompetencje teleogenetyczne²⁸², czyli zdolności do wyznaczania i budowania przez siebie, własnych podmiotowych celów, warto uwzględniać je w pracy z nieletnimi. Otwiera to bowiem przestrzeń nieschematycznych rozwiązań, upodmiotawiających jednocześnie wymiar (współ)pracy resocjalizacyjnej kuratora z nieletnim. W ten sposób uwzględnia się jednocześnie to, co dla dziecka ma sens, jest jego własnym celem, a przez to jest dla niego atrakcyjne, nie powoduje oporu przed tym, co narzucone oraz wpisuje się w intencje działalności resocjalizacyjnej. Cele życiowe nieletnich można badać przy pomocy *Kwestionariusza celów życiowych młodzieży* przystosowanego dla osób w wieku 13–18 lat²⁸³.

Cele w resocjalizacji mogą być krótkoterminowe, bliskie (proksymalne) oraz długoterminowe, dalsze (dystalne). Pierwsze dają możliwość swoistego skoku do przodu, by szukać sukcesu, pozytywnego doświadczenia, poczucia kompetencji. Niekiedy bowiem w pracy z nieletnimi trudno znaleźć doświadczenie, na którym można zacząć budować poczucie mistrzostwa, skuteczności, kompetencji. Takie zadaniowe wyznaczenie przez nieletniego przy pomocy kuratora czy też wychowawcy celu może dać poczucie, iż istnieje możliwość ruszenia z miejsca, wyjścia z kryzysu w sposób konstruktywny.

Ustawianie hierarchiczne celów bliskich powinno torować drogę ku osiągnięciu dalekosiężnego i ogólnego celu resocjalizacyjnego, jakim jest autonomiczne, prospołeczne, konstruktywne wejście w fazę dorosłego życia przez (byłego) nieletniego (które wcześniej często może być określane w ten sposób: aby sąd, kurator, wychowawca, dzielnicowy itd. jak najszybciej odczepili się ode mnie).

Generowane cele życiowe są jednak względnie ogólne i niekiedy wręcz hasłowe. To nie umniejsza ich motywacyjnej wartości. Wskazuje jednak na konieczność wypełnienia konkretnymi treściami w formie sposobów ich osiągnięcia, czyli planów życiowych. Plany powinny stanowić uszczegółowienie celów i określać krok po kroku ich realizację. Plany życiowe różnią się od planów jednostkowych działań tym, że obejmują wszystkie sfery życia człowieka.

²⁸¹ *Ibidem*.

²⁸² J. R. Royce, A. Powell, *Theory of personality and individual differences: factors, systems, and processes*, New Jersey, 1983.

²⁸³ Narzędzie jest dostępne w artykule: P. Kozłowski, *Przestrzeń podmiotowości i teleologii w diagnozie resocjalizacyjnej nieletnich. Konstrukcja Kwestionariusza celów życiowych młodzieży* [w:] I. Surina, A. Babicka-Wirkus, *Prawa dziecka w przestrzeni edukacyjno-społecznej*, Kraków 2016, s. 211–234.

Plany życiowe można analizować w prosty sposób podczas rozmowy z dzieckiem. Niekiedy warto, by dziecko dłużej pobyło ze sobą, przemyślało własne cele i sporządziło do ich osiągnięcia plany. Pomocny w tym zakresie może okazać się *Kwestionariusz planów osobistych* B.R. Little'a²⁸⁴. Narzędzie to daje możliwość określenia liczby planów życiowych, liczby kategorii planów życiowych oraz liczby planów w poszczególnych kategoriach. W tym celu dzieci mogą sformułować w ciągu kilkunastu minut swoje plany życiowe. Następnym zadaniem dzieci jest ocena sporządzonych przez siebie planów życiowych w skali od 0 do 10 w 17 wymiarach. Dymensje te wchodzą w skład 5 czynników takich jak:

- a) czynnik znaczenia (ważność, zadowolenie, zgodność planu z wartościami, identyfikacja z planem, zaangażowanie w plan),
- b) czynnik struktury (inicjacja planu, kontrola nad realizacją planu, adekwatność czasu, negatywny wpływ na inne plany, pozytywny wpływ na inne plany),
- c) czynnik wspólności (ujawnianie planów innym osobom, liczenie się z opinią innych osób),
- d) czynnik skuteczności (ocena prawdopodobieństwa osiągnięcia zakładanego wyniku, ocena postępów w realizacji planu),
- e) czynnik stresu (na ile realizacja planu jest stresująca, ocena trudności planu, w jakim stopniu realizacja planu wymaga wysiłku).

Siedemnaście wymiarów, które służą do oceny poszczególnych planów przez dziecko, to:

- a) ważność – na ile ważny jest dla ciebie dany plan,
- b) zadowolenie – jak dużo zadowolenia daje ci praca nad realizacją danego planu,
- c) trudność – na ile trudna wydaje się tobie realizacja danego planu,
- d) widoczność – na ile zaangażowanie w realizację danego planu jest widoczne dla innych osób,
- e) kontrola – na ile czujesz, że masz wpływ na realizację danego planu,
- f) inicjacja – w jakim stopniu osobiście rozpocząłeś realizację danego planu,
- g) stres – na ile stresująca jest dla ciebie realizacja danego planu,
- h) odpowiedniość czasowa – w jakim stopniu odczuwasz, że przeznaczasz wystarczającą ilość czasu na realizację danego planu,
- i) wynik – jaki, według ciebie, będzie ostateczny wynik realizacji tego planu,
- j) utożsamianie – w jakim stopniu identyfikujesz się z tym planem,
- k) opinia innych – na ile ten plan wydaje ci się ważny dla twoich bliskich osób,
- l) zgodność z wartościami – w jakim stopniu dany plan jest zgodny z twoimi wartościami,

²⁸⁴ R.B. Little, L. Lecci, B. Watkinson, *Personality and personal project: Linking Big Five and PAC units of analysis*, „Journal of Personality” 1992, nr 6.

- m) pozytywny wpływ na inne plany – w jakim stopniu ten plan wpływa pozytywnie na realizację innych planów,
- n) negatywny wpływ na inne plany – w jakim stopniu ten plan wpływa negatywnie na realizację innych planów,
- o) postępy w realizacji planu – jak oceniasz swoje dotychczasowe postępy w realizacji tego planu,
- p) wyzwanie – w jakim stopniu ten plan wymaga od ciebie wysiłku,
- r) stopień zaangażowania – w jakim stopniu głęboko, osobiście jesteś zaangażowany w realizację danego planu.

Na pozór wygląda to dość skomplikowanie, jednakże w praktyce nie ma z tym problemów. W pracy indywidualnej z nieletnim daje to dobry, konkretny materiał do pracy nad samoświadomością wyborów, nad celowością podejmowanych zadań, ich przejrzystym zaplanowaniem oraz nad przewidywaniem ewentualnych utrudnień w ich realizacji.

9.2. ABC trudnej sytuacji

W działaniach indywidualnych z nieletnimi, w szczególności w sytuacjach kryzysowych, warto skorzystać z wyskalowania zachowań, które są przedmiotem negatywnych, jak i pozytywnych ocen ze strony rodziców, wychowawców. Warto dokonać tu określenia faktów, a nie ocen po to, aby jak najkonkretniej wskazać te zachowania, które mają zostać wygaszone, a także po to, aby opracować katalog zachowań alternatywnych. Można skorzystać w tym celu z propozycji następującej sekwencji działań:²⁸⁵

- a) przedstawić konkretne, oceniane jako problematyczne fakty zachowania,
- b) ocenić i określić poziom uciążliwości każdego zachowania,
- c) dokonać wyboru jednego z katalogu tych zachowań (stanowiącego podstawę pozostałych negatywnych zachowań lub najprostszego do zmiany, by zrobić tak zwany skok do przodu w kierunku poszukiwania sukcesu) do przepracowania go,
- d) przeanalizować problematyczne zachowania przez jak najdokładniejsze określenie wszelkich okoliczności związanych z ich występowaniem, a następnie poddanie analizie tego, co występuje przed tymi zachowaniami oraz określeniu rzeczywistych następstw tych zachowań zarówno dla dziecka, jak i dla jego otoczenia społecznego,
- e) zaplanować wspólnie z dzieckiem, jego rodzicami, wychowawcami interwencję opartą na ustalonych zasadach, konsekwencjach, wzmocnieniach, zatem przy respektowaniu metod wzmacniających i wygaszających trudne zachowania,

²⁸⁵ Więcej w: A. Kołakowski, A. Pisula, *Sposób na trudne dziecko*, Sopot 2011, s. 42 oraz P. Kozłowski, *Model grupowych oddziaływań resocjalizacyjnych...*

- f) upewnić się, co do zrozumienia przez wszystkich uczestników spotkania konkretnych zadań interwencji i sposobów jej przeprowadzenia,
- g) ustalić częstotliwość działania przez każdego z uczestników interwencji oraz zdefiniować jej cel krótkoterminowy,
- h) omówić trudności ewentualnie mogące wystąpić oraz ukierunkować w zakresie sposobów zapobiegania im,
- i) wyznaczyć spotkanie w celu omówienia efektów interwencji.

Taki względnie prosty model jest użyteczny w pracy z nieletnimi, szczególnie w okresach zdarzających się załamaniu planu życiowego, na przykład przy pojawiających się zagrożeniach negatywnymi ocenami w szkole, czy też w sytuacji wszczętych postępowań sądowych w przypadku dokonania czynu karalnego, jak również w działaniach wychowawczych dotyczących epizodów łamania zasad społecznych funkcjonowania w ośrodku kuratorskim, czy też w trudnych momentach relacji rodzinnych. Ośrodek kuratorski jest często dobrym miejscem do prowadzenia takich spotkań. Ma bowiem raczej neutralny dla wszystkich stron klimat. Nie jest to szkoła ani dom rodzinny, ani też sąd. Każde z tych miejsc ma swoje zabarwienie i konotacje, także emocjonalne. Biorąc pod uwagę schemat czterech kół zębatych J. Pyżalskiego²⁸⁶ (osoba wychowawcy; osoba nieletniego; metod, technik czy też sposobów działań wychowawczych; kontekst sytuacyjny) ta sama osoba może, działając na tę samą osobę tymi samymi sposobami, osiągnąć cel (lub nie osiągnąć go) w zależności od tego, w jakim miejscu proces tych działań będzie się odbywał. Ośrodek kuratorski jest często przyjazną, bezpieczną przestrzenią, w której pracuje się systematycznie (codziennie), opierając się na zaufaniu, a także, co istotne, na autorytecie sądu.

ABC trudnej sytuacji może zatem być użyteczne w zakresie wychodzenia z trudnej sytuacji przy ukazaniu jej przewidywalności po dekonstrukcji na poszczególne obszary skierowane na krótkoterminowe, konkretne cele.

9.3. Casework

Już około 100 lat temu, bo w 1922 roku, M. Richmond opracowała koncepcję pracy z indywidualnym przypadkiem, traktując ją jako proces rozwiązywania problemów ludzi na poziomie zgodnej z nimi współpracy, nakierowanej na osiągnięcie celu uwzględniającego jednocześnie ich własne dobro, jak i dobro społeczne²⁸⁷. Tak rozumiana praca z indywidualnym przypadkiem, czy raczej należałoby rzec – praca indywidualna z dzieckiem w ośrodku kuratorskim – podkreśla, iż działania grupowe należałoby kontynuować czy do-

²⁸⁶ J. Pyżalski, *Nauczyciele – uczniowie. Dwa spojrzenia na dyscyplinę w klasie*, Kraków 2007.

²⁸⁷ A. Paszkiewicz, *Podmiotowe traktowane wychowanka w nadzorze kuratora sądowego*, Lublin 2006, s. 96.

określać w obszarze jednostkowym z każdym z nieletnich. Wówczas możliwe jest rozwijanie doświadczeń z zajęć grupowych w perspektywie osobistych doświadczeń, przemyśleń, ograniczeń i potencjałów. Odbywa się wówczas również pomoc w generalizowaniu wypracowanych podczas zajęć grupowych wniosków.

Jak wskazują T. Jedynak i K. Stasiak efektem oddziaływań realizowanych na kanwie tej metody powinno być przygotowanie dziecka do podejmowania własnych decyzji, dokonywania wyborów, mających pozytywne skutki zarówno dla niego, jak i dla najbliższego środowiska społecznego²⁸⁸. W ten sposób dochodzimy do pracy z nieletnim na płaszczyźnie konfliktu celów czy też ich opozycyjności, tak specyficznej sprawy dla syndromu nieprzystosowania społecznego. Wypracowanie wspólnej części celów podmiotowych nieletniego oraz tych przedstawianych mu przez najważniejsze środowiska społeczne stanowi niezmiernie istotny zakres pracy resocjalizacyjnej. W tym zakresie pomocne są założenia metody dialogu motywującego wskazujące, iż poza wyżej przedstawioną tezę najważniejsze jest, szczególnie w fazie początkowej pracy, nawiązywanie prawidłowej relacji interpersonalnej²⁸⁹. W działaniach resocjalizacyjnych z nieletnimi, szczególnie w pracy indywidualnej, działania powinny być zorientowane zadaniowo²⁹⁰.

Oddziaływania oparte na metodzie casework powinny być realizowane przy uwzględnieniu osiowych zasad, wyznaczających ich ramy. Przedstawiono je w poniższej tabeli.

Tabela 6. Zasady metody casework w ośrodku kuratorskim

Lp.	Nazwa zasady	Aplikacje praktyczne do pracy w ośrodku kuratorskim
1.	Zasada „twarzą w twarz” ²⁸⁹	Działania resocjalizacyjne odbywają się na podstawie realnej, autentycznej relacji człowieka z człowiekiem.
2.	Zasada akceptacji	Uwzględnia niezbywalne prawo do godności przysługujące każdemu człowiekowi, bez patrzenia na niego przez pryzmat jego problemów, negatywnych działań czy też ich skutków, a także akceptowania tego, co specyficzne dla okresu rozwojowego, w którym obecnie się znajduje.
3.	Zasada optymizmu pedagogicznego	Wskazuje na istotę wiary w człowieka, jego zdolności do zmiany, a także nieodbieranie mu nigdy nadziei, w tym nadziei na konstruktywne wychodzenie z kryzysów formalnych (na przykład postępowanie sądowe) i trudności życiowych.

²⁸⁸ T. Jedynak, K. Stasiak, *Nadzór kuratora* [w:] K. Stasiak (red.), *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, wydanie 4, Warszawa 2018, s. 761.

²⁸⁹ D. B. Rosengren, *Building motivational interviewing skills a practitioner work book*, New York, 2009, s. 51.

²⁹⁰ W.J. Reid, L. Epstein, *Task centred casework*, New York 1972 za: R. Opora, *Efektywność oddziaływań resocjalizacyjnych...*, s. 84.

4.	Zasada respektowania (podmiotu resocjalizacji)	Odnosi się do brania pod uwagę tego, że dziecko nie jest środkiem, ale jest celem procesu resocjalizacji i należy uwzględniać jego zdolności nie tylko do realizacji, ale także do generowania własnych celów i planów oraz do kreowania własnego życia w ośrodku kuratorskim i poza nim.
5.	Zasada indywidualizacji	Implikuje niesztampowe, nieuniwersalne, lecz „uszyte na miarę”, oparte na diagnozie konkretnego przypadku człowieka, zaplanowanie i prowadzenie działań resocjalizacyjnych w ośrodku kuratorskim.
6.	Zasada współuczestnictwa	Jasno wskazuje na to, że uczestnikiem procesu resocjalizacji jest zarówno nieletni, jak i kurator (wychowawca), stanowi ona przeniesienie także na nurt resocjalizacji nieletnich tak zwanej partycypacji dziecięcej; wskazuje również na to, iż dziecko ma przestrzeń do współtworzenia zasad procesu zmiany wspólnie z kuratorem czy wychowawcą (treść procesu resocjalizacji) z wyraźnym zaznaczeniem poszanowania autorytetu sądu i respektowania reguł wynikających z nałożonego środka wychowawczego (przestrzeń formalna procesu resocjalizacji).
7.	Zasada kompleksowego traktowania	Stanowi swoisty aksjomat postrzegania nieletniego przez całościowy pryzmat człowieczeństwa w aspektach biologicznych, psychicznych, społecznych, co jednocześnie nakazuje pokorę diagnostyczną i metodyczną w zakresie współpracy w sprawie nieletniego z osobami o specjalistycznych kwalifikacjach, mogących dookreślić diagnozę i rozszerzyć przestrzeń działań pomocowych ośrodka kuratorskiego.
8.	Zasada kształtowania perspektyw	Wpisuje się w obszary teleologii resocjalizacyjnej, czyli nurtu traktującego proces resocjalizacji jako restrukturyzację celów i planów życiowych oraz wskazuje, iż głównym kierunkiem działań resocjalizacyjnych jest przyszłościowa perspektywa temporalna.
9.	Zasada współpracy ze środowiskiem	Stanowi niejako formę zobowiązania do korzystania z zasobów i specyfiki środowiska społecznego, w którym żyje nieletni (w szczególności rodzina, szkoła, instytucje kultury i sportu), ale także w którym funkcjonuje ośrodek kuratorski (w zakresie współdziałania zadaniowego, jak systemowego); tak rozumiana współpraca pozwala na wdrażanie do praktyki „trójjedni” metodycznej pracy z nieletnimi zakładającej proces: resocjalizacja – readaptacja – reintegracja.

10.	Zasada systematyczności	Oznacza uwzględnianie permanentnego przepracowywania doświadczeń, bieżącej rediagnozy sytuacji dziecka pod kątem dynamiki życiowej, domykania spraw mogących przerodzić się w negatywne dla niego skutki; jest ona zbieżna z organizacyjnymi założeniami codziennej pracy w ośrodku kuratorskim.
11.	Zasada szybkości (niezwłoczności)	Każde zdarzenie, zarówno pozytywne, jak i negatywne, wymaga rychłego przepracowania, aby można było na gorącym niejako doświadczeniu życiowym dokonać analizy tego, co się stało i syntezy w kierunku ewentualnych korekt podejmowanych działań w podobnych okolicznościach w przyszłości.
12.	Zasada praworządności i humanizmu	Zobowiązuje do odnoszenia zdarzeń z udziałem nieletniego do perspektywy norm społeczno-prawnych w ten sposób, że z jednej strony należy stawiać granice zachowaniom naruszającym przyjęte zasady, czy też dobro innych przez przedstawienie faktów, ich oceny, wyjaśnienia oraz następstwa, a także podjęcie odpowiedniej interwencji resocjalizacyjnej; zasada ta wskazuje również, iż należy informować o negatywnych (jak i pozytywnych) zdarzeniach sądu, jednakże z perspektywy humanizmu konieczne jest rozważenie formy informowania sądu o sytuacji nieletniego (czy to w opinii okresowej, czy to w formie notatki, czy też skierowania na rozmowę profilaktyczną/dyscyplinującą z sędzią, czy postaci wniosku o wszczęcie przez sąd odpowiedniego postępowania), tak aby funkcjonalnie było to sensowne dla dziecka, ale by nie było niepotrzebną stygmatyzacją formalizmami procedury sądowej.
13.	Zasada własnej decyzji (samostanowienia)	Uwzględnia obszar wyborów dziecka, także w sytuacji kryzysowej, odnosząc się wprost do zasady dążenia do autodiagnozy podmiotu, w ten sposób nieletni niejako sam może dokonać analizy własnego położenia, rozplanować (z pomocą kuratora czy wychowawcy) krok po kroku plan ku konstruktywnemu wyjściu.
14.	Zasada niepoępienia dziecka (obiektywizmu)	Podkreśla specyfikę podejścia do dziecka jako nieletniego, któremu nie przypisuje się winy za czyn, a jedynie określa się go mianem sprawcy czynu (karalnego), a nie przestępcy; zobowiązuje ona do percepcji sytuacji z perspektywy człowieka w centrum, a następnie czynu, co sprzyja możliwości głębszego wyjaśnienia (ale nie mylonego z usprawiedliwieniem) działania w całym kontekście życiowym dziecka.

15.	Zasada zaufania i poszanowania prywatności	Oznacza, iż intymność życiowa dziecka wymaga zachowania powściągliwości od kuratora/wychowawcy w relacji resocjalizacyjnej, biorąc pod uwagę, iż lęk, poczucie wstydu i poczucie winy są jednymi z najistotniejszych powodów oporu oraz także z tego powodu, że często nieletni ma nienajlepsze doświadczenia z dorosłymi polegające na swoistej zdradzie i budowaniu działań na podstawie kontroli.
16.	Zasada (konstruktywnej) komunikacji	Zakłada uwzględnienie tak zwanych błędów myślenia, czy zniekształceń poznawczych nieletnich oraz poziom umiejętności porozumiewania się (także ze specyficznym katalogiem nazewnictwa), wskazuje na wprowadzanie komunikatów zrozumiałych dla każdej ze stron, nie budzących rozbieżnych interpretacji (które mogłyby zostać odczytane jako manipulacje), opartych na języku asertywnym i komunikatach „ja”, a nie na języku agresywnym i komunikatach „ty”.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: T. Jedynek, K. Stasiak, *Nadzór kuratora* [w:] K. Stasiak (red.), *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, Warszawa 2018; A. Paszkiewicz, *Podmiotowe traktowane wychowanka w nadzorze kuratora sądowego*, Lublin 2006; L. Mikuła, *Casework w wychowaniu resocjalizującym w zakładzie poprawczym*, „Szkoła Specjalna” 1995, nr 3; O. Lipkowski, *Resocjalizacja*, Warszawa 1976; Cz. Czapów, *Młodzież a przestępstwo*, Warszawa 1962.

Działania resocjalizacyjne zakorzenione w przytoczonych zasadach caseworku mogą stanowić ofertę nie tylko dla osób pozytywnie nastawionych do zmiany, którzy sami zgłaszają się po pomoc, lecz także, jak wskazuje A. Bałandynowicz, dla osób opozycyjnie odnoszących się do działań podejmowanych wobec nich²⁹¹. Jest to istotne w sytuacji ośrodka kuratorskiego, gdzie realizowane jest działanie na podstawie sądowego orzeczenia.

9.4. Mentalizacja zachowań

Syndrom nieprzystosowania społecznego charakteryzuje się specyficznym sposobem myślenia, związanym z tak zwanymi zniekształceniami poznawczymi. Zgodnie z teorią A. T. Becka²⁹² zniekształcenia poznawcze, zwane także błędami myślenia, odnoszą się do nieprzystosowawczych osądów o sobie samym, o otaczającym świecie (relacji z innymi ludźmi) oraz o przyszłości. Schematy poznawcze, także te zniekształcone, dezadaptacyjne przekonania, kreowane są w dzieciństwie i są efektem funkcjonowania w określonych środowiskach²⁹³.

²⁹¹ A. Bałandynowicz, *Probacja*, Grodzisk Mazowiecki 1996, s. 92.

²⁹² A.T. Beck, *Cognitive therapy and the emotional disorders*, New York 1979.

²⁹³ A.T. Beck, A. Freman, D.D. Davis, *Terapia poznawcza zaburzeń osobowości*, Kraków 2005.

Nieletni mają swoisty katalog zniekształceń poznawczych (takich jak: myślenie wszystko albo nic, nadmierne uogólnianie itd.²⁹⁴), który jest silnie powiązany ze sposobem funkcjonowania społecznego. Poza tym za T. Mądrzyckim można wyodrębnić trzy poziomy funkcjonowania człowieka. Po pierwsze, poziom dyspozycji wrodzonych (motywacyjnych, temperamentalnych i instrumentalnych), po drugie, poziom treściowych i formalnych nawyków i po trzecie, poziom świadomości, aktywności intencjonalnej²⁹⁵. Zniekształcone myślenie nieletnich oraz ich postępowanie związane z łamaniem norm, zasad, obarczone ryzykiem negatywnych konsekwencji wydają się lokować na drugim z przedstawionych poziomów. Wiele z zachowań podejmowanych przez nieletnich wydaje się, iż wynika ze swoistych nawyków, z reaktywności emocjonalno-społecznej. Stąd często podczas rozmów o przyczynach i efektach tych zachowań występuje charakterystyczne wzruszenie ramionami oraz odpowiedź: nie wiem, po co to zrobiłam/zrobiłem.

Być może dlatego warto, przyjmując założenie, iż przynajmniej część z podejmowanej negatywnej aktywności ma charakter nawykowy, podjąć próbę pracy z dzieckiem mającą na celu przejście z nawykowego na świadomy poziom funkcjonowania.

W tym zakresie warto zachęcać nieletniego do stopniowo coraz trafniejszego rozpoznawania własnych emocji, a także automatycznych myśli, które z nimi współwystępują, a dalej stanowiących ich kanwę zniekształconych przekonań. Dopiero gdy nieletni dostrzeże związek pomiędzy prezentowanymi przez niego przekonaniami a pojawiającymi się emocjami, powinno przejść się do dalszych rozmów. Dotyczą one poszukiwania dowodów na jego nieprzystosowawcze przekonania. Brak znalezienia takich racjonalnych dowodów powoduje, że nieprzydatne przekonania mogą zostać podważone. Dzięki temu właśnie otwiera się obszar pracy dotyczący przekonstruowania tych wcześniejszych przekonań w przydatne i przystosowawcze. Jest to proces tak zwanej konceptualizacji problemów nieletniego. Polega on na identyfikacji sposobów myślenia nieletniego związanego z emocjami, zachowaniami problemowymi, a także stymulującymi je czynnikami oraz ustalania nieprzystosowawczych interpretacji najważniejszych wydarzeń rozwojowych²⁹⁶.

Te nowe, realistyczne przekonania nie stymulują już przykrych emocji oraz nieprzystosowawczych form zachowań. Pomocny w tym elemencie pracy, jak się wydaje szczególnie indywidualnej, może być *Formularz myśli automatycznych*²⁹⁷. Narzędzie to pozwala w skali punktowej ocenić własne przekonania i przeżywane przez nieletniego emocje, a także ustalić ewentualne postępy oddziaływań.

²⁹⁴ Więcej w: P. Kozłowski, *Wartości, cele i plany życiowe...*, R. Opora, *Ewolucja niedostosowania społecznego jako rezultat zmian w zakresie odporności psychicznej i zniekształceń poznawczych*, Gdańsk 2010.

²⁹⁵ T. Mądrzycki, *Osobowość jako system tworzący i realizujący plany*, Gdańsk 1996, s. 54–55.

²⁹⁶ Por. B. Curwen, S. Palmer, P. Ruddell, *Poznawczo-behawioralna terapia...* s. 33–45.

²⁹⁷ *Ibidem*.

W pracy z nieletnimi w aspekcie wychwytywania błędnych przekonań można zastosować wiele technik poznawczych, takich jak:²⁹⁸

- a) technika „strzałki w dół” (zadawanie pytań o znaczenie myśli, w którym dużą rolę odgrywają zniekształcone przekonania),
- b) sugerowanie tematu powiązanego z różnymi myślami automatycznymi,
- c) zadawanie pytań dotyczących tematów, które łączą różne wydarzenia, sytuacje,
- d) zadanie pytań wprost nieletniemu o jego przekonania,
- e) technika „kończenia zdań”,
- f) kwestionariusz pozwalający na ocenę własnych przekonań,
- g) analizowanie plusów i minusów poszczególnych działań nieletniego (niekiedy warto, by nieletni przygotował to w formie pisemnej, aby poddać to głębszej analizie i syntezie),
- h) tak zwana reatrybucja odpowiedzialności (szczególnie przydatna wówczas, gdy nieletni tłumaczy swoje działanie wpływem innych osób),
- i) prowadzenie dziennika myśli.

Modyfikując przekonania podstawowe, dokonuje się skalowania przekonań nieletniego w ten sposób, że on sam ocenia na przykład, w jakim stopniu w nie wierzy. Prowadzi się działania dotyczące tak zwanych ustalonych ról. Podczas nich nieletni ćwiczy zachowanie zgodne z nowym przekonaniem nawet wtedy, gdy na tym etapie oddziaływań jeszcze nie do końca w nie wierzy (co nazywane jest „działaniem jak gdyby”)²⁹⁹.

W celu uświadomienia sobie przez nieletniego swoich nawykowych zachowań można również wprowadzać treningi autoinstrukcji, rozwiązywania problemów interpersonalnych, porównywania siebie z innymi (przyjmowania perspektywy innych), którzy podzielają i nie dzielą nieprzydatnych przekonań, nazywania emocji. Szczególnie dotyczy to społeczno-poznawczego funkcjonowania nieletniego w sytuacjach frustrujących lub prowokacyjnych³⁰⁰.

W zakresie oddziaływań mających na celu „przejście” z poziomu nawykowego na poziom świadomego działania można także zastosować prosty kwestionariusz roboczo nazywany „przed, w trakcie i po zdarzeniu”. Jest on zaprezentowany poniżej.

²⁹⁸ A.T. Beck, F.D. Wright, C. F. Newman, B. S. Liese, *Terapia poznawcza uzależnień*, Kraków 2007.

²⁹⁹ Więcej w: A.T. Beck, *Cognitive Therapy: Basics and Beyond*, New York 1995.

³⁰⁰ Więcej w: P.C. Kendall, *Terapia dzieci i młodzieży. Procedury poznawczo-behawioralne*, Kraków 2010.

Tabela 7. Kwestionariusz „przed, w trakcie i po zdarzeniu”

Obszar funkcjonowania	przed zdarzeniem	w trakcie zdarzenia	po zdarzeniu
O czym myślałeś?			
Co odczuwałeś, jakich emocji doznawałeś?			
Co działo się w Twoim ciele?			
Co konkretnie robiłeś?			

Źródło: opracowanie własne.

Zaprezentowane w powyższej tabeli obszary pomagają przemyśleć i ustrukturyzować nieletniemu to, o czym myślał, co odczuwał (na poziomie emocji), co działo się w jego ciele oraz co robił właśnie przed, w trakcie i po danym zdarzeniu, które jest przedmiotem interwencji wychowawczej. Wiąże się to z założeniem, że emocje, myśli, zachowania oraz sygnały fizjologiczne są elementami jednego systemu (człowieka). Dzięki temu można pracować z nieletnim nad swoistymi sygnałami, których zidentyfikowanie pozwoli w przyszłości wprowadzić inny, przystosowawczy sposób działania.

Rozdział X. Współpraca z rodzicami/opiekunami nieletniego i instytucjami

10.1. Współpraca ze środowiskiem rodzinnym nieletniego

Oddziaływania resocjalizacyjne, w których centrum podmiotowym jest nieletni, od samego początku powinny uwzględniać i obejmować najważniejsze osoby z rodziny. Z perspektywy dziecka ich zaangażowanie jest ważnym dla niego wsparciem, dającym poczucie bezpieczeństwa i przynależności rodzinnej. Sprzyja to wprowadzaniu do procesu resocjalizacyjnego wyznawanych w rodzinie wartości. Jeżeli rodzina nie wspiera nieletniego i nie przekazuje odpowiednich wartości, otwiera się wówczas przestrzeń do poszukiwania tychże w relacjach aspołecznych³⁰¹. Z perspektywy rodziców czy opiekunów włączanie ich do współrealizowania procesu resocjalizacji wskazuje na symboliczną oraz realną współodpowiedzialność za ich dziecko. Stanowi udzielenie pomocy i nie powoduje poczucia zniesienia odpowiedzialności rodzica za dziecko. To właśnie rodzic (opiekun) powinien być pierwszym partnerem kuratora, wychowawcy w procesie resocjalizacyjnym, co szczególnie mocno uwidacznia się w pojawiających się kryzysach. Dziecko jest jednocześnie podmiotem i celem procesu resocjalizacji, ale nie parterem z obszaru świata dorosłych. Parterem w pracy resocjalizacyjnej powinien być właśnie rodzic/opiekun.

Obszar współpracy z rodzicami/opiekunami nieletniego w ośrodku kuratorskim jest nakreślony w:

- a) Rozporządzeniu w sprawie ośrodków kuratorskich (w treści art. 3. tego rozporządzenia: „W celu realizacji zadań, o których mowa w ust. 1, w ośrodku organizowane są także spotkania z rodzicami lub opiekunami uczestników, mające na celu: 1) dokonywanie analizy przebiegu procesu wychowania, 2) ustalenie dalszych metod postępowania”³⁰²),

³⁰¹ R. Opora, *Warunki efektywnych programów resocjalizacyjnych w ujęciu ekologii społecznej* [w:] R. Opora, R. Breska, J. Jezierska, M. Piechowicz (red.), *Współczesne modele i strategie resocjalizacji*, Warszawa 2017, s. 29.

³⁰² *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 października 2001 roku w sprawie ośrodków kuratorskich* (Dz.U. z 2001 nr 120, poz. 1294).

- b) *Standardach pracy ośrodków kuratorskich*³⁰³, gdzie jako jeden z celów działalności placówki wskazano wsparcie funkcji opiekuńczo-wychowawczej rodziny. Ten zakres działalności rozpoczyna się wraz z pierwszym przyjściem nieletniego do ośrodka. Zawsze taki pierwszy kontakt powinien odbywać się w obecności rodzica/opiekuna nie tylko po to, by dokonać pełniejszej diagnozy, ale również po to, by określić wzajemne oczekiwania na płaszczyźnie współpracy w dalszym procesie wychowawczym dziecka. Warto w tym miejscu także wskazać formalną wagę współpracy rodziców/opiekunów z kadrami ośrodka, gdy ten element jest zawarty w okresowej opinii nieletniego przedkładanej do sądu (o czym także wspomniano w *Standardach pracy ośrodków kuratorskich*).

Współpraca z rodzicami czy też opiekunami faktycznymi i prawnymi dotyczy przede wszystkim konkretnego dziecka i podejmowanych wobec niego działań resocjalizacyjnych. Kontakt ze środowiskiem rodzinnym, czy to w formie spotkań w domu, ośrodku, szkole, czy sądzie (co powinno być intencjonalnie ustalone pod kątem symbolicznej funkcjonalności dla nieletniego) ma na celu wymianę spostrzeżeń wychowawczych, zorientowanie się w sposobach funkcjonowania dziecka w najważniejszych środowiskach społecznych. Poza tym daje możliwość podjęcia spójnych działań wychowawczych i weryfikowania ich poza siedzibą ośrodka. Co istotne, wskazuje to na położenie akcentu na udzielanie pomocy rodzicom w zakresie wychowania dziecka, z jednoczesnym profesjonalnym ukierunkowaniem ich i aktywowaniem, włączaniem w proces resocjalizacyjny. W inny sposób rodzice byliby marginalizowani, wyłączani z procesu wychowawczego swojego dziecka i mogliby mieć poczucie zwolnienia z obowiązku wychowywania go i obarczania odpowiedzialnością za to wychowawców.

Jest to jednocześnie podejście zbieżne z poszukiwaniem mocnych stron w ujęciu tak zwanej ekologii społecznej³⁰⁴, w której to każdy element systemu społecznego (wychowawczego) wpływa na siebie nawzajem. System rodzinny nieletniego, członkowie jego rodziny, mogą być ważnymi sprzymierzeńcami pewnych obszarów działań resocjalizacyjnych, w które bardziej można ich zaangażować³⁰⁵.

Temu celowi służą indywidualne spotkania z rodzicami czy też z rodzicami i ich dzieckiem. Niekiedy w zakresie podtrzymania przepływu informacji do kolejnego spotkania warto prowadzić rozmowy telefoniczne pod kątem konsultacji sytuacji wychowawczej.

W zdarzających się trudnych sytuacjach wychowawczych wymagających postawienia granicy negatywnej tendencji lub jakiegось gwałtownemu zwrotowi w funkcjonowaniu dziec-

³⁰³ http://brpd.gov.pl/sites/default/files/2017_11_06_wyst_ms_zalacznik.pdf [dostęp: 22.04.2018 r.]

³⁰⁴ U. Bronfenbrenner, *Ecological systems theory* [w:] R. Vasta (red.), *Annals of child development*, Greenwich 1989, vol. 6, s. 187–251.

³⁰⁵ R. Opora, *Warunki efektywnych programów resocjalizacyjnych...*, s. 30.

ka (niezależnie od kontekstu społecznego pojawiających się przejawów) można w placówce stworzyć przestrzeń do podjęcia interwencji wychowawczej we współpracy z rodzicami. Można w tym zakresie skorzystać choćby z opisanej wcześniej techniki „ABC trudnej sytuacji”.

Poza współpracą z rodzicami w każdym indywidualnym przypadku innym obszarem współpracy jest organizowanie spotkań z rodzicami/opiekunami nieletnich. Cykliczne spotkania dają możliwość przedstawienia zrealizowanego planu pracy grupowej ośrodka od poprzedniego spotkania, realizując założenie, iż rodzice powinni wiedzieć, jakie aktywności ich dzieci podejmowały, w jakich projektach brały udział oraz z jakimi, ogólnie jako grupa, problemami borykały się. Poza tą częścią spotkania warto uwrażliwić jego uczestników zarówno na sukcesy, mocne strony dzieci (w ujęciu ogólnym, grupowym), jak i na zauważone, pojawiające się zagrożenia i tendencje w tym zakresie. Jest to między innymi okazją do realizacji funkcji profilaktycznej oraz funkcji wychowawczej przez wskazanie zachowań ryzykownych oraz jednocześnie sposobów przeciwdziałania im. Spotkania z rodzicami niekiedy stanowią okazję do przeprowadzenia w różnych formach warsztatów wychowawczych, wskazania skutecznych i przeciwskutecznych sposobów radzenia sobie z poszczególnymi problemami, niekiedy nawet wymiany doświadczeń. W związku z tym warto stworzyć odpowiednią atmosferę spotkania, by nie pójść w kierunku formalizmów, lecz w kierunku funkcjonalnej komunikacji wspomagającej wychowawczo. Warto dać możliwość zadawania pytań, przedstawiania własnych spostrzeżeń czy też oczekiwań. Pozwala to na aktywowanie rodziców i włączanie (przynajmniej niekiedy próby włączenia) ich w proces resocjalizacji oraz w życie ośrodka.

Po spotkaniu grupowym rodzice/opiekunowie powinni mieć także zapewnioną możliwość indywidualnego porozmawiania z kierownikiem, wychowawcami na temat ich dzieci. Otwartość kadry, czas, który jest poświęcany rodzicom/opiekunom, pozwalają na wzajemne dopytanie o różne sprawy, ale co istotne – symbolicznie wskazują, iż jest to dostępne, przyjazne miejsce, w którym z szacunkiem może zostać udzielone wsparcie. Procentuje to w pojawiających się sytuacjach kryzysowych, kiedy to okazana wcześniej dostępność pozwala na zwrócenie się o pomoc, a niekiedy także podzielenie się sukcesami rodzinnymi.

10.2. Współpraca z organizacjami i instytucjami wspierającymi proces resocjalizacyjny nieletniego

W zakresie organizacji działalności ośrodka kuratorskiego, biorąc pod uwagę specyfikę prowadzenia procesu resocjalizacyjnego w tej placówce, która niejako z założenia powinna być wkomponowana w struktury społeczeństwa, niezwykle istotna jest przestrzeń współpracy z różnymi instytucjami i organizacjami. W ten sposób z perspektywy organizacyjnej rozwijana może być oferta resocjalizacyjna ośrodka, a z perspektywy podmiotowej – realizowana zmiana sposobu korzystania przez nieletnich z zasobów środowiska lokalnego.

Swoiste zobowiązanie do inicjowania współpracy z instytucjami państwowymi, społecznymi, jednostkami samorządowymi, a także osobami godnymi zaufania jako element umożliwiający realizację zadań ośrodka kuratorskiego znajduje się w § 5 ust. 2 rozporządzenia o ośrodkach³⁰⁶. W tym paragrafie jako jedyna instytucja wymieniona z nazwy figuruje powiatowe centrum pomocy rodzinie. W praktyce jednak z powodu, iż cele działalności PCPR i ośrodka kuratorskiego nie są zbieżne, współpraca ta ogranicza się w zasadzie do koordynowania sytuacji wychowawczej konkretnego dziecka, które pozostaje w pieczy zastępczej (nie są to jednakże częste przypadki). Zdecydowanie częściej jest podejmowana współpraca ośrodków kuratorskich z Komisjami Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, urzędami miast i gmin oraz z organizacjami pozarządowymi³⁰⁷.

W sposób naturalny kadra ośrodka współpracuje z pedagogami szkolnymi, wychowawcami klas, dyrektorami szkół, do których uczęszczają nieletni, wychowawcami środowiskowych hufców pracy, a także pracodawcami nieletnich (jako młodocianych pracowników). Inaczej współpraca ta wygląda, jest bezpośrednia, gdy wobec nieletniego zastosowano skierowanie do ośrodka jako samoistny środek wychowawczy, a inaczej, gdy prowadzony jest równoległe nadzór kuratora sądowego. W przypadku, gdy kierownik czy kurator pracujący w ośrodku nie jest kuratorem sprawującym nadzór nad nieletnim, wówczas zasadne jest wypracowanie zazębiających się, lecz nienakładających się obszarów współpracy z wymienionymi placówkami, w których nieletni realizują obowiązek szkolny/nauki.

Zakotwiczenie działalności ośrodka kuratorskiego w strukturach społeczności lokalnej, w tym współpracy merytorycznej z osobami z instytucji wspierających i rozwijających ofertę resocjalizacyjną placówki wpisuje się w koncepcję probacji A. Bałandynowicza³⁰⁸. Autor ten wskazuje, iż proces resocjalizacji w oparciu o społeczeństwo jest tym, co wpływa na więzi pomiędzy nieletnimi a społecznością lokalną. Więzy te charakteryzowane są jako prawdziwe zaangażowanie nieletniego w powiązania lokalne, które wytwarzają dobra i usługi wymagane przez tę społeczność, takie jak edukacja, zatrudnienie, rekreacja, działania socjalne oraz praktyki religijne³⁰⁹. A. Bałandynowicz, wskazując istotę programów resocjalizacyjnych opartych na społeczeństwie, podkreśla jednocześnie, iż to nie sam niski relatywnie poziom kontroli, a właśnie więź ze społecznością lokalną jest jej istotą. Jest ona zależna od częstotliwości, czasu trwania oraz jakości stosunków wśród pracowników, klientów i społeczeństwa³¹⁰. W poniższej tabeli przedstawiono kryteria probacji uwzględniane w działalności ośrodków kuratorskich.

³⁰⁶ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 października 2001 roku w sprawie ośrodków kuratorskich (Dz.U. z 2001 r. nr 120, poz. 1294).

³⁰⁷ Ł. Kwadrans, *Ośrodek kuratorski – środek wychowawczy wykonywany przez kuratorów sądowych* [w:] K. Stasiak (red.), *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, Warszawa 2017, s. 841.

³⁰⁸ A. Bałandynowicz, *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa*, Warszawa 2011.

³⁰⁹ A. Bałandynowicz, *Rodzinne domy terapeutyczne resocjalizacją w środowisku otwartym*, Warszawa 2006, s. 40.

³¹⁰ *Ibidem*.

Tabela 8. Kryteria probacji w działalności resocjalizacyjnej ośrodka kuratorskiego

Lp.	Kryterium	Rozwinięcie w działalności ośrodka kuratorskiego
1.	Formalno-prawne	Probacja jest powstrzymaniem stosowania środków wychowawczych wymagających umieszczenia poza środowiskiem rodzinnym, edukacyjnym, wychowawczym, lokalnym. Nieletni pozostaje w społeczeństwie z wprowadzonym systemem odpowiednio dobranego procesu resocjalizacji, bez konieczności umieszczenia go poza wymienionymi kontekstami społecznymi.
2.	Status podopiecznego	Probacja odzwierciedla status nieletniego. Nieletni, wobec których orzeczono skierowanie do ośrodka kuratorskiego, mają lepszy status niż nieletni skierowani do młodzieżowych ośrodków wychowawczych, zakładów poprawczych, a nawet umieszczeni, na wniosek swoich rodziców, w młodzieżowych ośrodkach socjoterapii. Dzieci skierowane do ośrodka mają formalny, nałożony przez sąd obowiązek udziału w zajęciach tej placówki jako swoisty warunek probacyjny.
3.	Podsystem wykonawczy w ramach sądownictwa dla nieletnich	Probacja ujmuje ośrodek kuratorski jako organ świadczący usługi probacyjne w ramach wykonawczego postępowania sądowego. Obejmuje ona zastosowanie konkretnych środków, które mają na celu udzielenie odpowiedniej pomocy nieletniemu, i podkreśla rolę kadry wychowawczej ośrodka w prowadzeniu procesu resocjalizacji.
4.	Proces	W ujęciu kryterium probacji jako procesu (zakładającego opiekę społeczną, kontrolę społeczną i zmianę społeczną) znajdują się zbiór funkcji, działań i usług, a także postępowanie samego nieletniego. W tym kryterium zakłada się równoległą działalność sądu, ośrodka kuratorskiego, nieletniego i społeczeństwa. Proces ten obejmuje konieczność uczęszczania nieletniego do ośrodka kuratorskiego, świadczenia wobec niego przez ośrodek adekwatnych usług związanych z resocjalizacją, zapoznawanie się przez sąd z okresowymi opiniami o nieletnim oraz kontroli społecznej (w tym szkoły) respektowania warunków probacji.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie A. Bałandynowicz, *Rodzinne domy terapeutyczne resocjalizacją z środowisku otwartym*, Warszawa 2006.

Każdy ośrodek kuratorski posiada własną specyfikę dotyczącą klimatu wychowawczego, relacji międzyludzkich, zasobów infrastrukturalnych oraz otaczającego środowiska lokalnego,

w tym instytucji. Wymaga to kreatywności organizacyjnej zarówno kierownika, jak i wychowawców ośrodka oraz elastyczności w przestrzeniach współpracy z instytucjami i organizacjami. W określaniu obszarów współpracy uwzględniać należy jednak to, iż ośrodek kuratorski nie jest autonomicznym bytem organizacyjnym, lecz funkcjonuje przy konkretnym sądzie rejonowym, co wiąże się z wynikającymi z tego faktu ograniczeniami formalnymi.

Rozdział XI. Zagadnienie pomiaru efektywności działań resocjalizacyjnych w ośrodku kuratorskim

Skuteczność czy efektywność jest kategorią nieostrą i niejednorodną w resocjalizacji. Dzieje się to między innymi z powodu różnorodności przyjmowanych do jej zbadania kryteriów. J. Sienionow³¹¹ przedstawiła cztery grupy czynników mających wpływ na proces resocjalizacji:

- 1) obszar związany z deficytami i zasobami w procesie rozwoju osobowości,
- 2) czynniki związane z wiedzą, doświadczeniem kuratora – wychowawcy,
- 3) czynniki dotyczące instytucji resocjalizacyjnej, systemu jej działań złożonych z poszczególnych powiązanych ze sobą elementów,
- 4) czynniki uwzględniające zewnętrzne mikro- i makroczynniki.

Zaprezentowana przez autorkę koncepcja koresponduje także z innym cztero-grupowym modelem czynników wpływających na złożoność i skuteczność działań wychowawczych, a mianowicie z czterema kołami zębatymi J. Pyżalskiego (osoba wychowawcy; osoba nieletniego; metody, techniki podejmowanych działań; szeroki kontekst sytuacyjny)³¹².

Jednym z najczęstszych sposobów badania efektywności działań resocjalizacyjnych jest brak powracania do łamania norm prawnych. Niekoniecznie jednak jest to związane z kryterium poprawy resocjalizacyjnej³¹³. W zakresie oceny efektywności działań resocjalizacyjnych podstawą jest świadomość i intencjonalność tego, co i po co się robi w obszarze tego procesu. W jednej z bardzo ogólnie sformułowanych definicji skuteczności resocjalizacji podkreśla się zbieżność efektów z realizacją ustalonych celów działań³¹⁴.

³¹¹ J. Sienionow, *Znaczenie ewaluacji działań wychowawczych, edukacyjnych i terapeutycznych w procesie resocjalizacji młodzieży niedostosowanej społecznie*, „Edukacja Humanistyczna” 2016, nr 2(35), s. 123–133.

³¹² J. Pyżalski, *Nauczyciele – uczniowie...*

³¹³ Więcej w: A. Bałandynowicz, *Probacja. System sprawiedliwego karania*, Warszawa 2002.

³¹⁴ V. Będkowska-Heine, *Czas wolny uczniów poddanych nadzorowi kuratorów sądowych*, „Acta Universitas Wratislaviensis. Prace Pedagogiczne”, 1991, nr 78, s. 3–90.

Praca resocjalizacyjna z nieletnim, aby była jak najskuteczniejsza w tym jednocześnie, aby zapobiegała nawrotom społecznych tendencji, powinna uwzględniać następujące okoliczności³¹⁵:

- a) czerpanie ze źródła teorii uczenia się,
- b) uwzględnianie czynników ryzyka zarówno podmiotowych, jak i środowiskowych na podstawie rzetelnych metod,
- c) jak najpełniejsze korzystanie ze społecznego wsparcia,
- d) wykorzystywanie wielowymiarowych rozwiązań dostosowanych do stylu uczenia się, motywacji oraz zdolności dzieci,
- e) odkrywanie i uwzględnianie potencjałów, mocnych stron dzieci,
- f) roztaczanie opieki następczej (na poziomie readaptacji i reintegracji), zapobiegającej nawrotom negatywnych tendencji,
- g) (współ)tworzenie konkretnych, jasnych zasad dotyczących zarówno relacji, jak i prowadzonych oddziaływań,
- h) ciągłe uczenie się kadry ośrodka, podnoszenie kompetencji profesjonalnych,
- i) utrzymywanie prawidłowych relacji interpersonalnych przez kadrę ośrodka,
- j) ciągłe przystosowywanie oferty resocjalizacyjnej do specyfiki osobowościowej nieletnich,
- k) ciągłe adaptowanie oferty resocjalizacyjnej do lokalnego kontekstu uwzględniającego zarówno potencjały, jak i ograniczenia.

Jednakże istnieje pytanie stawiane przez R. Oporę o cele działań resocjalizacyjnych, mianowicie: Czy w związku z tym, iż głównym celem oddziaływań resocjalizacyjnych jest brak powrotu do łamania norm prawnych, uzasadniony jest pomiar efektywności w kategoriach innych celów? Autor ten stawia pytanie również o to, czy osiągnięcie jednego z założonych celów działań resocjalizacyjnych może być miarą sukcesu resocjalizacyjnego³¹⁶. Przytoczone kwestie są nad wyraz istotne w pracy z nieletnimi, czyli osobami, które w dynamiczny sposób przechodzą proces kształtowania swojej osobowości i poszukują własnej tożsamości. W przypadku nieletnich skierowanych do ośrodka kuratorskiego w okresie ostatniej dekady, analizując każdy rok pod kątem wydanej liczby orzeczeń kierujących nieletnich do ośrodków kuratorskich, zawsze większość stanowiły osoby, które nie dokonywały czynów karalnych, lecz przejawiały symptomy demoralizacji (odsetek nieletnich skierowanych do ośrodka kuratorskiego z powodu demoralizacji wynosił od 51% do 72%)³¹⁷. W związku z tym pojawiają się kolejne pytania: Czy działania prowadzone w ośrodku kuratorskim mają być nakierowane na rozwiązywanie aktualnych problemów rozwojowych ustalonych na podstawie aktualnej

³¹⁵ R. Opora, *Efektywność oddziaływań resocjalizacyjnych...*, s. 84.

³¹⁶ *Ibidem*, s. 106.

³¹⁷ Opracowanie własne na podstawie danych statystycznych Ministerstwa Sprawiedliwości RP, zawartych na stronie: <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/> [dostęp: 16.10.2017 r.].

diagnozy? Czy przedmiotem sprawdzania efektywności działań resocjalizacyjnych ma być przechodzenie przez kryzysy rozwojowe w okresie tak zwanego moratorium rozwojowego (jako specyfiki okresu dojrzewania)? Czy też miarą działalności resocjalizacyjnej z nieletnimi powinny być wybory (szczególnie dotyczące poszanowania lub nieposzanowania prawa) dokonywane przez nich w dorosłości? Czy w pracy z nieletnimi bardziej zagrażające dla dalszego rozwoju osobowości jest dokonanie czynu karalnego, czy też eksperymentowanie ze środkami zmieniającymi nastrój (nie tylko z alkoholem i środkami narkotycznymi, ale także na przykład z niemedycznym zastosowaniem leków) jako symptom demoralizacji?

Warto również zwrócić uwagę na to, iż do ośrodków kuratorskich kierowane są dziewczęta i chłopcy o różnym poziomie natężenia syndromu nieprzystosowania społecznego i w różnym wieku. W tym zakresie pojawia się następne pytanie dotyczące istoty działalności resocjalizacyjnej ośrodka kuratorskiego pod kątem właśnie kierowanych do niego dzieci. Chodzi o to, czy ośrodek kuratorski (skierowanie do ośrodka jest ulokowane na 6 miejscu w katalogu środków wychowawczych w u.p.n.)³¹⁸ powinien być zorientowany na działania wobec nieletnich we wczesnej fazie syndromu nieprzystosowania społecznego, nawet jeszcze przed zastosowaniem nadzoru kuratorskiego, czy też jednak powinien być traktowany jako środek wychowawczy przeznaczony dla nieletnich o głębszym stopniu nieprzystosowania społecznego, jako szansa przed skierowaniem do młodzieżowego ośrodka kuratorskiego? Wydaje się, iż odpowiedzi na oba pytania mogą być twierdzące, jednakże przy uwzględnieniu, iż takie grupy nieletnich, ze względu na ryzyko tak zwanego negatywnego transferu, nie powinny spotkać się w jednej placówce. Jednakże prowadząc działania wobec pierwszej i drugiej z wymienionych grup osób, znakomicie odmienny będzie ciężar, intensywność i czas prowadzonych oddziaływań. Należy także przypuszczać, iż efekty zmiany resocjalizacyjnej prawdopodobnie także mogą się różnić.

Uwzględniając to, że nieletni funkcjonuje poza ośrodkiem w środowisku rodzinnym, szkolnym, rówieśniczym, niekiedy również w innych kontekstach społecznych (na przykład w klubach sportowych, czy też podczas zajęć terapeutycznych), nie jest możliwe wyizolowanie sprawdzenia wpływu tylko jednego aspektu działalności wychowawczej, edukacyjnej, resocjalizacyjnej czy też procesu socjalizacji. Zatem efekt zarówno pozytywny, jak i negatywny w formie zmiany sposobu funkcjonowania jest wypadkową specyficznej konstelacji psychospołecznej dla konkretnego dziecka.

Tak pojmowany proces resocjalizacji nieletnich jest swoistym kontinuum wymienionych wyżej działań, które uzupełniają się i dlatego stanowią kapitał do kolejnych zmian³¹⁹. W celu określenia, co jest przedmiotem badania skuteczności, można wyodrębnić za T. Głowiakiem pięć obszarów. Z perspektywy funkcjonalnej działań, jak i ich podmiotu, najistotniejsza

³¹⁸ Ustawa z 26 października 1982 roku o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. 1982 nr 35, poz. 228 z późn. zm.)

³¹⁹ J. Siemionow, *Znaczenie ewaluacji działań wychowawczych...*

wydaje się skuteczność rozumiana jako ewaluacja konkretnej sytuacji dziecka (ocena danego tzw. przypadku) w zakresie dostosowania oferty resocjalizacyjnej do realnych problemów i zasobów. Poza tym autor ten wymienił cztery pozostałe obszary badania efektywności. Są nimi:

- 1) ewaluacja skuteczności metod resocjalizacyjnych,
- 2) ewaluacja oferty skuteczności katalogu oferowanych oddziaływań resocjalizacyjnych,
- 3) ewaluacja placówki jako skuteczności ośrodka jako całości,
- 4) ewaluacja systemu resocjalizacyjnego³²⁰.

Co należy podkreślić, nie zwalnia to jednak z prowadzenia diagnozy (w tym ustalenia potencjałów) i opracowania rzetelnego, sprofilowanego planu działań, włączającego przecież właśnie najważniejsze dla nieletniego osoby do wzajemnej współpracy. Efektem działań resocjalizacyjnych bowiem ma być sukces podmiotu (który jest celem, a nie środkiem), a nie danej instytucji czy też wychowawcy. W tym miejscu nasuwa się także konstatacja, iż chyba jednak w pracy resocjalizacyjnej z nieletnimi, jak i w obszarze ewaluacji jej efektów mniej istotne są formalizmy niż aspekty zmiany psychospołecznej (dużo trudniej mierzalne).

Pozytywne efekty resocjalizacji mogą być określane za T. Wiśniewskim³²¹ na podstawie opracowania przez nieletniego prospołecznego, realistycznego planu życiowego (zawierającego strukturę wyznaczonych realnych celów dalekich i bliskich oraz ich operacjonalizacji w formie konkretnych planów) i pomyślnie rozpoczęcie jego realizacji. Znajduje to także swoje odniesienie w standardach pracy ośrodków kuratorskich³²². Biorąc to pod uwagę, ważne jest, by przekazywana wiedza, umiejętności i kompetencje w trakcie działań w ośrodku kuratorskim przez treningi były przyswajane przez dzieci na poziomie proceduralnym. Chodzi bowiem o to, aby nieletni nie tylko wiedzieli „że”, ale przede wszystkim wiedzieli „jak” oraz aby potrafili to odnieść do swojego życia i wdrożyć do codziennego funkcjonowania³²³.

Za K. Ostrowską z kolei można rozważać, że efektywność resocjalizacji odnosi się do zmiany struktury osobowości oraz do motywacji dziecka sprzyjającej ochronie przed naruszaniem norm społeczno-prawnych. Jednakże autorka wskazuje również na to, że skuteczne działania resocjalizacyjne powinny pozwalać na zaspokajanie potrzeb i osiągnięcie dobrostanu fizycznego, psychicznego, społecznego przez dziecko oraz wchodzenie na wyższy poziom rozwoju i integracji osobowości³²⁴.

Badanie efektywności resocjalizacji nieletnich z konotacją podmiotową powinno odnosić się zatem do:

³²⁰ T. Głowik, *Ewaluacja terapii a naukowe myślenie*, „Terapia Uzależnienia i Współzależnienia” 2008, nr 2, s. 5–9.

³²¹ T. Wiśniewski, *Modele kurateli sądowej w Polsce*, Warszawa 1978 [za:] R. Opora, R. Opora, *Efektywność oddziaływań resocjalizacyjnych...*, s. 108.

³²² http://brpd.gov.pl/sites/default/files/2017_11_06_wyst_ms_zalacznik.pdf [dostęp: 30.04.2018 r.]

³²³ R. Opora, *Efektywność oddziaływań resocjalizacyjnych...*, s. 109.

³²⁴ K. Ostrowska, *Psychologia resocjalizacyjna. W kierunku nowej specjalności w psychologii*. Warszawa 2008, s. 228.

- a) **rzetelności diagnozy** (ustalenie węzłowych problemów psychospołecznych oraz zasobów podmiotowych i środowiskowych),
- b) **sensowności metodycznej** (wyznaczenia na podstawie diagnozy konkretnych celów, rozwijanych w planach resocjalizacyjnych, przy odpowiednio sprofilowanych metodach działań wobec podmiotu – nieletniego),
- c) **osiągniętej faktycznej zmiany psychospołecznej** (w wyniku konstelacji działań edukacyjnych, profilaktycznych, wychowawczych, terapeutycznych i resocjalizacyjnych),
- d) **zakresu zgeneralizowania w codziennym życiu osiągniętych zmian i zastosowania ich w praktyce,**
- e) **trwałości w czasie zgeneralizowanej zmiany resocjalizacyjnej,**
- f) **metod badania efektywności.**

W zakresie doboru metod badania efektywności (jak i diagnozy, gdyż zasadne jest stosowanie tego samego narzędzia w rozumieniu efektywności jako rediagnozy, aby uniknąć zmiennych zakłócających) jest duży problem polegający nie na braku ich dostępności, ale na oporze przed ich zastosowaniem. Z drugiej strony należy zwrócić uwagę na zagrożenia związane z tym, czy mamy diagnozować, czy tylko testować (w rozumieniu obiektywnego i wystandaryzowanego pomiaru próbki zachowania) daną osobę³²⁵. Proces testowania, w odróżnieniu od szeroko rozumianej diagnozy, opiera się na niemal całkowitym zaufaniu do obiektywności testu z marginalizowaniem relacji interpersonalnej. Samo testowanie odnosi się do tzw. badań nomotetycznych, czyli takich, w których najważniejsze jest określenie danego stanu rzeczy, skali statystycznej problemu czy też sytuacji grupy osób, bez odnoszenia się do specyfiki konkretnej badanej osoby³²⁶.

Mając na uwadze te zagrożenia (pomijając fakt, iż niektóre narzędzia są możliwe do wykorzystania tylko przez psychologów), w procesie badania efektywności działań resocjalizacyjnych możliwe jest świadome wykorzystanie wystandaryzowanych narzędzi (z których mogą korzystać kuratorzy także niebędący psychologami), które mogą być pomocne w określeniu diagnostycznym każdego konkretnego dziecka w ośrodku. Wydaje się, iż warto przytoczyć w tym miejscu podnoszony przez Ł. Wirkusa³²⁷ postulat dotyczący organizacji dla kuratorów sądowych szkoleń, umożliwiających nabywanie nowych uprawnień w ramach terapeutycznych. Warto ten postulat jednakże poszerzyć o organizację szkoleń metodycznych (nie tylko terapeutycznych) oraz diagnostycznych związanych z profesjonalizacją pracy w ośrodkach kuratorskich. Jako narzędzie mogące stanowić podparcie w ewaluacji postępów procesu

³²⁵ A. Anastasi, *Psychological testing*, New York 1990.

³²⁶ G.J. Meyer, S.E. Finn, L. Eyde, G.G. Kay, K.L. Moreland, R.R. Dies, E.J. Eisman, T.W. Kubiszyn, G.M. Reed, *Psychological testing and psychological assessment: A review of evidence and issues*, "American Psychologist" 2001, nr 56, s. 128–165.

³²⁷ Ł. Wirkus, *Wybrane metody badań efektywności programów korekcyjnych i praktyczne implikacje dla autorów* [w:] Ł. Wirkus (red.), *Wybrane programy resocjalizacyjne w praktyce kuratorów sądowych*, Toruń 2017, s. 241.

resocjalizacji nieletnich jest między innymi kwestionariusz Youth Self Report³²⁸, którego wybrane pytania z poszczególnych obszarów zostały przedstawione poniżej.

Tabela 9. Przykładowe itemy poszczególnych skal Youth Self Report

Skale problemowych zachowań	I Wycofanie	II Skargi somatyczne	III Lęk i depresja	IV Problemy społeczne	V Zaburzenia myślenia	VI Zaburzenia uwagi	VII Zachowania niedostosowane	VIII Zachowania agresywne
Przykładowe pytania	Wolę raczej być sam, sam niż z innymi Odmawiam mówienia	Cierpię na zawroty głowy Czuję się przemęczony/przemęczona	Czuję się samotny/samotna Często płaczę	Zachowuję się, jakbym był młodszym/młodsza niż jestem w rzeczywistości Nie mam dobrych kontaktów z innymi dziećmi	Nie umiem uwolnić się od pewnych powracających myśli, myśli natrętnych – proszę opisz Słyszę dźwięki i głosy, których nie ma (proszę opisz)	Mam kłopoty ze skoncentrowaniem się lub utrzymaniem uwagi przez dłuższy czas Nie potrafię usiedzieć w miejscu	Nie czuję się winny/winna z powodu niewłaściwego zachowania Zadaję się z osobami, które łatwo wpadają w kłopoty	Często się kłócę Jestem bezduszny/bezduszna wobec innych

Źródło: P. Kozłowski, *Model grupowych oddziaływań resocjalizacyjnych młodzieży nieprzystosowanej społecznie* [w:] Ł. Wirkus (red.), *Wybrane programy resocjalizacyjne w praktyce kuratorów sądowych*, Toruń 2017, s. 93.

W ośrodku kuratorskim prowadzi się opis i ewaluację sytuacji nieletnich, które przedstawiane są sądowni w okresowych opiniach w ramach prowadzonego postępowania dotyczącego realizacji środka wychowawczego. Taką opinię zawierającą opis, ocenę, wyjaśnianie, postulowanie, stawianie hipotez i wnioskowanie można określać mianem opisu efektywności behawioralnej³²⁹. Pomimo iż w rozporządzeniu w sprawie ośrodków kuratorskich jest zobowiązanie do sporządzania „pisemnych sprawozdań o każdym uczestniku”³³⁰, nie ma jednak wzoru takiego sprawozdania czy opinii. W związku z tym podajemy propozycję wzoru takiej opinii³³¹.

³²⁸ Narzędzie jest dystrybuowane za pośrednictwem: http://store.aseba.org/YOUTH-SELF-REPORT_11-18/productinfo/501/

³²⁹ P. Kozłowski, *Model grupowych oddziaływań resocjalizacyjnych...*, s. 94–97.

³³⁰ §11 pkt. 3 *Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 października 2001 roku w sprawie ośrodków kuratorskich* (Dz.U. z 2001 r. nr 120, poz. 1294).

³³¹ Opracowanie własne na podstawie: P. Kozłowski, *Model grupowych oddziaływań resocjalizacyjnych...*, s. 94–97.

11.1. Wzór opinii okresowej nieletniego skierowanego do ośrodka kuratorskiego

.....
 Pieczętka ośrodka kuratorskiego

.....
 Miejscowość, data

Sygn.

Sąd Rejonowy w.....

.....Wydział Rodzinny i Nieletnich

Opinia

o nieletnim.....

za okres:.....

1. Frekwencja nieletniego

(Dotyczy ona odsetka faktycznego udziału nieletniego w zajęciach programowych placówki. Dla większej przejrzystości oraz określenia dynamiki w tym zakresie zasadne jest przedstawianie jej w podziale na poszczególne miesiące.)

2. Aktywność podczas zajęć programowych

(Uogólniona, opisowa ocena zaangażowania nieletniego podczas każdego z zajęć programowych. Uwzględnia się wnioski wyciągane z zajęć przez nieletniego, koncentrację na przedmiocie merytorycznym zajęć, a także niesubordynację, przejawy oporu agresywnego i biernego oraz sposoby reagowania na działania dyscyplinujące. Należy wziąć pod uwagę indywidualne możliwości poznawcze dziecka.)

3. Relacje z innymi dziećmi w ośrodku

(Opisowa ocena nawiązywania i podtrzymywania relacji społecznych przez nieletniego w ośrodku, jego współpracy z innymi dziećmi podczas różnych zadań, skłonności do działań prospołecznych oraz aspołecznych, a w tym zakresie okazywanie faktycznej skruchy, przepraszanie, naprawianie krzywdy i wyciąganie wniosków oraz wdrażanie ich w faktyczne działanie.)

4. Relacje z kuratorami/wychowawcami w ośrodku

(Opisowa ocena relacji z osobami udzielającymi pomocy, a także stawiającymi wymagania i oceniającymi nieletniego w całokształcie funkcjonowania w ośrodku.)

5. Wywiązywanie się z nauki własnej w ośrodku

(Opisowa ocena nastawienia, sumienności, systematyczności w zakresie codziennej nauki, odrabiania lekcji, a także poziomu korzystania z pomocy w nauce w ośrodku.)

6. Wywiązywanie się z obowiązków pozamerytorycznych w ośrodku

(Opisowa ocena względnie bardziej swobodnych obszarów funkcjonowania w ośrodku, takich jak: przygotowywanie podwieczorków, porządkowanie pomieszczeń oraz relacje w kontekstach społecznych, w których się to odbywa.)

7. Ocena funkcjonowania nieletniego poza ośrodkiem kuratorskim w najważniejszych środowiskach społecznych

(Zebranie informacji o funkcjonowaniu dziecka w szkole, rodzinie, środowisku lokalnym od nich samych, ich rodziców, kuratorów prowadzących nadzór, a za ich pośrednictwem od dzielnicowych oraz pedagogów szkolnych i nauczycieli, w celu ewaluacji poziomu i tendencji generalizowania zmian wynikających z procesu resocjalizacyjnego.)

8. Ocena współpracy z rodzicami/opiekunami nieletniego

(Opisowa ocena zaangażowania rodziców/opiekunów nieletniego w proces resocjalizacyjny, uwzględniająca: liczbę i jakość kontaktów z kadrą ośrodka w celu konsultacji spraw dziecka, jego relacji społecznych, sprawianych problemów, czy inicjatywa kontaktów była po stronie rodziców/opiekunów, usprawiedliwianie nieobecności, udział w zebraniach z rodzicami.)

9. Działania resocjalizacyjne i wychowawcze podejmowane wobec dziecka i ich efekty

(Opis oddziaływań związanych z planem pracy grupowej oraz indywidualnej realizowanych wobec dziecka w ośrodku i ewentualnych interwencji wychowawczych wraz z przedstawieniem ich skutków.)

10. Wnioski i dalsze zalecenia resocjalizacyjne

(Syntetyczne podsumowanie efektów działań wychowawczych, konkluzje dotyczące etapu pracy resocjalizacyjnej oraz określenie zasadności kontynuowania ośrodka/środków wychowawczych lub też ich modyfikacji poprzez złożenie odpowiednich wniosków do sądu.)

Zakończenie

Problematyka organizacji i metodyki wykonywania środków wychowawczych, w tym skierowania do ośrodka kuratorskiego, wiąże się z koniecznością poruszania się na styku nauk prawnych i społecznych, a niekiedy także medycznych. Poruszane w monografii zagadnienia wpisują się w tę specyfikę i – mamy nadzieję – przybliżają do siebie perspektywy (zakorzenione na odmiennych teoretycznie i aksjologicznie założeniach kształcenia) światów prawnych (sędziowskich) i pedagogicznych (kuratorskich)³³² w zakresie formalnego i faktycznego wykonywania środka wychowawczego w formie skierowania do ośrodka kuratorskiego.

Ośrodek kuratorski jest placówką, do której sądy rokrocznie kierują ponad pół tysiąca nieletnich³³³. Jest to z całą pewnością najtańszy środek wychowawczy w Polsce, umożliwiający prowadzenie działalności grupowej oraz realizację jednocześnie funkcji resocjalizacyjnej, wychowawczej, opiekuńczej, profilaktycznej, terapeutycznej i diagnostycznej. Całościowy koszt prowadzenia działalności resocjalizacyjnej przypadający na jednego nieletniego w ośrodku kuratorskim wynosi zaledwie kilkaset złotych miesięcznie!

Zagadnienia dotyczące ośrodków kuratorskich były rzadko poruszane, a nawet, jak można stwierdzić, często marginalizowane, co spowodowało wytworzenie się niszy, czy wręcz wyrwy w zakresie możliwości orzekania tego środka wobec nieletnich (o czym pisaliśmy już we wstępie, że jedynie przy niespełna 1/4 sądów rejonowych funkcjonują te placówki). Stanowi to poważny problem w zakresie orzecznictwa, ponieważ sądy po prostu nie mogą zastosować tego środka wychowawczego. Problem ten z pewnością niekiedy przybiera postać bardzo realną, gdyż może dotyczyć konkretnego młodego człowieka i jego rodziny. Brak bowiem możliwości objęcia resocjalizacją i opieką w ośrodku kuratorskim w trudnościach związanych z syndromem społecznego nieprzystosowania, może wiązać się z brakiem alternatywy dla umieszczenia nieletniego w młodzieżowym ośrodku wychowawczym i w konsekwencji izolacją dziecka od środowiska rodzinnego, szkolnego, lokalnego, rówieśniczego. Z tego powodu w czasie debat w Biurze Rzecznika Praw Dziecka dotyczących prawa nieletnich stwierdzono, iż potrzebne jest wyłonienie zespołu ds. opracowania *Standardów pracy ośrodków kuratorskich*, aby lepiej wykorzystać potencjał tkwiący w prowadzonej tam działalności resocjalizacyjnej opartej na strukturach społecznych i uwzględ-

³³² Por. M. Konopczyński, *Kryzys resocjalizacji...*, s. 43–45.

³³³ Na podstawie danych Ministerstwa Sprawiedliwości RP.

niających dobro, którym jest zachowanie integralności rodziny nieletniego i jego udział w najważniejszych środowiskach socjalizacyjnych i wychowawczych. Warto jeszcze raz podkreślić, iż to jedyny środek wychowawczy (uwzględniający systematyczne, profesjonalne, zakorzenione w diagnozie, grupowe oddziaływania resocjalizacyjne realizowane w oparciu o autorytet sądu) stosowany wobec nieletnich, który wpisuje się w założenia resocjalizacji *sensu stricto*, a nie izolacji społecznej nieletniego.

W pracach nad koncepcją tej publikacji przyświecał nam cel opracowania książki pozwalającej na dotknięcie najważniejszych kontekstów pracy ośrodków kuratorskich tak w zakresie organizacyjnym, formalnym, prawnym, jak i metodycznym oraz pedagogicznym. Z pewnością poruszane tematy nie zostały wyczerpane i nie są dyrektywami dla działalności ośrodka kuratorskiego. Stanowią jednak wstęp do poważnej dyskusji merytorycznej nad aktualną sytuacją ośrodków kuratorskich oraz kierunków ich rozwoju organizacyjnego, merytorycznego oraz uporządkowania rozwiązań prawnych.

W książce zawarta jest pewnego rodzaju propozycja spojrzenia na działalność formalną, organizacyjną, prawną i metodyczną ośrodka. Mamy nadzieję, że zwrócenie uwagi zarówno na obszary problemowe, jak i na dobre praktyki oraz propozycje rozwiązań, spowoduje odsłonięcie potencjału resocjalizacyjnego każdego z obecnie funkcjonujących ośrodków oraz wskaże ewentualne możliwości dla tych ośrodków, które zostaną powołane w przyszłości.

Mamy także nadzieję, iż poruszane w książce zagadnienia, choć mają charakter zarysu, pozwolą na lepsze zrozumienie specyfiki działalności i funkcji ośrodka kuratorskiego oraz przyczynią się do prac nad ich organizacyjnym i metodycznym umocnieniem w strukturze Kuratorskiej Służby Sądowej, a także że zostaną przez kuratorów życzliwie przyjęte. Warto zatem przedstawić niektóre postulaty, aby zasygnalizować dalsze rozważania nad konstruktywnymi działaniami dotyczącymi restauracji ośrodków kuratorskich:

- a) wykorzystanie funkcji profilaktycznej i opiekuńczej (przy możliwości profilowania ośrodków kuratorskich), aby udzielić profesjonalnego, realnego wsparcia rodzinom, w których sądy dokonały ingerencji we władzę rodzicielską, co jest uzasadnione wzrostową dynamiką liczby orzeczeń w zakresie ograniczenia władzy rodzicielskiej i liczby małoletnich pod opieką kuratorów sądowych oscylującej wokół 170–180 tys. (nie ma na to wpływu niż demograficzny) oraz słabą mobilnością wychowawczą i wieloprotblemową strukturą rodzin nieletnich³³⁴ i małoletnich, w których prowadzone są działania kuratorów sądowych,
- b) wykorzystanie potencjału tkwiącego w funkcji diagnostycznej, w szczególności w zakresie wykorzystania skierowania do ośrodka kuratorskiego jako środka tymczasowego wychowawczego (najlepiej z jednocześnie zastosowanym nadzorem kuratorskim),

³³⁴ Por. P. Kozłowski, *Wybrane aspekty sytuacji rodzinnej dzieci nieprzystosowanych społecznie – raport z badań* [w:] B. Adamczyk, K. Biel, *Dzieci ulicy w Polsce. Nowe konteksty zjawiska*, Kraków 2016, s. 365–381.

- c) uporządkowanie spraw organizacyjnych oraz przepisów prawa dotyczących zatrudniania i wykonywania pracy przez kierownika i kadre w ośrodku kuratorskim,
- d) uporządkowanie i ujednoczenie spraw finansowania wszystkich aspektów działalności ośrodków kuratorskich poprzez ścisłe i przejrzyste wydzielenie środków pieniężnych w budżetach sądów rejonowych, przy których one funkcjonują,
- e) zagwarantowanie środków finansowych umożliwiających udział w cyklicznych szkoleniach metodycznych kierowników i kadry ośrodków kuratorskich,
- f) poszerzenie oferty szkoleniowej Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury o zagadnienia organizacji i metod wykonania środka wychowawczego w postaci skierowania do ośrodka kuratorskiego,
- g) wprowadzenie obowiązkowego bloku tematycznego dotyczącego działalności ośrodków kuratorskich do programów aplikacji kuratorskiej.

Bibliografia

- Achenbach T.M., *Integrative guide for the 1991 CBCL/4-18, YSR, and TRF Profiles*. Burlington 1991.
- Alfort B.A., Beck T.A., *Terapia poznawcza jako teoria integrująca psychoterapię*, Kraków 2005.
- Ambrozik W., *Spółeczność lokalna jako płaszczyzna oddziaływań profilaktyczno-wychowawczych* [w:] M. Konopczyński, B.M. Nowak, *Resocjalizacja. Ciągłość i zmiana*, Warszawa 2008.
- Anastasi A., *Psychological testing*, New York 1990.
- Anderson J.R., *Uczenie się i pamięć. Integracja zagadnień*, Warszawa 1998.
- Andrzejewski M., *Prawna ochrona rodziny*, Warszawa 1999.
- Babicka-Wirkus A., *Respektowanie prawa do autoekspresji a rytuały oporu gimnazjalistów*, Warszawa 2018.
- Bałandynowicz A., *Probacja. System sprawiedliwego karania*, Warszawa 2002.
- Bałandynowicz A., *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa*, Warszawa 2011.
- Bałandynowicz A., *Rodzinne domy terapeutyczne resocjalizacją w środowisku otwartym*, Warszawa 2006.
- Bałandynowicz A., *Probacja*, Grodzisk Mazowiecki 1996.
- Banaszak B., Żukowski Ł., *Prawo dziecka do ochrony przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją – rozwiązania polskie na tle standardów „Konwencji o prawach dziecka”* [w:] S.L. Stadniczeńko (red.), *Konwencja o prawach dziecka*, Warszawa 2015.
- Bandura A., *Aggression: A social learning analysis*, New York 1973.
- Bandura A., *Cultivate self-efficacy for personal and organizational effectiveness* [w:] E.A. Locke (red.) *Handbook of principles of organization behavior*, Oxford 2000.
- Bandura A., *Exercise of agency in personal and social change* [w:] E. Sanavio, H. Eysenck (red.) *Behavior and cognitive therapy today: Essay in Honour of Hans J. Eysenck*, Oksford 1998.
- Bąbel P., Suchowierska M., Ostaszewski P., *Analiza zachowania od A do Z*, Gdańsk 2010.
- Beck A.T., *Cognitive therapy and the emotional disorders*, New York 1979.
- Beck A.T., *Cognitive therapy: basics and beyond*, New York 1995.
- Beck A.T., Freeman A., Davis D.D., *Terapia poznawcza zaburzeń osobowości*, Kraków 2005.

- Beck A.T., Wright F.D., Newman C.F., Liese B.S., *Terapia poznawcza uzależnień*, Kraków 2007.
- Berne E., *W co grają ludzie. Psychologia stosunków międzyludzkich*, Warszawa 2002.
- Będkowska-Heine V., *Czas wolny uczniów poddanych nadzorowi kuratorów sądowych*, „Acta Universitas Wratislaviensis. Prace Pedagogiczne” 1991, nr 78.
- Bieńkowska E., Walczak-Żochowska A., *Postępowanie w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 2003.
- Bieńkowska E., *Mediacja w sprawach nieletnich*, Warszawa 2011.
- Bojarski T., *Postępowanie w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 2016.
- Bronfenbrenner U., *Ecological systems theory* [w:] R. Vasta (red.), *Annals of child development*, Greenwich 1989, vol. 6.
- Chęłpa S., Witkowski T., *Psychologia konfliktu. Praktyka radzenia sobie ze sporami*. Wrocław 1999.
- Ciosek M., *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa 2003.
- Curwen B., Palmer S., Ruddell P., *Poznawczo-behawioralna terapia krótkoterminowa*, Gdańsk 2006.
- Czapów Cz., *Wychowanie resocjalizujące – elementy metodyki i diagnostyki*, Warszawa 1980.
- Czarnecka-Działuk B., *Nieletni sprawcy czynów karalnych przed sądem rodzinnym. Zagadnienia procesowe*, Warszawa 1993.
- Czerwińska-Jasiewicz M., *Rozwój psychiczny młodzieży a jej koncepcje dotyczące własnego życia*, Warszawa 2005.
- Dereniowska-Gugała E., *Komentarz do wybranych przepisów ustawy o systemie oświaty i ustawy – Karta Nauczyciela*, Warszawa 2011.
- Dricziński S., *Stosowane definicje czasu pracy w czasie pracy określonym wymiarem zadań*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2001, nr 2.
- Fidelus A., *W stronę resocjalizacji inkluzyjnej*, „Probacja” 2011, nr 2.
- Gaberle A., Korcyl-Wolska M., *Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Gdańsk 2002.
- Głowik T., *Ewaluacja terapii a naukowe myślenie*, „Terapia Uzależnienia i Współzależnienia” 2008, nr 2.
- Goldstein A.P., *Psychological skills training: the structured learning technique*, New York 1981.
- Goldstein A.P., McGinnis E., *Skillstreaming – kształtowanie młodego człowieka. Nowe strategie i perspektywy nauczania umiejętności prospołecznych*, Warszawa 2001.
- Goldstein A.P., Nensen R., Daleflod B., Kalt M., *Nowe perspektywy treningu zastępowania agresji*, Warszawa 2005.
- Goldstein A.P., Glick B., Gibbs J., *Program zastępowana agresji*, Warszawa 2004.

Goldstein A.P., Blanceró D.A., Carthen W., Glick B., *The prosocial gang: Implementing Aggression Replacement Training*, CA, 1994.

Górecki P., Konarska-Wrzosek V., *Postępowanie w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 2015.

Górski S., *Psychoterapia w wychowaniu*, Warszawa 1986.

Gromek K., *Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Warszawa 2001.

Gromek K., *Kuratorzy sądowi. Komentarz do ustawy z 27 lipca 2001 roku*, Warszawa 2002.

Grudziewska E., *Diagnoza w socjoterapii – propozycje narzędzi badawczych* [w:] E. Grudziewska (red.), *Socjoterapia w pracy z dziećmi i młodzieżą. Programy zajęć. Część 2*, Warszawa 2016.

Hauser S.T., *Understanding resilient outcomes: Adolescent lives across time and generations*, „Journal of Research on Adolescence”, 1999, nr 9(1).

Hirschi T., *Causes of Delinquency*, California 1969.

Jagięła J., *Socjoterapia w szkole. Krótki poradnik psychologiczny*, Kraków 2009.

Jaros P.J., Michalak M., *Prawa dziecka. Dokumenty Organizacji Narodów Zjednoczonych*, Warszawa 2016.

Jarosz E., Wysocka E., *Diagnoza psychopedagogiczna. Podstawowe problemy i rozwiązania*, Warszawa 2006.

Jedynak T., Stasiak K., *Ustawa o kuratorach sądowych. Komentarz*, Warszawa 2014.

Jedynak T., Stasiak T., *Nadzór kuratora* [w:] K. Stasiak (red.), *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, wydanie IV, Warszawa 2018.

Kalinowski M., *Innowacyjny model systemu kurateli sądowej dla nieletnich* [w:] „Zagadnienia Wychowawcze a Zdrowie Psychiczne” 1991, nr 2.

Karasowska A., *Model pomocy realizowany w świetlicy*, „Remedium” 2009.

Karasowska A., Szulirz A., *Metoda projektu w profilaktyce i socjoterapii – założenia teoretyczne* [w:] M. Deptuła (red.), *Profilaktyka w grupach ryzyka. Działania*, Warszawa 2010.

Kawula S., *Studia z pedagogiki społecznej*, Olsztyn 1996.

Kendall P. C., *Terapia dzieci i młodzieży. Procedury poznawczo-behawioralne*, Kraków 2010.

Kołąkowski A., Pisula A., *Sposób na trudne dziecko*, Sopot 2011.

Konarska-Wrzosek V., *Prawny system postępowania z nieletnim w Polsce*, Warszawa 2013.

Konaszewski K., Kwadrans Ł., *Prężność psychiczna a wsparcie społeczne w grupie młodzieży nieprzystosowanej społecznie. Badania pilotażowe*, „Resocjalizacja Polska” 2017, nr 13.

Konaszewski K., Kwadrans Ł., *Zasoby osobiste młodzieży nieprzystosowanej społecznie. Uwarunkowania środowiskowe*, Kraków 2018.

Konopczyński M., *Twórcza resocjalizacja. Wybrane metody pomocy dzieciom i młodzieży*, Warszawa 1996.

Konopczyński M., *Teoretyczne podstawy metodyki kulturotechnicznych oddziaływań resocjalizacyjnych wobec nieletnich*, Warszawa 2006.

Konopczyński M., *Metody twórczej resocjalizacji*, Warszawa 2008.

Konopczyński M., *Pedagogika resocjalizacyjna. W stronę działań kreujących*, Kraków 2014.

Konopczyński M., *Osobowe przesłanki skutecznej resocjalizacji* „Resocjalizacja Polska” 2016, nr 11.

Konopczyński M., *Mechanizmy destygmatyzacji społecznej*, „Resocjalizacja Polska” 2017, nr 14.

Korcył-Wolska M., *Postępowanie w sprawach nieletnich na tle standardów europejskich*, Warszawa 2015.

Kozłowski P., *Dynamika demoralizacji i przestępczości nieletnich – analiza statystyczna zjawiska i propozycja indywidualnych rozwiązań*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2010, nr 69.

Kozłowski P., *Kognitywno-behawioralne założenia terapii sprawców przemocy domowej* [w:] A. Jaworska, P. Kozłowski (red.), *Uzależnienia chemiczne i przemoc domowa. Konteksty penitencjarne i terapeutyczne*, Bydgoszcz 2014.

Kozłowski P., *Kryminologiczny wymiar niedostosowania społecznego oraz jego korelaty w obszarze edukacji szkolnej* [w:] M. Stefański, E. Piotrów, A. Gliszczyński (red.), *Problemy bezpieczeństwa personalnego w epoce ponowoczesności*, Słupsk 2016.

Kozłowski P., *Przestrzeń podmiotowości i teleologii w diagnozie resocjalizacyjnej nieletnich. Konstrukcja kwestionariusza celów życiowych młodzieży* [w:] I. Surina, A. Babicka-Wirkus, *Prawa dziecka w przestrzeni edukacyjno-społecznej*, Kraków 2016.

Kozłowski P., *Wybrane aspekty sytuacji rodzinnej dzieci nieprzystosowanych społecznie – raport z badań* [w:] B. Adamczyk, K. Biel, *Dzieci ulicy w Polsce. Nowe konteksty zjawiska*, Kraków 2016.

Kozłowski P., *Wartości, cele i plany życiowe młodzieży nieprzystosowanej społecznie*, Kraków 2016.

Kozłowski P., *The effectiveness of the Aggression Replacement Training in the context of externality and internality disorders of adolescents at risk of social maladjustment*, „Social Studies: Theory and Practice” 2017, nr 1, vol. 2.

Kozłowski P., *Model grupowych oddziaływań resocjalizacyjnych młodzieży nieprzystosowanej społecznie* [w:] Ł. Wirkus (red.), *Wybrane programy resocjalizacyjne w praktyce kuratorów sądowych*, Toruń 2017.

Kozłowski P., *Wpływ terapii kognitywno-behawioralnej na wartości, cele i plany życiowe młodzieży zagrożonej społecznym nieprzystosowaniem* [w:] I. Mudrecka (red.), *Teoretyczne i metodyczne aspekty resocjalizacji młodzieży niedostosowanej społecznie*, Warszawa 2017.

Kubiszyn T.W., Reed G.M., *Psychological testing and psychological assessment: A review of evidence and issues*, „American Psychologist” 2001, nr 56.

Kulisiewicz C., Kulisiewicz M., *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 2009.

Kupisiewicz Cz., *Dydaktyka*, Kraków 2013.

Kwadrans Ł., *Ośrodek kuratorski – środek wychowawczy wykonywany przez kuratorów sądowych* [w:] K. Stasiak (red.), *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, Warszawa 2017.

Lazarus R.S., *Coping theory and research: Past, present and future*, „Psychosomatic Medicine” 1993, nr 55.

Little R.B., Lecci L., Watkinson B., *Personality and personal project: Linking Big Five and PAC units of analysis*, „Journal of Personality” 1992, nr 6.

Luthar S.S., *Resilience and Vulnerability. Adaptation in the Context of Childhood Adversities*, Cambridge 2003.

Łopatka A., *Dziecko – jego prawa człowieka*, Warszawa 2000.

Makowski A., *Niedostosowanie społeczne młodzieży i jej resocjalizacja*, Warszawa 1994.

Marcia J.E., *Identity in adolescence* [w:] J. Adelson (red.), *Handbook of adolescent psychology*, New York 1980 oraz E.H. Erikson, *Identity; youth and crisis*, New York 1968.

Marzec-Holka K., *Działalność kuratorskich ośrodków pracy z młodzieżą*, „Studia Pedagogiczne” 1976, nr 2.

Maslow A.H., *Motivation and Personality*, New York 1954.

Maslow A.H., *Teoria hierarchii potrzeb* [w:] J. Reykowski, *Problemy osobowości i motywacji w psychologii amerykańskiej*, Warszawa 1968.

Masten A., Best K., Garmezy N., *Resilience and development: contributions from the study of children who overcome adversity*, „Development and Psychopathology” 1990, nr 2.

Mądrzycki T., *Osobowość jako system tworzący i realizujący plany*, Gdańsk 1996.

Meyer G.J., Finn S.E., Eyde L., Kay G.G., Moreland K.L., Dies R.R., Eisman E.J., Masten A.S., Best K., Garmezy N., *Resilience and development: contributions from the study of children who overcome adversity*, „Development and Psychopathology” 1990, nr 2.

Moor Ch.W., *Mediacje. Praktyczne strategie rozwiązywania konfliktów*, Warszawa 2016.

Morawska E., Morawski J., *Trening zastępowania agresji* [w:] Ł. Wirkus (red.), *Wybrane programy resocjalizacyjne w praktyce kuratorów sądowych*, Toruń 2017.

Obuchowska I., *Adolescencja* [w:] (red.) B. Harwas-Napierała, J. Trempała, *Psychologia rozwoju człowieka*, Warszawa 2008.

Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2007.

Opora R., *Rola sędziów i kuratorów w resocjalizacji nieletnich*, Gdańsk 2006.

Opora R., *Ewolucja niedostosowania społecznego jako rezultat zmian w zakresie odporności psychicznej i zniekształceń poznawczych*, Gdańsk 2009.

Opora R., *Resocjalizacja. Wychowanie i psychokorekcja nieletnich niedostosowanych społecznie*, Kraków 2010.

Opora R., *Efektywność oddziaływań resocjalizacyjnych*, Warszawa 2015.

Opora R., *Warunki efektywnych programów resocjalizacyjnych w ujęciu ekologii społecznej* [w:] R. Opora, R. Breska, J. Jezierska, M. Piechowicz (red.), *Współczesne modele i strategie resocjalizacji*, Warszawa 2017.

- Ostrowska K., *Psychologia resocjalizacyjna. W kierunku nowej specjalności w psychologii*, Warszawa 2008.
- Paszkiewicz A., *Podmiotowe traktowane wychowanka w nadzorze kuratora sądowego*, Lublin 2006.
- Podgórecki A., *Charakterystyka nauk praktycznych*, Warszawa 1962.
- Pospiszyl K., *Resocjalizacja. Teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływań*, Warszawa 1998.
- Prucnal M., *Ochrona i specjalne traktowanie nieletnich sprawców czynów karalnych* [w:] S.L. Stadniczeńko (red.), *Konwencja o prawach dziecka*, Warszawa 2015.
- Pytka L., *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne i metodyczne*, Warszawa 1995.
- Pytka L., *Pedagogika resocjalizacyjna*, Warszawa 2000.
- Pyżalski J., *Nauczyciele – uczniowie. Dwa spojrzenia na dyscyplinę w klasie*, Kraków 2007.
- Reid W.J., Epstein L., *Task centred casework*, New Jork 1972.
- Rescorla R.A., Solomon R.L., *Two-process learning theory: Relationships between Pavlovian conditioning and instrumental learning*, „Psychological Review” 1967, nr 74.
- Rosengren D.B., *Building motivational interviewing skills. A practitioner workbook*, New Jork 2009.
- Roccas S., Sagiv L., Schwartz S.H., Knafo A., *The Big Five personality factors and personal values*, „Personality and Social Psychology Bulletin” 2002, nr 28(6).
- Royce J.R., Powell A., *Theory of personality and individual differences: factors, systems, and processes*, New Jersey 1983.
- Rubaj M., *Praca z grupą w socjoterapii* [w:] E. Grudziwska (red.), *Socjoterapia w pracy z dziećmi i młodzieżą. Programy zajęć*, Warszawa 2015.
- Rycak A., *Rozwiązywanie sporów i przedawnienie roszczeń ze stosunku pracy* [w:] J. Stelina (red.), *Prawo pracy*, Warszawa 2016.
- Rycak A., *Czas pracy* [w:] J. Stelina (red.), *Prawo pracy*, Warszawa 2016.
- Rzepniewski A., *Organizacja kuratorskiej służby sądowej* [w:] K. Stasiak (red.), *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, wyd. IV, Warszawa 2018.
- Sawicka K. (red.), *Socjoterapia*, Warszawa 1999.
- Schwartz S. H., Rubel T., *Sex differences in value priorities: Cross-cultural and multimehtod studies*, „Journal of Personality and Social Psychology” 2011, nr 89(6).
- Siemaszko A., *Granice tolerancji*, Warszawa 1993.
- Siemionow J., *Znaczenie ewaluacji działań wychowawczych, edukacyjnych i terapeutycznych w procesie resocjalizacji młodzieży niedostosowanej społecznie*, „Edukacja Humanistyczna” 2016, nr 2 (35).
- Sikorski W., *Socjoterapia w praktyce psychopedagogicznej*, Nysa 2014.

Stadniczeńko S.L., *Prawa dziecka częścią składową systemu praw człowieka i obywatela* [w:] S.L. Stadniczeńko (red.), *Konwencja o prawach dziecka*, Warszawa 2015.

Stadniczeńko S.L., *Prawo dziecka do wychowania w rodzinie*, [w:] S.L. Stadniczeńko (red.), *Konwencja o prawach dziecka*, Warszawa 2015.

Stadniczeńko J., *Prawo dziecka do nauki – prawa w oświacie* [w:] S.L. Stadniczeńko (red.), *Konwencja o prawach dziecka*, Warszawa 2015.

Stadniczeńko J., *Prawo dziecka do wypoczynku i rozwoju kulturalnego* [w:] S.L. Stadniczeńko (red.), *Konwencja o prawach dziecka*, Warszawa 2015.

Stanibuła B., *Ewolucja zasad stosowania zadaniowego czasu pracy*, „Monitor Prawa Pracy” 2006, nr 12.

Stasiak K., *Ewolucja systemu kurateli sądowej w Polsce w latach 1919–2009 – kamienie milowe* [w:] K. Stasiak, Ł. Wirkus, P. Kozłowski, T. Jedynak (red.), *Dziewięćdziesięciolecie kurateli sądowej w Polsce. Historia – Teraźniejszość – Przyszłość*, Kraków 2010.

Stasiak K., *Ewolucja kurateli sądowej od początku do wejścia w życie rozporządzenia z 1986 roku* [w:] K. Stasiak (red.), *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, wyd. IV, Warszawa 2018.

Stasiak K., *Kuratorzy społeczni* [w:] K. Stasiak (red.), *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, wyd. IV, Warszawa 2018.

Stasiak K., *Udział kuratora sądowego w wykonywaniu prawa do kontaktu z dzieckiem* [w:] I. Surina, A. Babicka-Wirkus, *Prawa dziecka w przestrzeni edukacyjno-społecznej*, Kraków 2016.

Stasiak K., Jedynak T., *Charakterystyka stosunku pracy kuratora sądowego i aplikanta kuratorskiego* [w:] K. Stasiak (red.), *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, wyd. IV, Warszawa 2018.

Strelau J. (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki, Tom I. Podstawy psychologii*, Gdańsk 2000.

Strzembosz A., *Postępowanie w sprawach nieletnich w prawie polskim*, Lublin 1984.

Strzembosz A., *System sądowych środków ochrony dzieci i młodzieży przed niedostosowaniem społecznym*, Lublin 1985.

Strzemieczny J., *Zajęcia socjoterapeutyczne dla dzieci i młodzieży*, Warszawa 1993.

Surina I, Babicka-Wirkus A. (red.), *Prawa dziecka w przestrzeni edukacyjno-społecznej*, Kraków 2016.

Szczepanik R., Jaros A., *Techniki socjoterapeutyczne w pracy z dzieckiem agresywnym*, Łódź 2016.

Szymańska J., *Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki*, Warszawa 2012.

Trotter C., *Working with involuntary clients*, London 1999.

Tyszka Z., *Współdziałanie kuratora sądowego dla nieletnich z instytucjami i organizacjami społecznymi*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1961, nr 4.

Urban B., *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży*, Kraków 2000.

Urban B., *Zachowania dewiacyjne młodzieży w relacjach rówieśniczych*, Kraków 2005.

Wajerowska-Oniszczyk B., *Mediacja w polskim prawie nieletnich*, Warszawa 2011.

Wielki słownik wyrazów obcych, Warszawa 2005.

Wierzbicki P., *Indywidualizacja środków stosowanych w postępowaniu z nieletnimi*, „Nowe Prawo”, nr 9, 1984.

Wirkus Ł., *Wybrane metody badań efektywności programów korekcyjnych i praktyczne implikacje dla autorów* [w:] Ł. Wirkus (red.), *Wybrane programy resocjalizacyjne w praktyce kuratorów sądowych*, Toruń 2017.

Wiśniewski T., *Modele kurateli sądowej w Polsce*, Warszawa 1978.

Wysocka E., *Diagnoza pozytywna w resocjalizacji. Model teoretyczny i metodologiczny*, Katowice 2015.

Zamelski P., *Prawo do ochrony życia prywatnego* [w:] S.L. Stadniczeńko (red.), *Konwencja o prawach dziecka*, Warszawa 2015.

Zielińska M., *Jak reagować na agresję uczniów. Skuteczne techniki radzenia sobie z problemem*, Gdańsk 2012.

Ziemski S., *Problemy dobrej diagnozy*, Warszawa 1973.

Zimmerman D., *Moral education. In Center for Research on Aggression. Prevention and control of aggression*, New York 1983.

Orzeczenia sądów

- 1) *Postanowienie SN z 24 czerwca 1983 roku*, IIIKZ 87/83, OSNKW 1983, nr 12, poz. 97.
- 2) *Uchwała SN z dnia 8 kwietnia 2009 roku*, II PZP 2/09, http://www.sn.pl/orzecznictwo/SitePages/Baza_orzeczen.aspx?Sygnatura=II%20PZP%202/09, dostęp - 22.04.2018 r.
- 3) *Wyrok SN z 3 kwietnia 2014 roku*, IIUK 399/13, SIP LEX nr 1458679.
- 4) *Wyrok SA w Białymstoku z 19 stycznia 2018 roku*, IIIAUa 572/17, SIP LEX nr 2449716.

Źródła internetowe

- 1) <http://kurator.webd.pl/2017/10/29/7001/>
- 2) <http://kuratorzy.gda.pl/node/628>
- 3) <http://kurator.info/2018/03/28/x-halowy-turniej-pilki-noznej-osrodkow-kuratorskich-z-apelacji-wroclawskiej/>
- 4) <http://kurator.info/2017/10/10/xi-ogolnopolski-turniej-pilki-noznej-osrodkow-kuratorskich-w-jarocinie/>
- 5) <http://kurator.webd.pl/2012/12/04/vi-igrzyska-sportowe-osrodkow-kuratorskich-okregu-slupskiego/>, <http://kurator.webd.pl/2016/07/01/x-igrzyska-osrodkow-kuratorskich-okregu-slupskiego/>
- 6) <http://kurator.info/2017/05/22/xi-igrzyska-osrodkow-kuratorskich-okregu-slupskiego/>
- 7) <http://kurator.info/2017/12/15/iii-konkurs-wiedzy-o-zdrowiu-osrodkow-kuratorskich-2/>
- 8) http://store.aseba.org/YOUTH-SELF-REPORT_11-18/productinfo/501/
- 9) <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/>
- 10) http://brpd.gov.pl/sites/default/files/2017_11_06_wyst_ms_zalacznik.pdf
- 11) Lista sądów powszechnych (dane za 2017 r.), <https://danepubliczne.gov.pl/dataset/li-sta-sadow-powszechnych/resource/9fb180e6-8bb9-44a3-83c7-128ea7ab4d8a> [dostęp: 17.03.2018 r.].
- 12) Ludność według płci, wieku, województw i powiatów (2016 r.), <http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/Tables.aspx> [dostęp: 25.03.2018 r.].
- 13) Nieletni – prawomocne orzeczenia w latach 2003–2016, <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/> [dostęp: 22.03.2017 r.].
- 14) Pismo Rzecznika Praw Dziecka Marka Michałaka z dnia 6.11.2017 roku i z dnia 4.01.2018 roku o numerze ZSR.422.22.2017.MK, <http://brpd.gov.pl/aktualnosci-wystapienia-generalne/standardy-pracy-osrodkow-kuratorskich> [dostęp: 25.03.2018 r.].

Akty prawne

Dekret Naczelnika Państwa z 7 lutego 1919 roku w przedmiocie utworzenia sądów dla nieletnich (Dz. Praw nr 14, poz. 171).

Ustawa z dnia 22 grudnia 1969 roku o utrzymaniu w mocy na okres przejściowy niektórych dotychczasowych przepisów prawa karnego (Dz.U. nr 37, poz. 311).

Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 roku – Kodeks pracy (tekst jedn. Dz.U. z 2018 r., poz. 108 ze zm.).

Ustawa z 26 października 1982 roku o postępowaniu w sprawach nieletnich (tekst jedn. Dz.U. z 2016, poz. 1654 ze zm.).

Ustawa z dnia 15 lipca 1987 roku o Rzeczniku Praw Obywatelskich (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 958 ze zm.).

Ustawa z dnia 6 stycznia 2000 roku o Rzeczniku Praw Dziecka (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 922).

Ustawa z dnia 15 września 2000 roku o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. nr 91, poz. 1010).

Ustawy z dnia 27 lipca 2001 roku – Prawo o ustroju sądów powszechnych (tekst jedn. Dz.U. z 2018, poz. 13 ze zm.).

Ustawa z dnia 27 lipca 2001 roku o kuratorach sądowych (tekst jedn. Dz.U. z 2014 r., poz. 795 ze zm.).

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 roku o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (tekst jedn. Dz.U. z 2018 r., poz. 450 ze zm.).

Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 roku – Prawo oświatowe (Dz.U. z 2017 r., poz. 59 ze zm.).

Ustawa budżetowa na rok 2018 z dnia 11 stycznia 2018 roku (Dz.U. z 2018 r., poz. 291).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 26 lipca 1919 roku w przedmiocie urzędzenia sądów dla nieletnich (Dz. Praw z 1919 nr 63, poz. 378).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 października 2001 roku w sprawie ośrodków kuratorskich (Dz.U. nr 120, poz. 1294).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 grudnia 2002 roku w sprawie wynagrodzeń kuratorów zawodowych i aplikantów kuratorskich (Dz.U. nr 239, poz. 2037 ze zm.).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 31 grudnia 2002 roku w sprawie bezpieczeństwa i higieny w publicznych i niepublicznych szkołach i placówkach (Dz.U. z 2003 r. nr 6, poz. 69 ze zm.).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 9 czerwca 2003 roku w sprawie standardów obciążenia pracą kuratora zawodowego (Dz.U. nr 116, poz. 1100).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 16 czerwca 2009 roku w sprawie szczegółowego sposobu, zakresu i trybu sprawowania nadzoru nad wykonywaniem orzeczeń w sprawach nieletnich (Dz.U. nr 107, poz. 894).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 10 kwietnia 2012 roku w sprawie warunków i sposobu przeprowadzania badań na obecność alkoholu lub innego środka użytego w celu wprowadzenia się w stan odurzenia w organizmie nieletniego (Dz.U. z 2012 r., poz. 468).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 19 grudnia 2012 roku w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia gospodarki finansowej i działalności inwestycyjnej sądów powszechnych (Dz.U. z 2012 r., poz. 1476 ze zm.).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 grudnia 2015 roku – Regulamin urzędowania sądów powszechnych (Dz.U. z 2015 r., poz. 2316 ze zm.).

Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z 27 lipca 1971 roku w sprawie utworzenia kuratorskich ośrodków pracy z młodzieżą (Dz.Urz. MS nr 6, poz. 39).

Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z 6 lutego 1976 roku w sprawie kuratorskich ośrodków pracy z młodzieżą (Dz.Urz. MS nr 2, poz. 9 ze zm.).

Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 kwietnia 1983 roku w sprawie ustalenia trybu i zasad tworzenia kuratorskich ośrodków pracy z młodzieżą oraz określenia ich organizacji i zakresu działania (Dz.Urz. MS nr 3, poz. 15 ze zm.).

Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 grudnia 2003 roku w sprawie organizacji i zakresu działania sekretariatów sądowych oraz innych działów administracji sądowej (Dz.Urz. MS nr 5, poz. 22 ze zm.).

Załączniki

ZAŁĄCZNIK Nr 1

WZÓR AKTU UTWORZENIA OŚRODKA KURATORSKIEGO

Sąd Okręgowy

W
(miejscowość, data)

Na podstawie art. 84 § 4 *Ustawy z dnia 26 października 1982 roku o postępowaniu w sprawach nieletnich* (Dz.U. nr 35, poz. 228, z 1992 r. nr 24, poz. 101, z 1995 r. nr 89, poz. 443, z 1998 r. nr 106, poz. 668, z 1999 r. nr 83, poz. 931 oraz z 2000 r. nr 12, poz. 136 i nr 91, poz. 1010):

1. Tworzy się z dniem Ośrodek Kuratorski Nr,
w, przy ulicy Nr ... m. ...,
(kod pocztowy, miejscowość)
przy Sądzie Rejonowym w

2. Ustala się następujące dni i godziny pracy ośrodka:

- 1)
- 2)
- 3)
- 4)
- 5)
- 6)
(wskazać stałe dni tygodnia) (w godzinach od – do)

3. Ośrodek używa pieczęci podłużnej o następującej treści:

„Ośrodek Kuratorski Nr w
przy Sądzie Rejonowym w”

.....
Prezes Sądu Okręgowego

ZAŁĄCZNIK Nr 2

WZÓR AKTU ZNIESIENIA OŚRODKA KURATORSKIEGO

Sąd Okręgowy

w

(miejscowość, data)

Na podstawie art. 84 § 4 *Ustawy z dnia 26 października 1982 roku o postępowaniu w sprawach nieletnich* (Dz.U. nr 35, poz. 228, z 1992 r. nr 24, poz. 101, z 1995 r. nr 89, poz. 443, z 1998 r. nr 106, poz. 668, z 1999 r. nr 83, poz. 931 oraz z 2000 r. nr 12, poz. 136 i nr 91, poz. 1010):

Znosi z dniem Ośrodek Kuratorski Nr

w, przy ulicy Nr ... m.

(kod pocztowy, miejscowość)

przy Sądzie Rejonowym w

.....
Prezes Sądu Okręgowego

ZAŁĄCZNIK Nr 3

DZIENNIK ZAJĘĆ (ZESZYT Z PONUMEROWANYMI STRONAMI)

Część I. Informacje podstawowe

Ośrodek Kuratorski Nr.

przy Sądzie Rejonowym

w

(dokładny adres placówki: miejscowość, ulica, telefon, fax)

Kadra:

Kierownik:

(imię i nazwisko osoby)

(zaznaczyć, czy kurator zawodowy czy społeczny)

Kuratorzy:

.....

.....

Inne osoby:

.....

.....

Czas pracy ośrodka:

dni i godziny w układzie tygodniowym

poniedziałek

czwartek

wtorek

piątek

środa

sobota

niedziela

Harmonogram prowadzenia zajęć w ośrodku

Dzień tygodnia	Godziny prowadzenia zajęć	Imię i nazwisko osoby prowadzącej zajęcia
poniedziałek		
wtorek		
środa		
czwartek		
piątek		
sobota		
niedziela		

Część II. Lista uczestników ośrodka

Lp.	Imię i nazwisko	Data urodzenia	Sygn. akt	Data prawomocności orzeczenia o skierowaniu do ośrodka	Data rozpoczęcia zajęć w ośrodku	Data prawomocności orzeczenia o zwolnieniu z zajęć w ośrodku

**Część III. Lista obecności uczestników w poszczególnych dniach roku z rozbi-
ciem na 12 miesięcy.****Część IV. Opis zajęć prowadzonych w ośrodku z rozbiem na 52 tygodnie
z uwzględnieniem zapisu codziennego według wzoru:**

Data	Temat zajęć	Uwagi	Podpis prowadzącego zajęcia

Część V. Informacje o przeprowadzonych kontrolach

Data	Forma	Temat	Kontrolujący		Podpis
			imię i nazwisko	stanowisko służbowe	

ZAŁĄCZNIK Nr 4

ROCZNY PLAN PRACY OŚRODKA Z ROZBICIEM
NA POSZCZEGÓLNE MIESIĄCE

Cele i zadania	Temat	Sposób realizacji	Miesiąc	Osoba odpowiedzialna za realizację	Uwagi

ZAŁĄCZNIK Nr 5

ARKUSZ SPOSTRZEŻEŃ O UCZESTNIKU

.....
(imię i nazwisko uczestnika)

Data	Opis zachowania	Wnioski do pracy wychowawczej	Podpis osoby dokonującej wpisu

ZAŁĄCZNIK Nr 6

STANDARDY PRACY OŚRODKÓW KURATORSKICH

Rzecznik Praw Dziecka
Marek Michałek
ZSR.422.22.2017.MK

Warszawa, 6 listopada 2017 roku

Pan
Zbigniew Ziobro
Minister Sprawiedliwości
Prokurator Generalny

Szanowny Panie Ministrze,

w załączeniu przedstawiam propozycję zmian przepisów *Ustawy z dnia 26 października 1982 roku o postępowaniu w sprawach nieletnich* (Dz.U. z 2016 r., poz. 1654). Dotyczą one:

- 1) stosowanych wobec nieletniego środków wychowawczych, zawartych w ww. ustawie w zakresie skierowania nieletniego do ośrodka kuratorskiego,
- 2) urealnienia stosowania środka wychowawczego w postaci zobowiązania nieletniego do wykonywania określonych prac na rzecz społeczności lokalnej,
- 3) rezygnacji z nadzoru zakładu pracy i wprowadzenia w jego miejsce nowego środka wychowawczego w postaci nadzoru szkoły,
- 4) szerszego wykorzystania mediacji jako narzędzia rozwiązywania konfliktów karnych i sporów,
- 5) umocowania ustawowego instytucji izb policyjnych w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich.

Propozycje ukierunkowane są także na wprowadzenie możliwości oddziaływania na rodzinę, która przeżywa trudności opiekuńczo-wychowawcze, przez pracę z dzieckiem i rodzicami prowadzoną w ośrodku kuratorskim. Wiąże się to z koniecznością wprowadzenia zmiany do *Ustawy z dnia 25 lutego 1964 roku – Kodeks rodzinny i opiekuńczy* (Dz.U. z 2017 r., poz. 682).

W pakiecie propozycji, zgłaszanym w niniejszym wystąpieniu, znalazły się także *Standardy pracy ośrodków kuratorskich*. Celem *Standardów* jest osiągnięcie wysokiego poziomu pracy wychowawczej prowadzonej w ośrodkach, ukierunkowanej na wszechstronny rozwój dzieci, przeciwdziałanie demoralizacji i zaniedbaniom opiekuńczo-wychowawczym, a także podniesienie i ujednoczenie standardów pracy merytorycznej i działalności organizacyjnej ośrodków kuratorskich.

Przedstawione propozycje są efektem dyskusji, które toczyły się w ramach spotkań debaty „Prawa nieletnich”, zorganizowanej przez Rzecznika Praw Dziecka oraz prac powołanego przez Rzecznika Zespołu ds. Opracowania Standardów Pracy Ośrodków Kurator-

skich. Uczestnikami debaty byli prawnicy, pedagodzy, psycholodzy, filozofowie, sędziowie i kuratorzy, przedstawiciele świata nauki i praktycy, osoby zajmujące się problematyką prawa nieletnich. Przedmiotem Debaty było ustalenie, czy obowiązujące regulacje prawne w zakresie prawa nieletnich są zgodne z prawem międzynarodowym, w szczególności z postanowieniami *Konwencji o prawach dziecka*.

Wypracowane propozycje wychodzą przede wszystkim naprzeciw potrzebom dzieci, ale również spełniają oczekiwania środowisk zajmujących się tematyką nieletnich.

Wobec trwającej dyskusji o transformacji systemu resocjalizacji nieletnich w Polsce należy zasygnalizować, jak istotnym jej elementem jest środek wychowawczy w postaci skierowania do ośrodka kuratorskiego. Przez niektórych specjalistów jest on traktowany jako swoista odmiana nadzoru kuratorskiego, sprawowanego przez zespół kuratorów sądowych zatrudnionych w ośrodku kuratorskim i polegającego na profesjonalnej organizacji czasu pozaszkolnego nieletnich przez działalność profilaktyczną, opiekuńczo-wychowawczą i resocjalizacyjno-terapeutyczną zmierzającą do zmiany postaw uczestników zajęć ośrodka w kierunku społecznie pożądanym.

Środek wychowawczy w postaci skierowania do ośrodka kuratorskiego stosowany jest przez sądy najczęściej w sytuacji braku realizacji przez dziecko obowiązku szkolnego, zagrożenia demoralizacją, pochodzenia dziecka z rodziny tzw. niewydolnej wychowawczo oraz młodzieży ze środowisk szczególnie trudnych i zaniedbanych. Ma na celu wdrożenie dzieci do poprawnego funkcjonowania w relacjach społecznych i rolach życiowych, przez nauczenie umiejętności radzenia sobie z trudnościami, budowanie celów i planów życiowych, rozwijanie zainteresowań, w tym edukacyjnych, wyrabianie konstruktywnych sposobów spędzania wolnego czasu, kształtowanie umiejętności prospołecznych i poczucia odpowiedzialności, budowanie wzorca opiekuńczości w przyjaznych relacjach z dorosłym, eliminowanie zaniedbań wychowawczych i środowiskowych.

Dziecko otrzymuje w ośrodku pomoc w nauce oraz ma zapewnioną możliwość właściwego spędzenia wolnego czasu, a także dożywienie. Uczenie prawidłowych nawyków żywieniowych, wspólne przygotowywanie i spożywanie posiłków wraz z nabywaniem umiejętności zachowania się przy stole, stanowi istotny element resocjalizacji.

Bez wątpienia ośrodki kuratorskie są alternatywą dla izolacyjnych środków wychowawczych. Funkcjonowanie ośrodków kuratorskich w środowiskach lokalnych jest niezbędne dla dziecka, aby praca z nim prowadzona była bez oderwania od rodziny, zmiany szkoły, środowiska rówieśniczego, wśród osób bliskich dziecku.

Dziecko, uczęszczając na zajęcia w ośrodku, w naturalny sposób przechodzi proces wychowawczy. Socjalizacja w warunkach wolnościowych nie powoduje oporu dziecka i jego środowiska rodzinnego. Wspomaga także funkcję wychowawczą rodziny, stanowi równocześnie pracę resocjalizacyjną z rodziną i oddziałuje na rodzeństwo dziecka. Jest wsparciem dla rodzin przeżywających kryzys.

W ośrodkach kuratorskich pracują zawodowi kuratorzy sądowi, kuratorzy społeczni oraz inni specjaliści służący dzieciom swoją wiedzą i doświadczeniem, a więc osoby o odpowiednich kwalifikacjach. Z tych względów, w ocenie Rzecznika Praw Dziecka, skierowanie do ośrodka kuratorskiego jest ważnym środkiem w katalogu środków wychowawczych, choć w praktyce często niedocenianym. Ośrodki kuratorskie powinny stać się jednym z podstawowych składników systemu resocjalizacji nieletnich, powinny funkcjonować przy każdym sądzie rejonowym.

Praca z dziećmi prowadzona w ośrodkach kuratorskich przynosi nie tylko świetne efekty. Jest również najtańszą z form oddziaływania wychowawczego na dziecko. Przykładowo, na podstawie danych powiatu malborskiego, koszt jednego miejsca w zakładzie poprawczym czy schronisku dla nieletnich wynosi prawie 11 tys. zł, jednego miejsca w młodzieżowym ośrodku wychowawczym – około 4 tys. zł. Koszt utrzymania jednego miejsca w ośrodku kuratorskim to około 300 zł.

W ocenie Rzecznika Praw Dziecka konieczne jest wprowadzenie szeregu rozwiązań umożliwiających rozwój i efektywną pracę ośrodków kuratorskich, doskonalenie ich struktury i organizacji, uregulowanie statusu prawnego kierownika i kuratorów zatrudnionych w ośrodku, statusu organizacyjnego i finansowego ośrodka.

Regulacja ośrodków kuratorskich powinna obejmować kompleksowe rozwiązanie funkcjonowania ośrodków, w tym tworzenie, finansowanie, określenie zadań ośrodka, osób tam pracujących, sposób powoływania i odwoływania kierownika ośrodka kuratorskiego oraz jego obowiązki, uprawnienie kuratora do przetwarzania danych osobowych. Zmiany te powinny być więc wprowadzone nie tylko do przepisów ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (m.in. art. 7 § 1 pkt 1, art. 26, art. 73 § 1, art. 84), ale także do *Ustawy z dnia 27 lipca 2011 roku o kuratorach sądowych* (Dz.U. z 2014 r., poz. 795).

Dodatkowo należy uzupełnić regulacje prawne zawarte w *Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym* o włączenie ośrodków kuratorskich do pracy z rodziną, która przeżywa trudności opiekuńczo-wychowawcze, przez uzupełnienie art. 109 o skierowanie małoletniego do ośrodka kuratorskiego i zobowiązanie jego rodziców do współpracy z ośrodkiem.

Propozycja zmiany art. 109 jest *de facto* powrotem do rozwiązań obowiązujących przed 2001 r. Rzeczywistość pokazała, że błędem było odebranie sądom możliwości skierowania do ośrodka kuratorskiego małoletnich. Konieczne jest więc przywrócenie narzędzia oddziaływania na dziecko i jego rodziców w postaci wsparcia rodziny, udzielonego w ośrodkach kuratorskich.

Zmiany przepisów ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich wymagają także kwestie dotyczące nadzoru nad nieletnim. Praktyka pokazuje, że nadzór nad nieletnim prowadzony przez zakład pracy jest instytucją martwą. Z tego względu należałoby z tego ośrodka wychowawczego zrezygnować i wprowadzić w jego miejsce nadzór szkoły.

Szkoła powinna odgrywać szczególną rolę i aktywnie uczestniczyć w procesie wychowawczym dziecka. Obowiązujące rozwiązanie z art. 32j ustawy o postępowaniu w sprawach

nieletnich wydaje się niewystarczające. W omawianym zakresie konieczne są zmiany do art. 6, art. 26, art. 70c, art. 73 § 1 oraz dodanie delegacji ustawowej do wydania przez ministra sprawiedliwości w porozumieniu z ministrem edukacji narodowej rozporządzenia, określającego warunki i sposób wykonywania obowiązków i uprawnień przez szkołę, której powierzono sprawowanie nadzoru nad nieletnim.

Konsekwencją przyjęcia powyższej propozycji będzie wprowadzenie zmian związanych z rezygnacją ze środka wychowawczego w postaci nadzoru zakładu pracy w art. 6 pkt 4, art. 26, art. 70c, art. 70d, art. 70e pkt 2.

Zmiany wymaga również przepis dotyczący stosowania wobec nieletniego środków tymczasowych, określonych w art. 26 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich. Nie wskazuje on bowiem wprost, czy wobec nieletniego możliwe jest zastosowanie tylko jednego ze środków określonych w przepisie. W praktyce orzeczniczej sądów występują tu różne stanowiska. Jedne z nich interpretują przepis jako dający możliwość orzeczenia jedynie jednego ze środków tymczasowych, inne zaś stosują wykładnię rozszerzającą i orzekają jeden lub więcej z wymienionych środków. Przepis wymaga więc doprecyzowania i uzupełnienia przez dodanie, że wobec nieletniego można zastosować więcej niż jeden z wymienionych środków, jeżeli przemawiają za tym względy wychowawcze.

Koniecznością wydaje się także zmiana regulacji dotyczącej mediacji w sprawach nieletnich. Jest to metoda ucząca dzieci, które popełniły czyn karalny, świadomego przyjęcia odpowiedzialności za poczynione zło i zadośćuczynienia pokrzywdzonemu. Mediacja w sprawach nieletnich jest instytucją, po którą zarówno strony, jak i sądy sięgają bardzo rzadko. W ocenie Rzecznika Praw Dziecka konieczne jest wprowadzenie mechanizmów zachęty do korzystania z mediacji w sprawach nieletnich. Zaznaczyć należy, że obowiązująca, bardzo skromna regulacja mediacji w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich, nie przystaje do obecnych realiów.

Kolejnym niewykorzystywanym, choć bardzo potrzebnym narzędziem oddziaływania na proces wychowawczy nieletniego jest środek wychowawczy w postaci zobowiązania nieletniego do wykonania określonych prac lub świadczeń na rzecz społeczności lokalnej. Sądy w bardzo niewielkim zakresie orzekają tego rodzaju zobowiązanie, a w sytuacjach, gdy środek ten jest orzeczony – występuje problem z jego wykonaniem.

Przyczyn tego stanu rzeczy jest wiele. Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich enigmatycznie wskazuje zobowiązanie do wykonania prac lub świadczeń na rzecz społeczności lokalnej jedynie w katalogu środków wychowawczych, umieszczonym w art. 6. Nie określa w szczególności warunków wykonania pracy czy świadczenia, nadzoru nad wykonaniem, ubezpieczenia nieletniego od następstw nieszczęśliwych wypadków. Uregulowanie tych kwestii jest warunkiem koniecznym dla możliwości orzeczenia i wykonania tego środka wychowawczego. Należałoby zatem uzupełnić regulację prawną o rozwiązania podobne do obowiązujących w przypadku wykonywania kary ograniczenia wolności orzeczonej

w postaci wykonywania pracy społecznie użytecznej, dostosowując je odpowiednio do celu oddziaływania na nieletniego i specyfiki spraw z tej kategorii.

Opierając się na regulacjach międzynarodowych, w szczególności na *Konwencji o prawach dziecka*, należy mieć na względzie, że pozycja nieletniego w postępowaniu sądowym powinna być zabezpieczona w stopniu wyższym niż gwarancje procesowe obowiązujące w odniesieniu do młodocianego lub innego dorosłego sprawcy przestępstwa.

W ocenie Rzecznika Praw Dziecka, regulacje zawarte w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich nie gwarantują takiego zabezpieczenia. Umieszczenie nieletniego w schronisku dla nieletnich jest formą pozbawienia wolności. Przepisy regulujące pozbawienie człowieka wolności powinny być precyzyjne, określać każdorazowo termin izolacji oraz czas maksymalnego pobytu w schronisku. Powinny także przewidywać środki zaskarżenia każdej decyzji o umieszczeniu w schronisku i termin ich rozpoznania. W myśl art. 27 § 6 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, łączny pobyt nieletniego w schronisku dla nieletnich do czasu wydania przez sąd pierwszej instancji postanowienia kończącego w sprawie, nie może być dłuższy niż rok. Jeżeli w sprawie wystąpiła konieczność wydania opinii po przeprowadzeniu obserwacji psychiatrycznej, co do zasady obserwacja ta nie powinna trwać dłużej niż 4 tygodnie. Termin obserwacji, po spełnieniu określonych warunków, może być przedłużony na czas określony, niezbędny do zakończenia obserwacji. Łączny czas obserwacji w danej sprawie nie może być dłuższy niż 6 tygodni (art. 25a § 4). Zgodnie z art. 27 § 6 zd. ostatnie, okresu obserwacji psychiatrycznej nie wlicza się do okresu pobytu nieletniego w schronisku dla nieletnich. Przebywanie nieletniego na obserwacji psychiatrycznej jest *de facto* pozbawieniem wolności, gdyż obserwacja psychiatryczna prowadzona jest na oddziale zamkniętym zakładu leczniczego. Nie ma więc uzasadnienia niezaliczanie okresu pobytu na obserwacji psychiatrycznej do okresu maksymalnego pobytu w schronisku dla nieletnich. Obowiązująca regulacja wydłuża więc maksymalny okres pobytu w schronisku o ponad rok, określony w ustawie jako maksymalny.

Dodatkowo maksymalny roczny okres pobytu w schronisku dla nieletnich może zostać przedłużony – na warunkach wskazanych w § 7 – na czas oznaczony. Ustawa nie wskazuje w tym przypadku żadnego maksymalnego okresu.

Regulacje w ww. zakresie, dotyczące młodocianego lub innego dorosłego sprawcy przestępstwa dają zdecydowanie większe gwarancje procesowe (art. 263 k.p.k.) niż omówiona wyżej regulacja obowiązująca wobec nieletniego, zarówno co do okresu maksymalnego, jak i co do trybu orzekania oraz składu sądu.

W odniesieniu do środków zaskarżenia postanowienia w zakresie zaskarżenia terminu 3 miesięcy pobytu nieletniego w schronisku, ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich nie daje możliwości zaskarżenia postanowienia co do samego oznaczenia terminu umieszczenia w schronisku dla nieletnich. Praktyką sądów jest orzekanie o umieszczeniu nieletniego już w pierwszym postanowieniu na okres 3 miesięcy, choć ustawa jasno wskazuje

na możliwość określenia terminu do 3 miesięcy. Wniosek o braku możliwości zaskarżenia w omawianym zakresie wynika z treści art. 29 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, gdzie ustawodawca pominął § 3 art. 27.

Status nieletniego w postępowaniu nie jest także odpowiednio zabezpieczony w odniesieniu do terminu rozpoznania zażalenia na postanowienie o umieszczeniu nieletniego w schronisku dla nieletnich. O niezwłoczności rozpoznania zażalenia na stosowanie tymczasowego aresztowania wobec młodocianego lub innego dorosłego sprawcy przestępstwa mówi przepis art. 252 § 3 k.p.k.. Wspomniany przepis art. 29 obowiązek niezwłocznego rozpoznania zażalenia nakłada tylko w przypadku postanowienia wydanego w trybie art. 25a § 3 i 4 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich. Należałoby więc uzupełnić treść przepisu art. 29 także o niezwłoczność rozpoznania zażaleń na postanowienia wydane w trybie art. 27.

Odnosząc się do regulacji dotyczącej ustanowienia obrońcy z urzędu w myśl art. 32c § 3 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, uwzględnienie wniosku nieletniego uzależnione jest od uznania prezesa sądu, że udział obrońcy w sprawie jest potrzebny. Regulacja ta znacznie odbiega od gwarancji procesowych obowiązujących wobec młodocianego lub innego dorosłego sprawcy przestępstwa (*vide*: art. 78 § 1 k.p.k.). Przepisy procedury karnej przewidują także tzw. obronę obowiązkową w sytuacji, gdy sąd uzna to za niezbędne ze względu na inne okoliczności niż wymienione wprost w przepisie, utrudniające obronę (art. 79 § 2 k.p.k.), a także gdy oskarżonemu zarzucono zbrodnię (art. 80 k.p.k.). Obrony obowiązkowej nie przewiduje ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich.

Kwestią porządkującą jest propozycja umocowania ustawowego policyjnych izb dziecka w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich, przez dodanie do art. 83 przepisu, że zasady tworzenia i znoszenia policyjnych izb dziecka, ich organizację i działanie określają odrębne przepisy.

Oprócz przedstawionych powyżej postulatów w zakresie zmiany przepisów prawa przedstawiam także *Standardy pracy ośrodków kuratorskich*, z prośbą o uwzględnienie ich treści w rozporządzeniu dotyczącym ośrodków kuratorskich.

W przypadku nieuwzględnienia treści dokumentu w rozporządzeniu zwracam się z prośbą o przekazanie *Standardów* do realizacji w pracy ośrodków kuratorskich.

W mojej ocenie wprowadzenie proponowanych zmian w przepisach prawa oraz *Standardów* pozwoli na zabezpieczenie potrzeb najmłodszych, co w konsekwencji przełoży się na pełniejszą realizację praw dziecka.

Mając powyższe na uwadze, działając na podstawie art. 10a i art. 11 *Ustawy z dnia 6 stycznia 2000 roku o Rzeczniku Praw Dziecka* (Dz. U. z 2017 r., poz. 922), zwracam się do Pana Ministra z prośbą o uwzględnienie powyższych propozycji w pracach legislacyjnych prowadzonych w resorcie sprawiedliwości.

Z wyrazami szacunku
/-/ Marek Michalak

STANDARDY PRACY OŚRODKÓW KURATORSKICH

W dążeniu do osiągnięcia wysokiej jakości pracy wychowawczej w ośrodkach kuratorskich, ukierunkowanej na wszechstronny rozwój dzieci, prowadzący do ich prawidłowego funkcjonowania osobowościowego, społecznego i aksjologicznego,

- uwzględniając podmiotowość dzieci, szanując ich prawa wynikające z *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, *Konwencji o prawach dziecka* oraz innych aktów prawa krajowego i międzynarodowego,
- mając na celu interioryzację powszechnie akceptowanych norm społecznych, prawnych i aksjologicznych oraz odpowiedzialności za ich przestrzeganie,
- przeciwdziałając demoralizacji i zaniedbaniom opiekuńczo-wychowawczym, z jednoczesnym poszanowaniem integralności rodziny,
- współpracując w szczególności ze środowiskiem rodzinnym, lokalnym, szkolnym, a także dla podniesienia i ujednolicenia standardów pracy merytorycznej i działalności organizacyjnej ośrodków kuratorskich, stanowi się, co następuje:

STANDARDY PRACY Z DZIEĆMI W OŚRODKACH KURATORSKICH

Standard I

Praca wychowawcza i specjalistyczna prowadzona w ośrodkach kuratorskich, oparta na poszanowaniu godności i praw dzieci, uwzględnia ich podmiotowość i jest zgodna w szczególności z zasadami:

- 1) respektowania praw,
- 2) akceptacji,
- 3) prywatności,
- 4) poszanowania potrzeb rozwojowych,
- 5) odpowiedzialności za własne postępowanie,
- 6) przyjaznej komunikacji,
- 7) wspierania kreatywnej aktywności i rozwoju potencjałów,
- 8) twórczych działań wychowawczych,
- 9) transparentności działań wychowawczych i specjalistycznych,
- 10) współpracy i współodpowiedzialności pracowników ośrodka w działaniach wychowawczych i specjalistycznych,
- 11) współpracy pracowników ośrodka z dziećmi oraz ich rodzicami/opiekunami, a także środowiskiem lokalnym.

Standard II

Ośrodek kuratorski posiada *Zbiór zasad*, w którym określone są sposoby postępowania dzieci i pracowników, ich wzajemne relacje podczas pobytu w ośrodku i w trakcie prowadzonych w nim zajęć.

Zbiór zasad jest opracowywany we współpracy z dziećmi.

Standard III

Działalność wychowawcza z dziećmi, prowadzona w ośrodku kuratorskim, obejmuje:

- 1) diagnozę stanowiącą podstawę doboru właściwych metod oddziaływania wychowawczego,
- 2) ocenę dziecka i zmian w jego funkcjonowaniu,
- 3) wychowawczą pracę grupową, indywidualną oraz środowiskową w celu wszechstronnego rozwoju osobowościowego, społecznego i aksjologicznego,
- 4) wsparcie funkcji opiekuńczo-wychowawczej rodziny.

Działalność wychowawcza prowadzona w ośrodku kuratorskim ma na celu w szczególności wdrożenie dzieci do poprawnego funkcjonowania w relacjach społecznych i rolach życiowych, przez radzenie sobie z trudnościami, budowanie celów i planów życiowych, rozwijanie zainteresowań, w tym edukacyjnych, wyrabianie konstruktywnych sposobów spędzania czasu wolnego, kształtowanie umiejętności prospołecznych, poczucia odpowiedzialności i opiekuńczości, eliminowanie zaniedbań wychowawczych i środowiskowych.

Działalność wychowawcza może być realizowana także poza siedzibą ośrodka kuratorskiego.

Standard IV

W pracy z dziećmi i ich rodzicami/opiekunami, prowadzonej w ramach działalności ośrodka kuratorskiego, wskazane jest korzystanie z dodatkowej pomocy psychologa, pedagoga, socjoterapeuty, korepetytora lub innego specjalisty.

Standard V

Zajęcia z dziećmi realizuje się w szczególności metodami pracy:

- 1) grupowej,
- 2) z indywidualnym przypadkiem,
- 3) środowiskowej.

Dobór metod powinien wynikać z diagnozy dziecka.

Standard VI

Diagnoza zawiera w szczególności:

- 1) dane o dziecku, jego rodzicach/opiekunach, w tym:
 - a) datę i miejsce urodzenia,
 - b) miejsce nauki, pracy,

- c) numer telefonu lub adres poczty elektronicznej umożliwiający kontakt z dzieckiem, jego rodzicami/opiekunami,
- d) miejsce zamieszkania;
- 2) informacje o sytuacji osobistej, rodzinnej, szkolnej dziecka, w tym o:
 - a) sposobie realizowania obowiązku nauki,
 - c) stanie zdrowia, w tym o ujawnionych uzależnieniach,
 - d) problemach wychowawczych zgłaszanych przez rodziców/opiekunów,
 - e) funkcjonowaniu dziecka i jego kontaktach w środowisku,
 - f) zasobach osobistych i środowiskowych;
- 3) informacje o postępowaniach przed sądem, w tym wykonawczych;
- 4) informacje o rodzaju i wynikach badań, w tym w szczególności psychologiczno-pedagogicznych;
- 5) uwagi, spostrzeżenia, wnioski;
- 6) datę sporządzenia dokumentu wraz z podpisem osoby sporządzającej diagnozę.

Standard VII

Opinia okresowa o dziecku zawiera w szczególności informacje o:

- 1) frekwencji na zajęciach w ośrodku kuratorskim,
- 2) aktywności podczas zajęć,
- 3) relacjach z rówieśnikami,
- 4) relacjach z pracownikami,
- 5) realizowaniu nauki własnej,
- 6) przestrzeganiu zasad obowiązujących w ośrodku,
- 7) współpracy rodziców/opiekunów z pracownikami ośrodka,
- 8) działaniach podejmowanych wobec dziecka i ich efektach,
- 9) wnioskach dotyczących dalszych działań wychowawczych wobec dziecka.

Opinię o dziecku sporządza się nie rzadziej niż co sześć miesięcy, chyba że sąd postanowi inaczej.

Standard VIII

Dziecku uczestniczącemu w zajęciach ośrodka kuratorskiego zapewnia się dożywianie.

Rekomenduje się, aby stawka dzienna na dożywianie była ustalona na poziomie górnej granicy stawki określonej przepisami.

STANDARDY ORGANIZACJI PRACY OŚRODKÓW KURATORSKICH

Standard IX

Ośrodki kuratorskie funkcjonują przy każdym sądzie rejonowym.

Standard X

Liczba dzieci w ośrodku kuratorskim nie powinna przekraczać 20. Przy jej określaniu należy uwzględnić możliwość podejmowania zindywidualizowanych oddziaływań wobec dziecka uczestniczącego w zajęciach oraz infrastrukturę ośrodka.

Standard XI

Kierownik ośrodka kuratorskiego lub wychowawca, prowadząc zajęcia w ośrodku, pracuje z grupą nie większą niż 10 dzieci.

Jeżeli zajęcia odbywają się poza siedzibą ośrodka, dzieci powinny być pod opieką co najmniej 2 pracowników ośrodka.

W przypadku prowadzenia zajęć poza ośrodkiem, które połączone są z noclegiem, pod opieką jednego pracownika ośrodka może pozostawać nie więcej niż 5 dzieci.

Standard XII

W godzinach otwarcia ośrodka kuratorskiego obowiązki wykonuje co najmniej 2 pracowników.

Standard XIII

Ośrodek kuratorski jest czynny w ciągu całego roku kalendarzowego w dniach i godzinach dostosowanych do rzeczywistych potrzeb dzieci, w czasie nie krótszym niż 20 godzin zegarowych tygodniowo. Ośrodek powinien być czynny od poniedziałku do piątku.

Standard XIV

Osoby prowadzące zajęcia z dziećmi oraz dzieci skierowane do ośrodka są ubezpieczone od następstw nieszczęśliwych wypadków. Dodatkowo kierownik ośrodka i wychowawcy ubezpieczeni są od odpowiedzialności cywilnej. Ubezpieczenia są związane z działalnością ośrodka.

Ubezpieczenia związane z działalnością ośrodka kuratorskiego zapewnia dyrektor sądu, przy którym funkcjonuje ośrodek.

Standard XV

Przyjęcie dziecka do ośrodka kuratorskiego następuje na podstawie orzeczenia sądu. Do orzeczenia dołącza się wywiad środowiskowy kuratora sądowego, a także opinie dotyczące dziecka, jeżeli zostały sporządzone.

Kierownik ośrodka może zwrócić się do sądu o nadesłanie innych dokumentów dotyczących dziecka.

Standard XVI

Kierownik ośrodka, po otrzymaniu orzeczenia o skierowaniu do ośrodka kuratorskiego, niezwłocznie wzywa rodziców/opiekunów wraz z dzieckiem do stawienia się we wskazanym terminie w siedzibie ośrodka.

Kierownik ośrodka informuje dziecko i jego rodziców/opiekunów o prawach i obowiązkach wynikających z orzeczenia sądu o skierowaniu do ośrodka kuratorskiego oraz prowadzonych w ośrodku działaniach wychowawczych i zasadach jego funkcjonowania.

Standard XVII

Kierownik ośrodka odbiera od rodziców/opiekunów dziecka skierowanego do ośrodka kuratorskiego pisemne oświadczenie o braku przeciwwskazań zdrowotnych do uczestnictwa dziecka w zajęciach prowadzonych przez ośrodek oraz o stanie zdrowia dziecka (np. uczulenia, choroby przewlekłe).

Standard XVIII

Kierownik ośrodka kuratorskiego odbiera od rodziców/opiekunów pisemną zgodę na uczestnictwo dziecka w zajęciach prowadzonych poza siedzibą ośrodka, w zajęciach sportowych, na publikację wizerunku oraz przetwarzanie danych osobowych w ramach działalności ośrodka.

Publikacja wizerunku dziecka wymaga także jego pisemnej zgody.

Standard XIX

W ośrodku kuratorskim prowadzone są następujące dokumenty:

- 1) *Dziennik zajęć*, zgodnie ze wzorem określonym w rozporządzeniu,
- 2) arkusze spostrzeżeń o dzieciach skierowanych do ośrodka kuratorskiego, zgodnie ze wzorem określonym w rozporządzeniu,
- 3)teczki osobowe dzieci skierowanych do ośrodka kuratorskiego, zawierające całość dokumentacji dotyczącej każdego dziecka.

Ośrodek prowadzi także inne dokumenty określone rozporządzeniem.

Standard XX

Kierownik ośrodka kuratorskiego sporządza:

- 1) roczny plan pracy ośrodka kuratorskiego – do dnia 10 stycznia każdego roku, zgodnie ze wzorem określonym w rozporządzeniu,
- 2) roczne sprawozdanie z działalności ośrodka kuratorskiego – do dnia 31 stycznia każdego roku za rok poprzedni,
- 3) roczny plan finansowy ośrodka kuratorskiego – zgodnie z harmonogramem prac budżetowych właściwego sądu,

4) regulamin ośrodka kuratorskiego, określający sposób organizacji zajęć, zasady funkcjonowania ośrodka i normy obowiązujące na jego terenie.

Kierownik ośrodka może także sporządzać inne dokumenty.

Standard XXI

Za prowadzenie i przechowywanie dokumentacji w ośrodku kuratorskim odpowiada jego kierownik.

Dokumenty przechowywane są w sposób niedostępny dla osób trzecich oraz zapewniający zachowanie poufności danych osobowych dziecka skierowanego do ośrodka kuratorskiego oraz jego rodziców/opiekunów.

Standard XXII

Archiwizacja dokumentów ośrodka kuratorskiego odbywa się na zasadach ogólnych.

Standard XXIII

Obsługę biurową ośrodka kuratorskiego prowadzi osoba wyznaczona przez dyrektora sądu w porozumieniu z prezesem sądu.

Standard XXIV

Ośrodki kuratorskie finansowane są z budżetu sądu.

W budżecie sądu należy zabezpieczyć i wydzielić środki finansowe na funkcjonowanie ośrodka kuratorskiego. Środki te, w szczególności obejmują finansowanie: prowadzenia działalności wychowawczej, w tym nagród rzeczowych, dożywiania uczestników zajęć, ich dojazdu na zajęcia, utrzymania siedziby ośrodka, jego wyposażenia, a także wynagrodzeń pracowników ośrodka.

Przy ustalaniu wysokości przydzielonych środków uwzględnia się prowadzenie działań wychowawczych z dziećmi poza siedzibą ośrodka, np. zajęcia kulturalne, sportowe, wycieczki, zorganizowane formy wypoczynku.

Standard XXV

Dyrektor sądu informuje kierownika ośrodka kuratorskiego o wysokości środków zabezpieczonych w planie finansowym sądu na funkcjonowanie ośrodka w danym roku kalendarzowym.

Na wniosek kierownika ośrodka kuratorskiego dyrektor sądu przedstawia informację o wykorzystaniu przyznanego limitu wydatków na funkcjonowanie ośrodka.

STANDARDY DOTYCZĄCE BAZY LOKALOWEJ I BIEŻĄCEGO FUNKCJONOWANIA OŚRODKA KURATORSKIEGO

Standard XXVI

Warunki lokalowe i wyposażenie ośrodka kuratorskiego powinny zapewniać możliwość realizacji zadań ośrodka. Ośrodek dysponuje co najmniej dwoma pomieszczeniami do prowadzenia zajęć z dziećmi, pomieszczeniem socjalnym, aneksem kuchennym oraz łazienką i toaletą.

Standard XXVII

W ośrodku kuratorskim zapewnia się wyposażenie w sprzęt komputerowy i audiowizualny oraz dostęp do telefonu i Internetu.

Sąd, przy którym funkcjonuje ośrodek kuratorski, w porozumieniu z kierownikiem ośrodka ustala sposób dostawy artykułów potrzebnych do funkcjonowania ośrodka, w tym żywnościowych, środków czystości, materiałów biurowych i innych.

Kierownik ośrodka podejmuje decyzję o rodzaju i ilości artykułów potrzebnych do funkcjonowania ośrodka i przekazuje ją dyrektorowi sądu w celu realizacji.

Standard XXVIII

Sąd, przy którym funkcjonuje ośrodek kuratorski, zapewnia wykonanie usługi sprzątnięcia pomieszczeń ośrodka.

**MIESIĘCZNY KOSZT POBYTU NIELETNIEGO
W PLACÓWCE O CHARAKTERZE RESOCJALIZACYJNYM
(zakład poprawczy/schronisko dla nieletnich,
młodzieżowy ośrodek wychowawczy, ośrodek kuratorski)**

Lp.	Rodzaj placówki	Miesięczny koszt w zł	Uwagi
1.	Zakład poprawczy i schronisko dla nieletnich	10 918¹	W strukturze resortu sprawiedliwości funkcjonują 42 placówki dla nieletnich, w tym 4 dla dziewcząt, tj. 27 zakładów poprawczych i 15 schronisk dla nieletnich (w tym 5 to tylko schroniska dla nieletnich, 17 to zakłady poprawcze – a pozostałe to placówki łączone: ZP i SdN). Dysponują one 1769 miejscami, w tym 1579 dla chłopców oraz 190 dla dziewcząt. W schroniskach dla nieletnich może przebywać 492 nieletnich, natomiast w zakładach poprawczych 1277. Koszt utrzymania w 2016 r.: wynagrodzenia – 132,821 mln (2 114 pracowników); koszty utrzymania placówek – 98,966 mln. Łącznie – 231,787 mln zł ² .
2.	Młodzieżowe ośrodki wychowawcze	4 218	Młodzieżowe ośrodki wychowawcze są finansowane przez powiaty. Z tego względu koszty utrzymania poszczególnych ośrodków mogą się różnić. Miesięczny koszt utrzymania jednego miejsca w MOW wyliczono na przykładzie Młodzieżowego Ośrodka Wychowawczego w Malborku (dysponuje on 102 miejscami). W budżecie Starostwa Powiatowego przewidziano kwotę 5,163 mln zł na utrzymanie ośrodka (budżet na 2017 r.) ³ .
3.	Ośrodki kuratorskie	ok. 300	Ośrodki kuratorskie są finansowane przez sądy rejonowe, przy których one działają. Koszty ich utrzymania mogą się różnić, w zależności od sądu rejonowego. Podana kwota została wyliczona na podstawie danych wykazanych przez SR w Słupsku, przy którym działają dwa ośrodki kuratorskie.

¹⁾ Koszt utrzymania jednego miejsca.

²⁾ Na podstawie informacji zawartych na stronie internetowej www.ms.gov.pl, dostęp – 24.01.2017 r.

³⁾ Na podstawie informacji zamieszczonych na stronie internetowej powiatu malborskiego: <http://www.bip.powiat.malbork.pl/dokumenty/808>, dostęp – 24.01.2017 r.

Zespół do spraw Opracowania Standardów Pracy Ośrodków Kuratorskich przy Rzeczniku Praw Dziecka pracował w składzie:

1. Katarzyna Gumowska – Kierownik Ośrodka Kuratorskiego, Sąd Rejonowy w Olsztynie
2. Grzegorz Kozera – Kurator Okręgowy Sądu Okręgowego w Częstochowie.
3. Dr Paweł Kozłowski – Kierownik Ośrodka Kuratorskiego w Słupsku, Sąd Rejonowy w Słupsku
4. Dr Łukasz Kwadrans – Ekspert Krajowa Rada Kuratorów, były kierownik ośrodka kuratorskiego,
5. Urszula Nieroba – Kierownik Ośrodka Kuratorskiego, Sąd Rejonowy w Chorzowie
6. Agnieszka Rojowska – Zastępca Kuratora Okręgowego Sąd Okręgowy w Lublinie
7. Agnieszka Rękas – sędzia w stanie spoczynku, Główny Konsultant ds. Prawnych w Biurze Rzecznika Praw Dziecka
8. Ewa Schneider – Kierownik Ośrodka Kuratorskiego, Sąd Rejonowy Poznań Stare Miasto w Poznaniu
9. Dr Krzysztof Stasiak – Kurator Okręgowy Sądu Okręgowego w Gdańsku
10. Maciej Więcek – delegat do Krajowa Rada Kuratorów okręgu świdnickiego, Sąd Rejonowy w Wałbrzychu
11. Dariusz Zabrocki – delegat do Krajowa Rada Kuratorów okręgu słupskiego, Sąd Rejonowy w Miastku

Współpraca:

1. Ewelina Rzeplińska-Rogalska – Dyrektor Zespołu Spraw Rodzinnych i Nieletnich w Biurze Rzecznika Praw Dziecka

Wykaz skrótów

k.c.	Kodeks cywilny
k.k.	Kodeks karny
k.p.	Kodeks pracy
k.p.k.	Kodeks postępowania karnego
k.r.o.	Kodeks rodzinny i opiekuńczy
OSNP	Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Izba Pracy, Ubezpieczeń Społecznych i Spraw Publicznych (od 2003 roku)
OSNAPiUS	Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Izba Administracyjna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych
PiZS	Praca i Zabezpieczenie Społeczne
Rozp. o ośrodkach	Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 października 2001 roku w sprawach ośrodków kuratorskich
r.n.n.	Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 czerwca 2014 roku w sprawie nadzoru nad nieletnim
SIP	System informacji prawniczej Lex Wydawnictwa Wolters Kluwer
u.k.s.	Ustawa o kuratorach sądowych
u.p.n.	Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich
u.s.p.	Prawo o ustroju sądów powszechnych

Biblioteka RPD

O AUTORACH PUBLIKACJI:

Paweł Kozłowski – doktor nauk społecznych w zakresie psychologii, pedagog resocjalizacyjny, adiunkt w Instytucie Pedagogiki Akademii Pomorskiej w Słupsku, kurator specjalista rodzinny w IV ZKSS Sądu Rejonowego w Słupsku, kierownik Ośrodka Kuratorskiego nr 1 przy Sądzie Rejonowym w Słupsku

Krzysztof Stasiak – doktor nauk prawnych, adiunkt w Katedrze Prawa Karnego Materialnego i Kryminologii Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego, kurator specjalista, Kurator Okręgowy w Sądzie Okręgowym w Gdańsku, ekspert Krajowej Rady Kuratorów

Z dużym uznaniem należy przyjąć fakt wydania przez Rzecznika Praw Dziecka niniejszej publikacji, przybliżającej czytelnikowi istotę działalności ośrodków kuratorskich, mających za zadanie organizowanie i kreowanie procesu wychowawczego dzieci i młodzieży z różnorodnymi problemami natury społecznej. Podręcznik w swojej istocie stanowi interesujące kompendium wiedzy z zakresu prawa, organizacji oraz metodyki oddziaływań wychowawczo-resocjalizacyjnych i będzie niewątpliwie przydatny dla kuratorów sądowych, zainteresowanych niesieniem realnej pomocy wychowawczej nieletnim. Największą zaletą publikacji jest zaprezentowanie formuły metodycznej pracy ośrodków kuratorskich, gdyż tego rodzaju wiedzy, jak wynika z doświadczenia, nigdy nie jest za dużo w przestrzeni społeczno-zawodowej osób zajmujących się profesjonalnie pracą wychowawczą i resocjalizacyjną.

Prof. zw. dr hab. Marek Konopczyński
Wydział Pedagogiki i Psychologii
Uniwersytet w Białymstoku

Autorzy publikacji ze znanstwem problematyki prezentują zagadnienia, dotyczące kuratorskich ośrodków pracy z młodzieżą, a obecnie ośrodków kuratorskich, wpisując się w serię wydawniczą upowszechniania przez Rzecznika Praw Dziecka wartościowych monografii teoretycznych i empirycznych. Monografię należy uznać za bardzo ciekawą, a nadto oryginalnie opracowaną, stanowiącą przyczynek do dalszych pogłębionych badań nad funkcjonowaniem i rozwojem ośrodków kuratorskich w Polsce.

Prof. zw. dr hab. Stanisław Leszek Stadniczeńko
Wydział Prawa i Administracji
Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Warszawie

ISBN 978-83-89658-82-1

9 788389 658821

2018 ROK
IRENY
SENDLEROWEJ

*Każdemu, kto tonie,
należy podać rękę!*